

Jamoatchilik kengashi raisi:
Abdulla ORIPOV

Jamoatchilik kengashi:
Feruz MUHAMMADJONOVA
Saidvafo BOBOYEV
Abulqosim MAMARASULOV
Ahmad OTABOYEV
Minhojiddin MIRZO
Shuhrat SIROJIDDINOV
Shunqor XUDOYBERDIYEV
Ahmad USMONOV

Bosh muharrir:
Sobir O'nar

Bosh muharrir o'rinbosari:
Luqmon BO'RIXON

Mas'ul kotib:
Akbarali MAMASOLIYEV

Tahrir hay'ati:
Bobur ALIMOV
Iqbol MIRZO
Abduqayum YO'LDOSHEV
Abdusaid KO'CHIMOV
Sirojiddin SAYYID
Rustam MUSURMON
O'rozboy ABDURAHMONOV

Sahifalovchi: Saodat RUSTAMOVA
Rassom: Dadaxon BAHODIROV

Ushbu son "Yoshlik" jurnali tahri-
riyatining kompyuter markazida sahi-
falandi.

Manzirimiz:

Toshkent. sh.
O'zbekiston shohko'chasi, 16-«a» uy.
E-mail: yoshlik-xatlar@rambler.ru
Tel/faks: +99837 227-0-227,
245-5-793, 245-0-552

© "Yoshlik" № 8 (237) 2010 y.

O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi, «Kamolot»
yoshlar ijtimoiy harakati muassisligidagi
yoshlarning adabiy-ijtimoiy jurnali.

1982 yildan chiqa boshlagan.

MUNDARIJA

E'TIROF	
OrzubeK BOBOYEV. Shukrona ayt...	2
ADIB XONADONIDA	
Omon MUXTOR. So'zingni ayta olish baxti.	4
NASR	
Anvar JAVLONOV. Tog' burguti. Hujjatli qissa.	12
Nabi Jaloliddin. Ayol. Hikoya.	30
NAZM	
Odil HOTAM. Biz qachon qutlaymiz bir-birimizni?	10
Muhammad ISMOIL. Jonimni... she'rga yutqazdim.	36
XURSHIDA. Qoradaryo, Qoradaryo.	28
Xurshid RO'ZIYEV. Men ishqni opichlab uchaman.	41
TADQIQOT	
Isoq JABBOROV. Azaliy armonlar dostoni.	38
Munira QO'QONOVA. Ruhiyatning rangin surati.	39
JAHON HIKOYACHILIGI	
Yaroslav GASHEK. Qochoqning o'limi. Hikoya.	42
NUQTAI NAZAR	
Rashidbek NORQULOV. Badiiy adabiyot... modadan qoldimi?	45
BIRINCHI UCHRASHUV	
Go'zalxon ERGASHEVA. Shamol allalagan beshiklarimni.	44
Naima ABDURAHMONOVA. Dunyo menga suyanib qoldi.	47
YELPUG'ICH	
Shodmon OTABEK. Muhabbat haqida mutoyibalar.	48

Bosishga 25. 08. 2010 yilda ruxsat berildi.
Qog'oz formati 60x84 1/8. Nashriyot hisob tobog'i
6,0. Indeks 822 ISSN 0207-9137. Jurnal 2007 yil 4 may-
da Matbuot va Axborot agentligi tomonidan 0253 raqami
bilan ro'yxatga olingan. Jurnaldan ko'chirib bosilganda
«Yoshlik»dan olindi» deb izohlanishi shart. «Avto-Nashr»
MChJ bosmaxonasida chop etildi. Buyurtma № yo-2
Manzil: Toshkent shahri, 8-mart ko'chasi, 57-uy.

«Шукрона айт...»

Бу қадимий ва ҳамisha навқирон юртда озодлик, истиқлол эпкини эса бошлаганига ўн тўққиз йил тўлибди. Ушанда туғилган йигит-қизлар балоғатга етди. Улар ортидагилар ҳам бирин-кетин эр етиб, бўй етиб, “мана, мен одам бўлдим, илмга ташнаман”, демоқдалар. Ўн тўққиз ёшлилар, ўн саккиз, ўн етти ёшлилар... Гул ёшдаги навқирон фарзандлар.

Бугун мамлакат кезинг. Шаҳару қишлоқ, дала-туз, йўллар, манзилларни томоша қилинг. Нақадар улкан ўзгаришлар. Бошингиз айланиб кетади. Самарқандни кўринг – бутунлай янги қиёфа касб этибди. Андижон, Қўқон, Наманган, Қаршини кўринг – кечаги шаҳарларга қиёс этиб бўлармикан? Янгича лойиҳада курилайётган маҳобатли, гўзал иншоотлар, хиёбонлар, ўқув юртлари, дам олиш, даволаниш масканлари, кўчалар, кўча четларининг орасталиги, янги дарахтлар, янги майсалар. Ва... янги одамлар: ўн тўққиз, ўн саккиз, ўн етти, ўн олти, ўн беш ёшли. Улар кимлар? Кечагина бағримизда мурғак бўлиб ётган гўдак фарзандларимиз, иниларимиз, сингилларимиз, дўстларимиз, қавмқариндош, юртдош-қондошларимиз.

Буларни ҳисобласак, Ўзбекистоннинг ўн тўққиз милён жамоли деб атасак ҳам озлик қилади. Сабаби биз қиёфани фақат кўприк, иморатда, узун тортилган янги йўл, фаввора, хиёбон, истироҳат боғиу каналлардагина кўрсак гумроҳ бўламиз. Зеро, Президентимиз мазкур ўн тўққиз йиллик байрамнинг шиорини бежизга “Бу муқаддас Ватанда азиздир инсон!” дея танламадилар.

Муқаддас юртнинг гўзаллигини авваламбор гўзал қалбли, илмли, меҳрли, доно оталар, оналар, фарзандлар, опалар, сингиллар, йигитлар, уларнинг маънавияти, маданияти, жозибали чехралари ҳам белгилаб, безаб туради. Керак бўлса, тўйлари, турли байрамлари ҳам безайди. Ғалабалар, соғ-саломатлик, теран нигоҳлар, келажакка ёрқин ишонч ҳам улуғ ўлканнинг кўрки, тароватини ифодалаб турмайдими аслида?

Нуроний оталаримиз, фазилатли момоларимиз мазкур рўзаи рамазон кунларида юрт ободлигини, тинчлик, хотиржамлик, офият, фарзандлар камоли, мамлакат истиқболи, раҳбарларимиз саломатлигини Аллоҳдан сўраб, дуода қўл очиб турибдилар. Бу қўлларга осмону Арш баракотлари ёғилаётир. Дон, зироат, мева, полиз ҳосили мўл бўлди. Пахтадан улкан хирмон кўтарилиши режа қилинаётир. Сабаби кўчатлар дуркун, Амур билан Сирда сув кўп. Яна бир хушбахарки, шу йил Жайхун дарёси қирғоғига сиғмай оқаётир, атроф қўллар тўлиб-тошиб кетди, дарё Оролгача бориб қуйилмоқда. Ширин энтиктирувчи, кўнгилга умид бағишловчи мужда. Зора юз чақиримлаб нарига аразчидай қочиб кетган улкан Оролимиз тагин жонланса... Қанийди!

Бошқа соҳалар сингари маънавиятимизда ҳам изчил сиёсат юритилиб, кенг кўламли амалий ишлар амалга оширилаётгани барчамизга кундай равшан. Шу йил феврал ойида Президент қарори билан Ёзувчилар уюшмаси ҳузурида “Ижод” фондининг ташкил этилгани маънавий ҳаётдаги улкан ўзгаришлардан биридир. Мазкур Қарор доирасида Дўрмондаги Ёзувчиларнинг ижод уйи тўлиқ капитал таъмирланиб, жиҳозланди, куни кеча у ижодкорлар учун фойдаланишга топширилди.

Айни шу куни ёзувчилар ихтиёридаги поликлиника ҳам қайта жиҳозланиб, янги замонавий тиббий ускуналар ўрнатилди. Ҳар томонлама талабга жавоб берадиган шифо масканига айланди. Ўйлаймизки “Ижод” жамоат Фонди ишлари жадал йўлга қўйилиб, кекса авлод вакиллари – оқсоқол адибларимизга қўл-қанот, ёш истеъдодларнинг адабиётга кириб келишлари учун мадад бўлиб қолади. Президентимиз “Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор” рисоласида таъкидлаганидек “...агар биз Ўзбекистонимизни дунёга тараннум этмоқчи, унинг қадимий тарихи ва ёруғ келажagini улуғламоқчи, уни авлодлар хотирасида боқий сақламоқчи бўлсак, авваламбор буюк ёзувчиларни, буюк шоирларни, буюк ижодкорларни тарбиялашимиз керак”.

Яратилаётган мазкур шароитлар шу улуғ мақсадга хизмат қилиши шубҳасиз, албатта.

Юртимиз гўшаларида кўтаринки кайфият ҳукм сурмоқда. Бозорлар тўкин. Қовунлар тилими тилни ёради. Шафтоли, узум, олмада ҳосил зўр. Помидор бултургидан арзон. Картошка, пиёз ундан ҳам арзон. Тарвуз, қовун, ошқовоқ-чи?

Ҳай-ҳай, дастурхон ободлигига не етсин! Бу – хайру барака, файз, нафс тўқлигига боис бўлувчи сабаб.

Ўн тўққиз минг, милён, миллиард жозоба, киёфа, шукуҳ...

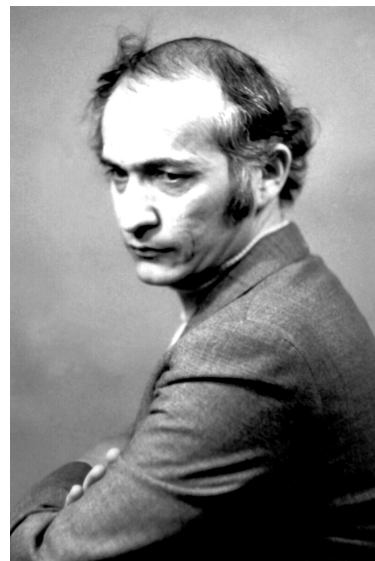
**Орзубек БОБОЕВ,
ЎЗМУ талабаси.**

Омон МУХТОР:

«Сўзингни айта олиш бахти»

Сўнги пайтлар озми-кўпми элга танилган, эътиборли кишилар билан, шу қаторда жумладан, оталаримиз айтмоқчи, каминаи камтарин билан ҳам газета-журналлар муттасил суҳбатлар уюштириб туради. Бунинг учун уларга миннатдорлик билдирмай илож йўқ. Лекин очиги, бундай суҳбатлардан аксар суюнишдан кўра кўпроқ нохуш бир асорат қолгандек ҳолатни сезаман. Гап шундаки, саволлар юзаки, жўн, сен берган жавоблар узук-юлуқ, бунинг устига ғиж-ғиж хато босилганини кўрасан. Ана, бир мухбирга фарғоналик акамиз Йўлдош Сулаймонни эслаб: «У лутф кўрсатиб, ўзидан

ёши кичикларни ҳам «Улуғим» дер эди» мазмунида гапирган эдим, кейин кўрсам, бу жумла: «У барчани «Уйғуним» дер эди» қабилида босилибди. Умуман, сен билан суҳбатлашадиган киши бу суҳбатга тайёр, билимли, фаҳм-фаросатли бўлиши, жаҳон адабиёт-ю, ўзбек адабиётини жилла курса йигирма-ўттиз фоиз билиши керак. Ҳарҳолда, сен Экзюпери деганингда бу қиз боланинг исмими, деб сўрамаслиги керак.

Бундан анча йил муқаддам «Шарқ юлдузи» журнали «Ёзувчи ижодхонасида бир соат» деган рукн очган эди. «Ёшлик» журналимиз шу анъанани давом эттириб, янгилаб, адибларни ўз саҳифаларида меҳмон қилаётгани ёки улар хонадониде меҳмон бўлаётгани хайрли иш. Бу шакл ижодкорга кўнглида тўпланиб қолган гапларини айтиш, ўқувчига ўз навбатида ижодкорни яқинроқдан билиш имконини беради.

«Ёшлик» журналинини доим ўқиб бораман, десам ёлғон бўлади. Дўконга чиқмайди. Ҳар гал редакциядан олиш ноқулай. Обуна бўлишим керак. Аммо бунга баъзан шароит тўғри келмасе, баъзан ҳафсала етишмайди. Шунга қарамай, журнал менга қадрли. Бу – ора-орада қатнашганим учун эмас. Қачон

уни кўлга олиб varaқласам, ёшлик нафаси уфуриб келгандек туюлади. Ўзимни ҳам ёшаргандек ҳис этаман. Жўн гап бўлса-да, айтиш, бу дунёда кекса бўлгандан ёш бўлган яхши.

Ниҳоят, мақсадга кўчсам, тахминан йигирма йилдан ошди, ёшим улғая бошлаганини сезганим ва орқага қайрилиб қарагим келгани учунми, ҳаётдаги воқеалар таъсиридами, қандай бўлмасин, кўнглимда ёшлик ва ёшлар тўғрисида бир асар ёзиш нияти туғилди. Ёзувчилар кўпинча «асар ёзиш жараёни қийин» эканлигини гапириб юришади. Аслида ният туғилганидан асарни ёзишга киришгунча ўтган давр энг машаққатли, азоблидир.

Ўша кунга қадар ҳам болалик кунлари, ёшлик, талабалик йиллари ҳақида шеърлар, ҳикоялар ёзган, катта асарларда айрим ҳолатларни акс эттирган эдим. Барчага ўхшаб хотирамда кечаги манзаралар, ҳолатлар тиниқ сақланган эди. Бироқ алоҳида-яхлит асар ёзиш ҳалиги «машаққатли, азобли давр»ни талаб қилаётган эди. Шу боис, эслаган, ҳаёлимдан кечган гапларни узук-юлуқ ҳолда ёзиб-белгилаб бора бошладим.

Мана, қораламалардан бир қисми кўлим остида турибди.

Болалик кунлари ҳақида ёзган эканман:

«Ўн икки-ўн уч ёшдаман.

Бухорода, мактабда юрган пайтим.

Бухоро – буюк бир дoston. Қолаверса, кечагина биздан олисда тўнтариш рўй бериб, тўс-тўполони бу ерга ҳам етиб келган, амир Олимхон ва унинг салтанатини ўз кўзи билан кўрганлар бор. Буёғи Иккинчи жаҳон муҳорабаси ва ундан кейинги йиллар, кўчаларда «кўлтиқтаёқ таққан» аскар кийимидаги йигитлару Бухорога хос оқ сурп мотам либоси кийган момолар, оналар, ёш келинчақлар. Атрофда қайнаб ётган ҳасратли, умидли, бахтли, озурда бир ҳаёт. Мен эсам, булардан гўёки четда, бўм-бўш оламдаман. Шоир ёки ёзувчи (иложи бўлса иккиси ҳам) бўлишни орзу қилиб, билим, тажриба етмаганидан қаёқдаги йўқ нарсаларни «тўқиб» юрибман...

Отам Сулаймон хўжа мадраса кўриб мударрис бўлган, устоз Айнийдан олти ёш кичик, Фитрат домладан икки ёш катта (1884 йил), буларни таниган-билган уламо киши эдилар. Ўшанда ҳатто номи тилга олинмаган Фитрат ҳақида: «У кучлироқ эди, зиёли, маърифатли эди» дердилар (дадам амир Олимхонни унча хуш кўрмас, у тўғрида гап чиққанида ҳам доим: «Ундан кўра отаси амир Аҳадхон ақлли, тадбирли эди» дердилар). Айнийни ҳурмат қилардилар. Фақат, бир гал бундай дегандилар: «Ёзганлари гоҳо баҳсли. Бир ерда, Минораи-Калон остидаги мисгарлик (рехтагарлик) дўконида етмишта халфашогирд бўлган, оч-наҳор кун кўрган, деб ёзибди. Етмиш киши бир дўконга сиғмайди, еттита халфашогирд бор эди. Эрталаб патиру

қаймоқчой, кундузи шўрва, кечқурунлари ош билан уларни сийлашарди. Мен ўзим ўша ерда бўлганман».

Узоқ йиллардан кейин, бу гап ҳаёлимдан кетмай, устоз Айнийнинг нега ундай рақам чекканларига тushундим. Адабиёт ўзи РОСТ билан ЁЛҒОН (тўқима, умумлаштириш, ҳаёл эпкини) орасидаги ҳолат экан. Шу билан бирга, одамлар воқиф, ҳаётда юз берган воқеалардан иложи борича узоқлашмаган дуруст...»

Ёшлик, талабалик йиллари ҳақида ҳам бетартиб ёзилган уч-тўрт varaқ:

«Университетга қийналиб ўқишга кирдим.

Тўрт фандан ўн олти бал олган «резервист» бўлиб кирганман. На стипендия, на ётоқхона. Ижара бир уйда турдим, Себзорда, тубида тўлқинланиб сув оққан жар бўйидаги эски ҳовли эди.

Ўшанда «шахсга сиғиниш» тугатилиб кишанлар, занжирлар синдириб-узиб ташлангандек кайфият ҳукм сура бошлаган. Домлаларимиз Матёқуб Қўшжонов, Озод Шарафиддинов, Лазиз Қажумовлар ҳаёт бобида ўз фикрига эга, ўз сўзини очиқ, дадил сўзлайдиган кишилар эди.

Биздан юқори курсларда Эркин Воҳидов, Анвар Исроилов, Анвар Эшон, Тўлқин, Ўктам Усмонов, Абдулла Орипов, Шукур Холмирзаев, Иброҳим Ғафуров ва бошқалар ўқир эди. Менинг курсдошларим кейинчалик танилган адиб ва журналистлар – Ўткир Ҳошимов, Алиназар Эгамназаров, Тўлқин Алимов, Ринат Рисқиев, Обиджон Жуманазаров, Нурмат Ражабов, икки Насиба – Насиба Иброҳимова ва Насиба Қамбарова, Тожиддин Ғозиев, Мурод Аминов, Раҳима Шомансурова, Темур Хўжаев, Эргаш Мусаев, менинг икки адашим – Омонулла Мадаев, Омон Жарқинбоев ва бошқалар эди. Шу таълим олиш йилларидаёқ бу номлар матбуотда кўрина бошлаган эди.

Ҳадрадаги ўқув корпуси Мажлислар залида адиблар, санъаткорлар билан мунтазам учрашувлар ўтказиб

туриларди. Устозлар Абдулла Қаҳҳор, Ҳамид Ғулом, Саид Аҳмад ака ва Саида опалар билан учрашувлар ёдимда. Бир гал Миртемир ака билан ҳам учрашганмиз. Ўшанда устознинг «Киприкларим» деган китоби янги чиққан, кўпчилик талабалар кўтариб келган, эсдаликка имзо чектириб олмакчи. Учрашувда шу номдаги шеър ҳам ўқилди:

*Киприкларим кўнғирмикан ё қора,
Киприкларим юзтамикан ёки минг.
Киприкларим мунча суюк ва сара,
Кўзгинамининг киприклари...*

Миртемир аканинг шогирдлари чиндан бир саф, улардан ҳар бири бу шеърни ўзига бағишланган деб билар эди.

Ёшлар, талабалар орасида ўша йиллари Пиримқул Қодировнинг «Уч илдиз» романи, Одил Ёқубовнинг «Муқаддас», Ўлмас Умарбековнинг «Севгим, севгим» қиссалари машҳур. Орамизда бу китобларни ўқимаган, билмаган талаба йўқ. Йигитлар қизларга уларни совға қилишарди... Менда шу асарлардан кейин ёшлар, талабалар ҳақида улар даражасидаги асар ёзилмагандек таассурот қолган...»

Бу узук-юлуқ ёзувлардан ташқари, – мен ёзадиган асарга дахли борми-йўқми, – негадир адабиёт борасидаги айрим мулоҳазаларимни ҳам ёзиб-белгилаб қўйган эканман.

Ана, улар ҳам қўлим остида. Тўғрироғи, эски жилд ичидан, асар ёзиш учун йиғиб қўйилган варақлар орасидан чиқди:

«Акамиз Эркин Воҳидов «Ёшлик девони»да бўлса керак: «Сенга не бор Мир Алишер ёнида...» деган мисрани келтирган. Даҳо адиблар номини шунчаки эслганда ҳам, киши ўзингни Шоир ёки Ёзувчи деб таништиришга гоҳида хижолат чекасан. Бу сўзлар нақадар юксақда турганини ҳис этасан.

Яна... Бундай ҳикоят учрайди. Бир адиб иккинчи адибнинг уйига бораётиб ўн марта кийимини алмаштирган экан. Минглаб одам (адабиётчи ва оддий ўқувчи)нинг «уй»ига кирганингда қандай кўриниш (қиёфа) касб этишингни ўйлашга мажбурсан. Ёзувчи учун ҳамиша сўз олдида, одамлар олдида Масъулият бор. Албатта, мен истаган «кийим»да кўчага чиқавераман, дейиш мумкин. Аммо бу – энгилтаклик, холос...»

«Одатда, ёзувчи асосан ЎЗИНИ ёзади. Бу – ўзи ҳақида ёзади, деган маънони билдирмайди. Шубҳасиз, ўз ҳаёти, қузатганлари, умрида туйган оғриқлари асарга «кўчади». Лекин бундан ҳам муҳими, сенинг ёзганингда қандай шахс эканлигинг, афт-ангорингдан тортиб кўнгил оламинггача (одамий даражанг ва билим даражанг) қоғозда муҳрланади. Қоғоз аталмиш КЎЗГУдан қочиб қутулолган Ёзувчи топилмайди... Умуман, адабиёт – энг аввал, тавба-тазарру. У – покланиш, демак. Бир сўз билан, адабиёт қиёфага боғлиқ ҳодиса. Буюк Алишер Навоийнинг «Жаҳондин нотаомом ўтмак» деганлари-ю, «Ҳаммомдин нопок чиқмоқ»қа қиёслаганлари шу мазмунда бўлиши керак. Яна буюк Бобораҳим Машрабнинг машҳур «Дилда дардинг бўлмаса» деб бошлаб, кейинги мисрада «Сардафтаримни кавлама» деганлари ҳам эҳтимолки, шу мазмунни ифодалайди...»

Қисқаси, шунақа ҳар хил ёзувлар.

Бундай қораламалар бир куни асарга ўзгариб, аниқ маъно касб этиб кириши ҳам, кейинчалик «аҳамиятсиз» кўриниб, «сиғмай», мутлақо кирмаслиги ҳам ижодда учраб турадиган ҳол. Қанчалик сен учун қадри бўлмасин, улардан баъзан «воз кечасан».

Хўп.

Асар-чи? Асар нима бўлди?

Ният қилиб, маълум муддат ҳаяжонланиб ўйлаб, қайта-қайта ёзишга ҳам шахд этсам-да, асар ёзилмай қолаверди. Нега?

Орадан кўп ўтмай, мамлакатимиз мустақилликка эришди. Катта ўзгаришлар рўй бера бошлади. Яшаш тарзи билан бирга, тафаккур олдингидан буткул фарқ қиладиган бўлди. Ҳаётни (оламини) янгидан идрок қилиш барчамиз учун кундалик-оддий эҳтиёжга айланди.

Ёзувчи (олим, санъаткор) учун сўзини айтиши ва сўзи ўқувчига етиб бориши муҳим.

Ҳурматли устозларимиздан ўзимизгача кечаги кунлар ҳар жиҳатдан «чекланиш» ҳолатида юрганимизни сездим. Ўз сўзимизни рост, очиқ сўзлашга ҳаракат қилсак ҳамки, бунга аксар эришолмаганимизни англадим. Фақат адабиёт эмас, ҳаётнинг ўзида БАЪЗАН ЁЛҒОН, БАЪЗАН ҚАБОҲАТ «ўрмалаб» келган пайтлар топилар экан. Ижодкор СЎЗНИ севиш, ўз касбини пухта ўрганиш баробарида, СЎЗдан эҳтиёт бўлиш, ҳатто ундан қўриқшга, ақлини мудом ишлатиш, қалбини асрашга бурчли экан... Ёшлар, талабалар ҳақида мафкурадан айри ҳолда асар ёзиб бўлмайди.

Мустақиллик даври мен учун омадли келди. Бел боғлаб қаттиқ ишладим. Олдинроқ икки роман ёзган бўлсам, бу даврда ўн икки романим ёзилиб эълон қилинди. Ёшлик йилларимдан шоир ва ёзувчи сифати-

да танилган бўлсам-да, кейинги пайтда номим «хутбага қўшилди». Эътибор кўрдим...

Ўйланган асар ҳамон ёзилмай турибди.

Насиб этса, ёзарман. Бугунги ёшлар, талабалар ҳақида. Лекин бу мавзуни янгидан ўрганиш керак. Биз таълим олган йилларга нисбатан бугун талабалар кам китоб ўқишаётгани, жаҳон адабиёти эмас, ўз адабиётимизни ҳам «унутишаётгани» мен учун ўқинчли. Сўзни ҳис этиш, ҳар бир сўздан баҳра топиб завқланиш – китоб ўқишга ўрганмаган кишига буюрмайди.

Ҳаётнинг доим кишини қаноатлантирадиган, суюнтирадиган ва аксинча, қаноатлантирмайдиган, етишмайдиган жиҳатлари бўлади. Ижодкор булар ҳақида ўйла-

маслиги мумкин эмас.

Яширмайман, ўзимни бир умр ёшлар ва ёшлик олдида («Ёшлик» журнали олдида ҳам) алланечук қарздор ҳис этиб юраман...

АДИБ ҲАҚИДА

Омон Мухтор (Мухторов Омон Сулаймонович) 1941 йил Бухоро шаҳрида туғилган. Болалиги шаҳар ва қишлоқ орасида ўтган.

1964 йилда Тошкент Давлат дорилфунуни (ҳозирги Миллий университет) журналистика бўлимини тугатган. Республика радиосида, «Ўзбекфильм» киностудияси ва кино кўмитасида, Адабиёт нашриётида хизмат қилган. Адиб фаолятининг асосий қисми «Шарк юлдузи» журнали билан боғлиқ. Бу ерда у бўлим мудури, бош муҳаррир ўринбосари, бош муҳаррир лавозимларида ишлади.

Ўттиздан ортиқ китоб муаллифи. Шоир, носир, драматург, мақоланавис. «Йиллар шамоли», «Эгилган бош», «Афлотун», «Аёллар мамлакати ва салтанати», «Ффу», «Майдон», «Хотин подшоҳ», «Одамлар қилишлари керак» сингари романлари ўқувчиларга маълум. «Тўрт томон қибла» трилогиясидан адибнинг «Минг бир қиёфа», «Кўзгу олдидаги одам», «Тепаликдаги хароба» романлари ўрин олган. «Аёллар мамлакати ва салтанати» романи бўйича бадиий фильм яратилган.

Ўзбекистон Республикаси санъат арбоби (1991 й.) унвони, Дўстлик (1998 й.) ордени билан мукофотланган. 2009 йилда Ўзбекистон Республикаси Президенти фармони билан «Навоий ва рассом Абулхайр» роман-диалогияси Давлат мукофотида сазовор бўлган. Омон Мухтор асарлари рус, украин, белорус, арман, озарбойжон, корейс, турк, араб ва бошқа тилларга таржима қилинган.

Адибнинг янги «Муҳаббат ўлимдан кучли» романи шу кунлар нашр этиляпти.

СУРАТДАГИ ЙЎЛБАРС

Ҳикоя

Рустам уйдаги ўзига тегишли дарсхонани йиғиштираётган эди, турли қоғозлар орасида эски бир девор-календарга кўзи тушди. Календар уйга қаердан, қандай келган? Эсламади. Плакат шаклидаги катта, қалин қоғознинг пастки қисмида бундан анча бурунги йилнинг ой ва кунлари белгиланган, юқори қисмида йўлбарс сурати босилган эди.

Рустамни сурат беихтиёр қизиқтирганидан, у дарҳол қайчи олиб, пастдаги ёзувни қирқиб ташлади, суратнинг ўзини эса қуйи деворнинг тўрига елимлаб қўйди.

Кейин, қилган ишидан мамнун бўлиб ёзув столи орқасида ўтирганича, рўпарадаги шакл-шамойилни томоша қила бошлади.

Рустам – шаҳарда туғилиб, шаҳарда ўсган йигит, – тирик йўлбарсни ҳеч қачон кўрмаган, болалик йиллари «Ҳайвонот боғи»да «мушуксимонлар оиласига мансуб» деб аталадиган сиртлонни, шерни, қоплонни симтўр олдида туриб кўрган, лекин йўлбарсни кўрмаган, битта-ярим китобда суратига кўзи тушган, холос. Сирасини айтганда, у йўлбарс билан арслон, қоплон билан сиртлоннинг унчалик бири-биридан фарқини ҳам билмайди. Мабодо боя қалин қоғоз пастида номи «Қизил китоб»га кирган йўлбарс, деб таъкидланмаган бўлса, Рустам суратдаги ҳайвонни шер деб ҳам ўйлаши мумкин эди.

Сурат яқиндан туриб олинганми ёки катталаштирилганми, ҳарҳолда, йўлбарснинг ости қизариб турган йўғон бурни ва очиқ-йирик кўзлари қараганинг заҳоти диққатингни тортар эди. Рустам суратга тикилганича, кўнглида ваҳми-қўрқув туйди. Шу билан бирга, ажабланди. Одамлар «онгсиз ҳайвон» дейишади. Бунинг устига, йиртқич. Аммо башарасида, айниқса кўзларида шу қадар кўп маъно борки! Ана, сенга тик қадалган кўзларда бир ҳушёрлик ва бир эҳтиёткорлик, бир шиддат ғурури ва бир баёнсиз ҳасрат-мунг муҳрланган!

Рустам «томоша»ни тугатиб, стол устида ётган китобни эриниб варақлай бошлади. Эртага семинар! Тайёрланиш керак! Бу дунёда талабаларнинг тўқсон фоизига семинару имтиҳонлар доим бемаврид, ўз вақтидан олдинроқ келгандек бўлиб туюлади. Ҳаяжонланиб-шошганинг зўриққанингдан калланга бир гап кирмайди.

* * *

Йўқ, у аста-секин дунёни унутиб ишга киришиб кетди.

Орадан оз вақт ўтдимиз, кўпми, бехосдан назарида, бир нарса ерга тўп этиб тушгандек бўлди. Ўрнидан сапчиб туриб қараса, столдан нарида, хона ўртасида мушукдек ағдарилиб бошини қийшайтирган йўлбарс ётибди. Рустам деворга қаради, девордаги сурат йўқолган эди.

– Ие, сен суратдан чиқиб пастга тушдингми? – деди Рустам ҳайрон бўлиб.

Уни баттар ҳайрон қолдириб, йўлбарс одамга ўхшаган тилда:

– Анчадан буён туз тотганим йўқ. Қорним оч, – деди.

Рустам ҳовлиқиб ошхонага борди. Ойиси овқатга уннаётган экан.

– Уйда гўшт борми, ойи?

– Гўштни нима қиласан?

– Керак.

Рустам музлатгични очди, тахминан икки килога яқин гўшт бор экан, идиши билан кўтариб дарсхонага қайтиб келди. Йўлбарс энди ўрнидан кўзғолиб чўкка тушган, ҳаво етмаётгандек оғир нафас олаётган эди. Лаҳза ичида ярим чайнаб, ярим ютиб гўштни еб қўйди. Кейин, керишиб-силтанганича, эшикка йўналди.

– Қаёққа?

– Бироз югуриш керак. Ҳазми таом, – деди йўлбарс.

Рустам энди йўлбарсни ўзиники деб билганидан, ёлғиз кўчага чиқаргиси келмади. Апил-тапил кийиниб, эшикка йўналди.

Йўлбарс йўлакдаги зиналарни кўрдими-кўрмадими, кўздан ғойиб бўлди. Рустам «кетиб қолди» деб ўйлади. Бироқ пастга тушса, ҳовлида югуриб юрган экан. Шу сонияда бошқа бир ҳолатдан Рустамнинг капалаги учди.

Уларнинг уйи ва рўпарадаги уйнинг тўрттала қаватида ҳам барча деразалар ланг очилган, чала кийинган эркаклар-у, сочлари ғижимланганми-тўзган хотинлар саф чеккан эди. Рустамни кўриб эркак-аёл баравар айюҳаннос сола бошлашди:

– Одамларда уят йўқ. Каталакдек уйда мушук тутишгани гўрга, ит ҳам боқишяпти...

– Ит нима, тошбақадан илонгача уйга олиб киришган...

– Мана, йиртқичларга навбат етибди. Хўп, сенга катта ҳайвон керак бўлса, масалан, туя ёки филни етаклаб юрмайсанми?

– Биз бундан буёғи кўрқиб, қафасдаги қушдек, уйдан чиқолмай ўтирар эканмиз-да?

Рустам пайқади – даҳшатли жойи, унинг жонажон ойиси ҳам дераза олдида пайдо бўлган, бир ёлвориб, бир бақираётган эди:

– Отанг билан қўшмозор бўлгур, жон болам. Капкатта йигитсан. Бу ҳайвон уйга қаёқдан келиб қолди?

Рустамни ғам босди. Бир томондан, қутидек териб чиқилган кўпқаватли уй шароитида атрофдагилар билан ҳисоблашмай иш тутиш яхши эмас. Лекин иккинчи томондан, сеники бўла бошлаган ҳайвонни «ортиқча экансан» деб ёнингдан ҳайдаб юбориш керакми?

У нима қилишини билмай, ўзини ёмғир остида кетаётган ёки тўғрироғи, тошбўрон қилинаётган кишидек сезиб, ҳовлидан катта йўл томон юрди. Бир маҳал йўлбарс эргашиб, ёнида бораётганини кўрди. Инсон ва ҳайвон – икковлон кўча айланиб қайтиб уйга киришадими? Йўлбарснинг сайр қилишдан ташқари, кўчага чиқишдан бирон мақсад-муддаоси борми? – Рустам тасаввур қилолмаётган эди. Умуман, уйга ҳам, ҳовлига ҳам аввалдан сифмаган, сифмайдиган махлуқнинг бундан кейинги тақдирини ўйлаб, қандайдир чора топишга тўғри келмасмикан? – у ташвишланаётган, бу ҳам унга номаълум эди.

Айни ёз. Туш пайти. Офтоб ловуллаб ёнаётган, ўт пураётган эди. Бундай паллада одамлар аксари уйда эшикни беркитиб ётишга уринади. Кўчага чиққанда ҳам, соя-салқин бир жойда ором олишга ҳаракат қилади... Шунга қарамай, кўчада одам кўп, арава минганлар ўз йўлига, пиёдалар ғужғон ўйнаган.

Рустамнинг ёнида йўлбарсга кўзлари тушиб, улар тўп-тўп ҳар ёққа қоча бошлашди. Кейин, атрофдаги уйлардан турли идора биноларигача ҳаммаёқда яна деразалар ланг очилиб, эркак-аёл айюҳаннос солишга тушди. Кейин, бир машина қурулланган аскар келди.

– Қочишим керак. Булар учраган ҳайвонни тинч қўймайди, – деди йўлбарс одамга ўхшаган тилда Рустамга.

Кейин, югуриб-сакраб, шамолдек учиб, аскарлар милтиқ ўқталишга улгурмай, аллақайларга кетиб қолди... «Ҳайвонот боғи»га бориб ўзи «таслим» бўлдимикан? У ерда овқат бор, жон ҳам сақлаш мумкин. Бироқ эркинликка ўрганган ҳайвон учун у ер – одамлар учун қамоқхонадек гап. Балки бирон яланг сахрога ёки бирон сокин тўқайзорга ва ёки бирон тоғлардаги ўрмонзорга боргандир? Одам боласи ёнингдаги ҳайвон қаёққа кетгани-ю, қаерда юрганини билмайсан!

Рустам саросималаниб, уйга қайтишни мўлжаллаётган эди, шу аснода биров оғир панжасини унинг елкасига қўйди. Бурилиб қараса, бир кунлар дадаси ишлаган, хавфсизлик қоидаларига риоя қилинмаганидан ҳалокатга йўлиққан қурилиш идораси бошлиғи – Фармон ака деган киши. Ўшанда, дадаси ўлганида, бу одам уларнинг уйига келган, бир боғлам пул ҳам келтирган, ўзича ғамхўрлик, меҳрибонлик кўрсатгандек бўлган эди.

– Тўхта! Оббо! Рустамбой эмасмисан? – деди

бошлиқ жиянини учратган тоғадек илжайиб. – Юр. Менинг уйим шу яқин жойда, кўриб қўй.

– Бошқа кун, амаки, – деди Рустам.

– Юр. Юр. Уялма. Уйни кўриб қўйсанг, керак бўлганида келаверасан.

Рустам илож-ноилож Фармон аканинг изидан йўлга тушди. Чиндан дам ўтмай серҳашам бир ҳовлига кириб боришди. Фармон ака олди айвон иморатга имо қилиб киравер, деганича ўзи бошқа бинога кириб кетди.

Рустам қисиниб айвонга кўтарилди. Эшикни очиб ичкари кирди.

Кирди-ю, тош қотди.

Хона ўртасида, ял-ял гиламлар орасида пўстак қабилида тулуп – ҳайбатли йўлбарснинг боши билан бирга шилинган териси ётар эди.

Бу – бошқа бир йўлбарс (балки, арслон, балки, қоплон) эди. Лекин Рустам ўзи ҳозиргина кўчада йўқотиб қўйган, шунга қарамай, уники бўлиб қолаверган йўлбарс...

қайсидир сахродами,
тўқайзордами,
тоғлардаги ўрмондами
отиб ўлдирилган, сўйилган –
ўша йўлбарс бўлиб туюлди.

«Йўлбарс боласини тутмоқ учун йўлбарс уясига кирмоқ керак». Бир китобда буни мақолми, иборами дебди. Бировнинг боласини тутмоқ, уясига кирмоқдан даҳшатлироқ ҳол борми? Одамлар қайси маънода тўқиган бўлса экан?

Ер юзидаги табиий зилзила-ю, тошқинлар, ёнғинлар, инсонга тегишли портлатишлар, босқинлар ва булардан аллақайларга қочиб бораётган катта-кичик ҳимоясиз ҳайвонлар – улар орасида йўлбарс ҳам, Рустамнинг хаёлида яхлит манзара касб этди.

Рустам хонадан югуриб чиқиб, кўчага отилди. У ҳечкимга аҳамият бермай, ўзининг аҳволига ҳам парво қилмай кўчада кўзларидан ёш оқиб, шамолдек учиб, унсиз йиғлаб борар эди.

Шу алфозда уйга қайтиб келди. Дарсхонага кириб, ҳар қачонги ўрнини эгаллади. Орадан қанча вақт ўтди, билмайди, эшик тақиллаётгандек бўлди. Биров кўнғироқ тугмасини босмаган, эшикни ҳам юқори қисми эмас, пастки қисмини бир маромда тўқ-тўқ уришдан тинмаётган эди. Рустам ажабланганича бориб эшикни очди. Йўлбарс қайтиб келибди. Жонивор бош уриб «эшик қоқаётган» экан.

– Ҳеч ерга сифмаяпман. Чарчадим, – деди.

– Кел. Кир. Эй... – деди Рустам ҳаяжонланиб-суюниб.

Йўлбарс ичкари кирди. Хона ўртасида чўзилиб, оғзини катта очганича хириллаб эснади.

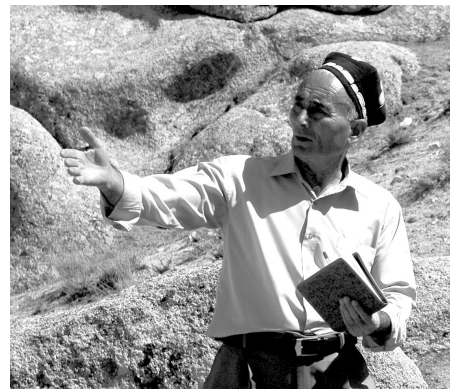
Рустам ўз ўрнига ўтиб ўтиргач эса... шифтга томон енгил бир сакраб... девордаги қалин қоғозга жойланиб олди.

Одил ҲОТАМ

Биз қачон қутлаймиз бир-биримизни?

* * *

Боғлар аро ранглар тўлгоги
Туйғуларга олтин бешиқдир.
Яшилликнинг сим-сим титроғи
Оқишомдаги ойдин қўшиқдир.

Табиатни англамоқ ҳам бахт,
Бахтдир ёмғир сирин тингламоқ.
Чақинларнинг чарақлаган шаҳд –
Қиличига ётдир зангламоқ.

...Тўлгоқларда тугёнлар чақнар,
Лабларингда тугилар исмим.
Кўзларингда мингингчи марта
Эриб кетар юрагим, жисмим...

УЧЛИК

Баҳор қутлар сени мендан ҳам аввал,
Баҳор қутлар мени сендан ҳам аввал,
Баҳор қутлар уни ундан ҳам аввал,
Биз қачон қутлаймиз бир-биримизни?

Сенда ҳам эҳтиёж, имконинг бисёр,
Менда ҳам эҳтиёж, имконим бисёр.
Унда ҳам эҳтиёж, имкони бисёр,
Биз қачон қутлаймиз бир-биримизни?

Вужудинг ўзингга, кўнглинг ўзингга,
Вужудим ўзимга, кўнглим ўзимга.
Вужуди ўзига, кўнгли ўзига,
Биз қачон қутлаймиз бир-биримизни?

Битта уйда яшаб, “Салом” демадинг,
Битта уйда яшаб, “Салом” демадим,
Битта уйда яшаб, “Салом” демади,
Биз қачон қутлаймиз бир-биримизни?

Наҳотки, эшиклар қолса сарсари,
Наҳотки, бешиклар қолса сарсари,
Наҳотки, қўшиқлар қолса сарсари,
Биз қачон қутлаймиз бир-биримизни?

* * *

Мансаб, бойлик, обрў, муҳаббат,
Гоҳи жилга, гоҳи уммондир.
Игна учидай ҳам йўқ шафқат,
Сендан голиб келган гумондир.

Бахт йўллари тикан, ғам-алам,
Машаққати шунчалар тахир.
Меҳнат қилиб етолмасанг ҳам,
Орзу қилмоқ мумкин-ку, ахир...

* * *

... Тўлгоқ тутар дарахт жисмини,
Англамайсан, недан бу титроқ.
Сен билмаган бир қиз исмини,
Қулогингга шивирлар япроқ.

...Харсангтошлар келар жуңбушига,
Англамайсан, недан бу титроқ.

Орзуларинг ўхшайди қушига
Ҳамон сим-сим шивирлар япроқ.

...Толиқади охири бир кун,
Англайдирсан недан бу титроқ.
Қуёш эса ботар... сен бутун
Сарғаясан мисоли япроқ.

ҲАМОН...

Вазмин харсанг тошлар, жасур қоялар,
Мангулик ҳукмига маҳкум посбондир.
Булут, қуш қаноти солгай соялар,
Осмонда уммону уммон осмондир.

Бари ўз ўрнида, бари мунтазам,
Ҳаракат жадвали боқий, устувор.
Табиат – мўъжиза, борлиқ – мухташам,
Ҳар бир зарра ўрни аниқ, барқарор.

Яхлит бир хулоса, яхлит силсила –
Машишоқ қўлидаги мукамал чолгу.
Оҳанглар борлиги – умид, гулгула –
Шўх наво кўнгулдан олгайдир улгу.

Саҳролар сарғаяр, ёшарар боғлар,
Селдай оқаверар шамол хониши.
Ҳамон кетмагандир ойдаги доғлар,
Борлиққа мезондир қуёш ёниши.

...Ҳаёт-мамот аро топганча омон,
Тафаккур амрида ташиларкан қадам.
Ўзини, шайтонни енголмай ҳамон,
Икки жаҳон аро кетмоқда ОДАМ...

ИХТИЁР

Ғофил вужуд қароргоҳида
Юрак зарби—ҳаётга иқрор.
Бандасининг ихтиёрида
Орзу қилиш имкони ҳам бор.

Телба кўнгил қароргоҳида
Юрак зарби – нафсга иқрор.
Бандасининг ихтиёрида
Гуноҳ қилиш имкони ҳам бор.

* * *

Намчил ҳаво, ҳазин, рутубат,
Парво қилмай қарга, зогларга.
Вужудинга қилмай ҳеч шафқат,
Чиқиб кетсанг баланд тоғларга.

Олавериб ўзлигинг ҳақин,
Мувозанат жадвалини туз.
Бораверсанг қуёшга яқин,
Қолиб кетса пастда ҳорғин куз...

* * *

Қоронғу боғ йўлкаларини,
Ёритади хира ой мунгли.
Шубҳа, гумон кўлкаларини,
Ҳайдаб борар бир ошиқ кўнгли.

...Шеър излаган шоир қалами,
Аямасдан тўкар қалб кўрин.
Ошиб ётса ҳамки алами
Ой улашар қозоғга нурин...

ГУРЛОВУҚДА

Абдугани ЖУМАЕВга

Осмон кенгаяди юрганнинг сайин,
Тоққа чиқа-чиқа тораяди йўл.
Шўх ел бодомзорни эркалар майин,
Вазмин харсангтошлар силкиб қолар қўл.

Неларни шивирлар қушларнинг лаби,
Уфққа сингишар жилвагар боғлар.
Тикланар курашга тушмоқчи каби,
Мушаклари бўртган паҳлавон тоғлар.

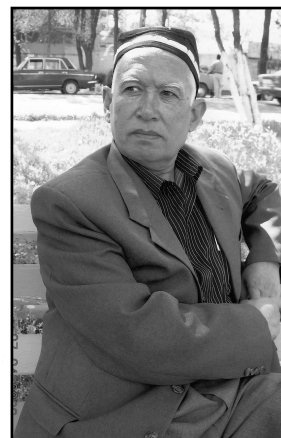
Илҳом тошқинида қалқир мўъжиза,
Буюк қудратга лол қолаверасан.
Ўнданми, сўлданми, қоя устига,
Ёнбошлаб сувратга олаверасан.

Бошингдан қуёшнинг нури кетмагай,
Рухларми, ортингдан борар изма-из.
Барчага ҳам сендек насиб этмагай
Абадият билан бўлмоқ юзма-юз.

Анвар ЖАВЛОНОВ

ТОҒ БУРГУТИ

Ҳужжатли қисса

Суратни Дадахон Баҳодиров чизган

Бу тоғ бургутини отаси бир пайтлар эканида Михин тепасидаги Қоратошдан полапон ҳолида олиб келган эди. Шу-шу бургут уйда эмин-эркин юрадиган бўлди. Абдурахмон уни аста-секин овга ўргатди. Лочин аввал чумчуқларни овлашни ўрганди, кейин уни Қизилқумда бўрига ҳам солиб кўришди. Бургут бир тепишда бўрининг белини синдириб юборди. Шу-шу тоғ бургути оиланинг бир аъзосига айланди.

Энди Абдурахмон ёвдан халқни озод этмоқ учун курашга чоғланарди. У уйда отасидан қолган тоғ бургутини алоҳида парвариш этарди. Кўпинча бургутни машқ қилдириш учун улоқни сўйиб, олдига ташларди. Бургут ўлжасини қояга кўтариб чиқар ва Кўҳнабозор қишлоғи томон узоқ-узоқлардан қараб-қараб кўяркан, улоқ гўшtidан тўйганича ер, ортиғини ўша ерда қолдирар, бироздан сўнг қузғунлар лошнинг қолган кўтгани учун талашига тушишарди. Бургут баъзан кўқдан улоқни ташлаб юборар, орадан бир оз ўтказиб эса ўзини ўқдек унинг орқасидан отар ва панжаларига илинган улоқни маҳкам чангаллаганча яна қоялар томон учарди.

...Офтоб уфқ томон шошиларди. Бургут тоғ устида чархпалак айлана ясаб, пастлай бошлар, ерга етишига озгина қолганда кўк сари тикка кўтариларди.

Тоғ бургутининг шиддатидан Абдурахмон завқланарди. Бургут ҳавога кўтарилиши билан қора қузғунлар ўзларининг ин-инларига кириб кетарди, қоронғи тушгунча ўлаксахўрлар пана-панада уни зимдан кузатишарди.

* * *

Абдурахмон ўрта бўй, оч сариқ юзли, елкаси кенг, боши узунчоқ, ҳар бир мушти ҳандалақдек, кўзлари ўткир йигит эди. Бу жусса отадан мерос бўлиб, у отадек қўрқмас ва ботир бўлиб ўсганди. Абдурахмон от устида доим тик ўтирар, ҳамиша отлиқ ёки пиёдани бир чақирим наридан бемалол кўриб, таниб оларди. Ички сезиш ҳиссиёти кучли эди унда.

Бухорода савдо қилиб юриб, кечки пайт карвонсаройнинг кичик хонасида молларини тахлаб ўтирганда бир баҳайбат афғон йигити ҳужрага индамасдан кириб келди-да, миқ этмасдан унинг нарсаларидан танлаб ола бошлади. Абдурахмон йигитнинг белидаги ханжарга анча вақт тикилиб турди. Ниҳоят йигит танлаб олган молларини олиб чиқиб кетишга чоғланган пайти Абдурахмон унинг орқасидан белини мўлжаллаб тепди. Афғон йигити жойида йиқилганди, бора солиб унинг бўйинини орқасига қайирди. Босқинчининг кўзлари олакула бўлиб кетди. Яна бир лаҳзадан сўнг уни ўлдириб қўйишини англаган Абдурахмон беихтиёр панжаларини бўшатди. Йигит сўкина-сўкина ошиғич тарзда хонани тарк этди. Бу йигирма ёшли Абдурахмоннинг илк бор ўз мулки, эрки учун курашиши эди. Афғон йигитининг шерикларини бошлаб келиши мумкинлигини хис қилган Абдурахмон мол-мулкини олиб, кечаси карвонсаройни тарк этди.

Шу-шу отасининг эрк, озодлик ҳақидаги гаплари Абдурахмоннинг қулоқлари остида тез-тез жаранглаб туради. Қаерда юрмасин, қайси миллат-элат ичида бўлмасин, доимо савдо-сотиқда тўғрилиққа ҳаракат қилди, ҳечкимни алдамади. Шутуфайли Абдурахмоннинг Бухоро, Самарқанд, Жиззах шаҳарларида жуда кўп ишонган дўстлари, ошналари бор.

Санкт-Петербургдаги император саройи. Улкан бўлмада император Осиё харитаси олдида ўйчан турганча папиросини босиб-босиб чекмоқда.

Ҳарбий вазир папка кўтариб кирди. 1867 йил ёзида Россия императори Александр II Туркистон ҳарбий округини таъсис этиш ҳақидаги фармонига имзо чекканди. Ҳарбий вазир фармонни чарм хат жилдга солганича саройнинг чекка хонасида ўтирган генерал-адъютант фон Кауфмандан суюнчи олгани югуриб борарди. Зеро Кауфман император фармонига кўра Ўрта Осиёнинг Россия таркибига киритилган ҳудудларига “Ярим подшо” этиб тайинланган эди. “Олтин ёрлиқ” эгаси фон Кауфман фақат подшога бўйсунарди.

Бу хабардан генерал шунчалик қувондики, унинг шодлигини қалам билан таърифлаб бўлмайди.

“Ярим подшо” ўша куни ўз уйида бу ёрлиқни катта тантана билан нишонлади. Катта бойликларга эга ўлка энди унинг ихтиёрида эди.

– Қани, вазир жаноблари, ушбу қадахни императорнинг саломатлиги учун илсак. Англиядан олдин у ерга етиб бормоқ биз учун саодат эрур, – дея қадах сўзи айтди генерал фон Кауфман.

Унинг сўзларидаям жанг иштиёқи сезилиб турарди. Шу пайт хонага ҳарбий вазирнинг хотини кириб келди. Фон Кауфман унга таъзим қилди.

– Хоним, сизни кўрмоқ бахтига муяссар бўлганимдан бахтиёрман, – деди у назокат билан.

Вазир қадахдаги ароқни бир кўтаришда ичди-да, катта стол устида ёйилиб ётган Осиё харитаси устига энгашди. Хоним эса Кауфманга табассум ҳадя этди. Ҳарбий вазир худди ўлкани ўз қўлида ушлаб тургандек, Аму ва Сир оралигидан кўз узмасди. Фон Кауфманнинг бутун фикри бир амаллаб хонимни гапга солиш билан банд эди.

– Сизга, жаноб Фон Кауфман, катта ваколатни амалга оширмоқ учун катта армия ҳам зарур бўлади. Мен эртагаёқ буюраман: 8 минг кишилиқ армия, 16 та тўп ва 10 минг милтиқ берилади. Шунча ўқ-дори билан халқни бўйсундирмоқни Темурланг юрти Самарқанддан бошламоқ керак.

Хоним эса эри яна уруш мавзуида гап бошлаганини тушунган заҳоти аста хонани тарк этди.

Икки ҳарбийнинг узоқ давом этган суҳбати Ўрта Осиёни бўйсундиришга қаратилди.

Орадан бир ҳафта ўтиб Кауфман Самарқандга жўнаб кетди. “Ярим подшо” поездда Самарқанд сари келар экан, Жиззахдан ўтгач, Сангзар дарёси оқиб турган кўприк устига келганида Моргузар тоғига жуда узоқ тикилиб қолди. Бу тоғлар тоши унинг кўзига жуда катта қўшин бостириб келаётгандек бўлиб кўринди. Генерал ўзини жуда ҳорғин сезди. Атроф эса жуда мафтункор эди. Одамлар эса боғларда мева-чева териш билан банд. Узоқдан элас-элас нотаниш куй-қўшиқ эшитиларди.

Генерал Самарқандгача атрофни томоша қилиб борди. Қир-адирлар тўла қўй-қўзи, узоқларда сағрини ялтираётган моллар ўтлаб юрибди.

Фон Кауфман одамларга Иван Грозний ҳақидаги ҳикояларни айтишни яхши кўрарди, бу билан у гўё ўзини Иван Грознийга тенглаштирарди.

Фон Кауфман ўзига берилган ваколатдан кенг фойдаланди, у бир вақтнинг ўзида ҳам ҳарбий қўмондон, ҳам прокурор ва ҳам молия вазири эди.

Уша пайтлари Самарқанд Бухоро амирлиги таркибидда эди.

Генерал Самарқандга келган куниёқ амир қўшинларига қарши ҳаракат бошлади. Ҳарбий тактикаси бўш бўлган амир қўшинини енгил унча қийин бўлмади. Чўпон ота тепалигида амир қўшинлари мағлубиятга учради. Шундан кейин Амир Музаффарбекнинг обрўи тушиб кетди. Амир қўшини рус аскарларини тўхтата олмади. Амирнинг 15 минг отлиқ, 6 минглик пиёда армияси рус армиясига дош бера олмади.

Амир Музаффарбек Қизилқумга қочди. Аҳоли орасида норозилик кучайди. Қўзғолон бошланди. Бу эса Кауфманга қўл келди. У Самарқандга ўт қўйдирди, шаҳар талон-тарож этилди. Фон Кауфман Санкт-Петербургга, император номига телеграмма жўнатди: “Сартлар ўз ўзини қирмоқда. Биз уларни осонгина бўйсундирдик”.

Император Александр II генерални орден билан мукофотлади. Амир Музаффар Кауфман олдига бош эгиб келди. Самарқанд, Каттақўрғон ва Зарафшон дарёсининг юқори қисми Россияга берилди. Ўлка деярли батамом фон Кауфман ихтиёрига ўтди, амир эса орден эгаси бўлди.

Ўлкада мустамлакачиларга қарши халқ қўзғолонлари қарийб эллик йил давом этди. Албатта, бунинг сиёсий, иқтисодий асослари бор эди. Ўлкада халқ турмуши ночорлашди, шарт-шароити яхши жойларда “Рус қишлоқлари” барпо этилди. Императорга ёқмаган рус мужиклари Тошкент, Самарқанд, Фарғона, Қўқон, Жиззах шаҳар ва қишлоқларига кўчирилди. Фон Кауфман ҳамма йирик қишлоқларда ўз приставларини тайинлади.

* * *

Орадан бир-икки ой ўтгач Россиянинг турли ўлкаларидан Туркистон томон руслар кўчиб кела бошладилар. Самарқандда азалдан ҳам бир неча минг насронийлар яшарди. Шаҳарда Амир Темур даврида ҳам насронийлар бўлиб, улар шаҳарнинг алоҳида даҳасида ҳаёт кечирар, маҳаллий аҳоли билан иноқ яшарди.

Ўлкада аста-секин рус қишлоқлари пайдо бўлди.

Қоратош атрофи ёнғоқ, дўлана, олма, ўрик, шафтоли, узум билан қопланган. Нурота тоғ ёнбағридаги энг хушманзара жой атрофидаги қишлоқлар Михан, Қулба, бир томон эса Катта Боғдон ва Илончи. Шу оралиқда рус пристави Барилло учун оппоқ қўрғон қурилди. Қўрғон ичидаги ўн хонали бино жуда кенг, деразалари катта, ромларга гулдор ойна қўйилган. Деразанинг ташқарисидан қуёшни тўсадиган равоқ ўрнатилганди. Бу ердан Кўҳнабозор қишлоғи кафтдек кўриниб турарди. Хоналарда сап-сарик қандиллар олтиндек товланарди. Ҳовлига эса ўнлаб арчалар гўзаллик бахш этарди. Фаввораларда сувлар рақсга тушарди.

Барилло хотини ва қизи билан ўзига атаб қурилган оппоқ қўрғонига кўчиб келди. Қўрғонга тоғ орасидаги чашмадан тарнов орқали сув олиб келинди. Тоғ ён бағрида эса шамол ёрдамида ишлайдиган, электр энергияси етказиб берувчи мотор ўрнатилди. Хоналарда электр лампочкалари чарақлаб турарди. Пристав кўҳнабозорлик Нодир шилпикни ўзига тилмоч қилиб тайинлади. Нодир бир неча вақт Россияда яшаган, уларнинг тилини биларди.

Барилло оч сарикдан келган, кўккўз, бетларини сепкиллар қоплаган, ялтирбош, қирқ-қирқ беш ёшлардаги киши эди. Унинг хотини ва қизи ёпиқ аравадан тушганда эса эркалар улардан кўз узолмай қолишди. Она-бола юлқа ҳарир кўйлақда бўлиб, гўё бутун таналарини кўз-кўзлардилар. Ҳали бундай ҳолатни кўрмаган эркаларнинг ҳирси кўзгалди.

Нодир тилмочнинг бир кўзи ғилай бўлса-да, унча-мунча рус аёлларини алдашни қотирарди. Орадан икки

ой ўтиб, Бариллонинг Жиззахга кетганини аниқ билган тилмоч кечаси унинг қизини дарахтзор орқасига олиб борди. Булоқ ёнидаги туятош устида қўлбола вино билан меҳмон қилди. Қиз вино таъсирида анча сархуш бўлиб қолди. Нодир уни оғушига олиб эркалай бошлади. Қиз хандон отиб кулди. Ногаҳон қиз қўлини чўзиб Нодирни ўзи томон торта бошлади ва:

– Вой, сен балосан-ку! – деди ғамза аралаш.

Нодирнинг бутун баданидан тер чиқиб кетди. Қиз эса юлдузли осмонга тикилганча жим ётарди...

Қиз тилмочга ортиқча қаршилик кўрсатмади. Нодир эса тун бўйи уни ўз оғушидан чиқармади. Эрталаб қиз жойидан зўрға турди, унинг оёқлари шишиб кетганди. Бундай пинҳоний учрашувлар кейин ҳам такрорланиб турди.

Қишлоқдаги қўзғолонга тайёргарликдан хабар топиб қолган тилмоч қиз орқали бу хабарни пристав Бариллога етказишни ният қилди. У ҳар кечани қизнинг кучоғида ўтказарди. Бу сир аста-секин бошқа йигитларга ҳам ошкор бўла бошлади. Қиз қишлоқдаги бошқа йигитларни ҳам шу усулда йўлдан ура бошлади. Бундайн фоҳишабозликни кўрган осмондаги тўлин ой ҳам уялганидан булутлар орасига яширинарди. Аммо кўкда ой уялса уялди, қиз уялмади.

Пристав Барилло ўзи билан бир гуруҳ муҳандислар, картографлар, ер қазувчиларни олиб келган эди. Улар Кўҳнабозордан узоқ бўлмаган Қоратош устидаги Бургуттоғ атрофида ер мойи олишга киришдилар. Маҳаллий аҳоли булоқлардан чиқаётган сувда иссиқ ёғ борлигини биларди, лекин уни ажратиб ололмасди. Икки-уч рус Бургутқоя ва Сокинлик дарасидаги булоқларда қўмларни ювиб, сариқ кукунларни ажратиб ола бошладилар. Муҳандислар ва картографлар эса қишлоқларни харитага туширишни бошлаб юборди. Тез орада тайёр бўлган хариталар Петербургга жўнатилди.

Рус қишлоқлари Жиззах ва Фориш атрофида кўпая борди. Жиззах ва Фориш ўртасида почта алоқаси пайдо бўлди. Газеталар Россиянинг турли жойларида очликдан одамлар ўлаётганини ёзишарди. Сил касали билан касалланганлардан бир неча рус оила Боғдон, Кўҳнабозор қишлоқларига кўчириб келтирилди. Бу ўлкаларда халқ бу касалликни асло билмас эди. Касал рус болалари билан қишлоқ болалари эртадан кечгача бештош, чиллик ўйнашар, булоқ сувларида чўмилишар эди. Натижада бу дард аста-секин боғдонликларни ҳам ўз домига торта бошлади. Одамлар ўлими кўпайди. Аиниқса сил касаллигидан кўп одам қазо қилди. Одамлар бу касалликдан қутилиш учун Самарқанд, Пайариқ, Чиноз, Қарши, ҳатто Бухоро томонларига кўчиб кета бошлашди. Аста-секин сойда сув камаяверди, экин-тикин ҳосил бермай қўйди.

Абдурахмон Самарқанддан қайтишда Жиззах бозорига кирди. Мақсад болаларига қанд-курс олиш эди. Хотини тўй учун зарур нарсалар тайинлаган. Бир қисмини Самарқанддан харид қилди. Абдурахмон бозордан хотинига ҳақиқий маржон сотиб олди-да, чўнтагига солиб қўйди ва қишлоғи томон шошилди. Унинг одати шунақа: ҳеч қаерда узоқ туролмайди, ўз қишлоғини соғинади.

Бугун Абдурахмоннинг кайфияти ўзгача. Негаки, Жиззахлик Назархўжа эшон билан чойхонада бир чойнак чой устидаги суҳбат уни қувонтириб юборганди. Халқ эшонга жуда суянади.

Эшон қўярда-қўймай Абдурахмонни уйига олиб кетди. Эшон меҳмонхонасидаги дастурхон четида “Садойи Туркистон” газеталари ётибди. Дастурхондаги

нондан меҳмон бир тишлам олгач, суҳбат асосан дунё воқеалари, замон ғавғолари ҳақида бўлди.

Оппоқ нурга ўралгандай таассурот уйғотадиган эшон Абдурахмон жевачи учун нақд авлиё эди. Ҳақиқатан ҳам эшон дунё ишларини ўз ақли ва қалби билан ҳис этар, гапирганда ҳам мулоҳаза билан, етти ўлчаб бир кесиб гапирарди. Назархўжа эшон ўгли олиб келган чойни пиёлаларга қуйиб узатгач, қўшни маҳалла оқсоқоли Гадойбойга кўз остидан бир қараб қўйди, балки “Кўнглимдагиларни шу одам олдида бемалол айтсам бўлармикин?” деган хаёл ўтгандир.

– Иниларим, ўзбек халқи турли хонлик, бекликларга бўлиниб олиб, ўз ёнига ўзи қовурилиб ётгани учун дунёда бўлаётган кўп ўзгаришлардан четда қолмоқда. Хону беклар халқига маърифат беришни ўйламайди! Ўз нафси йўлида бир уруғни иккинчи уруғга, бир қишлоқни иккинчи қишлоққа гиж-гижлаш, ўзаро уруш чиқариш билан машғул. Шу сабабга кўра дунёга Ал Хоразмий, Ибн Сино, Алишер Навоий, Темур ва Бобурдек ўғилларни берган эл жар лабига бориб қолди.

– Дарҳақиқат, бир томондан ўрислар, иккинчи томондан инглизлар бизга қўл чўзмоқда, – дея гапга қўшилди Гадойбой. – Хон ва беклар ўзимизники, улар бизга тош отмайди, отса ҳам бош ёрмайди.

– Лаънат ўша келгиндиларга! Оқ ит, қора ит – барибир ит. Мақсад битта: ўзбекнинг бойлигини талаш. Газетасида ҳам фақат ёлғон ёзилган. Халқни атрофдаги воқеалардан ғофилликда ушлаб турмоқ ниятида фақат Германия ва Франция ҳақида мақолалар босади газеталар.

Абдурахмон жевачи суҳбатдошлари фикрини жим ўтириб эшитгач, ахийри тилга кирди:

– Ҳар иккинчис ҳам ҳақсиз. Лекин ҳеч бир миллат учун эрк ва озодлик ўз-ўзидан келиб қолмайди. Қуруқ қошиқ оғиз йиртар. Гап билан иш битмайди. Халқни курашга чоғлаш керак. Эрта-индин Самарқанд, кейин Тошкент халқи кўзғолон кўтаради. Кўзғолон бу “Ё ҳаёт, ё ўлим!” дегани, учинчиси бўлиши мумкин эмас.

Абдурахмон жевачининг гапларидан Назархўжа эшоннинг анча кўнгли тўлди. Ҳа, бу тоғ бургути озодлик йўли, ҳурлик йўли кўзғолон эканлигини тўғри тушунтирди. Кўзғолон режаси ҳам роса пишиб етилганга ўхшайди.

Абдурахмон жевачининг шаталибликлар ичида обрўйи баланд. Шаталибликлар асли манғит уруғининг бир бўлаги. Улар бу ерлардан чамаси икки юз йил олдин кўним топишган, ҳозирда ўлканинг катта қисмида яшашади. Улар тоғ орасида бир неча ой туриб бирорта ҳам тирик жонни учратмагач, сувли тоғ ёнбағрига чодир тикишган. Шу-шу шаталибликлар Қўҳнабозор қишлоғини макон тутган. Ҳамма тоғ қишлоқлардагидек бу ерда ҳам йўл бўйида жойлашган сой тўлиб оқмоқда. Бу йил Бургуттоғи тепасида саратонда ҳам қор аримади. Соининг икки томонидаги ёнғоқзорлар, узумзорлар, тутзорлар ичида қишлоқнинг тошдан пахсали, синчли гувалак ўйлари кўзга ташланиб туради.

Абдурахмон жевачининг уйи қишлоқ марказидан унча олис эмас. У отни ўз ҳолига қуйиб берди. Саман уй томон яқинлашганини сездимми ёки эгасини ўз хонадонига тезроқ элтгиси келдимми, юришини тезлаштирди.

Жевачи бу пайт ўзи биладиган бир қўшиқни хиргойи қилиб борарди. Бу қўшиқни унга бир вақтлар чўпонлар ўргатган эди:

*Қоралар, қоп-қоралар,
Ошиқ-мошиқни мўралар.*

*Икки ошиқ бир бўлса, эй,
Қўймайди бахти қоралар.*

Абдурахмоннинг ўзича қўшиқ тўқигиси келиб кетди. Лаблари пичирлаб, қофия қидирди, тўрт сатр бир-бирига мос келгандай ҳам бўлди. Лекин у қўшиққа ўхшамади:

*Тезроқ юргин, тўпичоқ,
Кўзлари мунчоқ-мунчоқ.
Ёв келмоқда юртимга,
Қиличлашай отамдек.*

От сой бўйи билан қишлоқ этагига яқинлашди.

Жевачи яна қўшиқ тўқимоқчи бўлди. Аммо Назархўжа эшоннинг русларнинг Жиззахга ҳужум қилиши ҳақидаги гапларини эслаб, кайфияти бузилди. Ахир Жиззахда бошланадиган тўполон бўрони Форишга етиб келиши аниқ.

От ҳовли этагидаги булоқ ёнига келиб сув ича бошлади.

– Абдурахмон, болам, сенмисан? – дея овоз берди онаси.

Рўпарасида ўтирган онасини кўрмагани Абдурахмонни хижолатга солди. Шу маҳал уйдан болалари шошиб чиқишди. Жевачи хуржундаги совға-саломларни, Самарқанд нони ва ҳолваларини уларга улашди. Онасининг бошига катта бахмал рўмол ёпди. Кампир кўлларини дуога очди:

– Оллоҳим, боламни ўз паноҳингда асра. Доим тинч бўл, йўлинг очиқ бўлсин!

Онаси ўғлининг ҳовли томон бир қараб қўйганини сезди: келин ичкаридан эрига оҳиста салом берганди. Абдурахмон жевачи ичкари ҳовлига кирди, хотинига ҳақиқий маржонни тутқазди-да, тезда орқасига қайтди.

Болалари совғаларини бир-бирларига кўз-кўз қилишиб, “Меники зўр!” дея мақтанганча қўшни болаларга ҳам намойиш этиш учун чопиб кетишди.

Кампир ўгли билан ичкарига кирди. Ҳовлидаги супа устида солинган жойга она-бола ўтиришди. Келин дарҳол елиб-югуриб дастурхон ёзди, чой дамлаб келди. Она ўғлининг босиб-босиб чой ичишига қараб ўтирар экан, ногаҳон кўнглини ғаш қилиб турган бир хабарни айтиб юборди:

– Қишлоқда ҳар хил гаплар. Биров тепадаги ўрис приставига ҳамма гапни етказиб турар экан. Сен эҳтиёт бўл, болам.

Абдурахмон бирдан чой ичишдан тўхтади. “Ким бўлиши мумкин?” деган фикр унинг миясини пармадек қовлай бошлаганди. Қишлоқ одамлари бирма-бир унинг кўз олдидан ўтди.

Ахир Нодирдан бўлак ким ҳам уларнинг тилини билади? Наслига тортган-да, боболари ҳам хон ҳузурида айғоқчи бўлган экан.

У ўрнидан туриб отхонага ўтди. Отнинг совуганини кўриб, устидаги абзалини туширди. Бошига емхалта олди. От арпани карт-карт чайнай бошлади. Отхонада энди учта от қолган эди, холос. Минишга ярайдигани иккита, биттаси ҳали бир ярим ёшда. Булар учқурликда қишлоқнинг энг олди отларидан. Бунақа отлар қишлоқда ҳеч кимда йўқ. Ўтган йили тўрт ёшли кўк саманини бир харидор қозоққа икки отга алмаштирмади.

Абдурахмон жевачи безовталаниб қолганди. Онасининг гаплари сира ёдидан кўтарилмасди.

* * *

У отхонадан чиққач, тоғ бургути турган ерга қараб юрди. Бургут ҳам эгасининг келаётганини билиб тўр қафас ичидаги ёғоч тўсин устида “Келдингми?” дегандек икки кўзларини унга тикиб, мағрур турарди. Жевачи тепадаги гўштдан бир парча олиб, қафас ташқарисидан бургут тумшугига тутди. Бургут эгилган тумшугида гўштининг бир қисмини юлиб олди, бир оз оғзида олиб турди-да, лиқ этиб ютиб юборди. Гўшт томоғидан ўтгунча ўзини тинч тутди. Сўнг яна гўштга яқинлашди. Абдурахмон гўшт бўлагини тепадан пастга ташлади. Бургут гўшни чаққонлик билан илиб олди ва панжалари орасига олиб, парчалай бошлади.

* * *

Кўплар кетди, уйлар бузилди, қишлоқлар хувиллаб қолди. Қишлоқлар бойўғлилар маконларига айланди. Тоғлардаги бўри, ёввойи чўчқалар қиш кунлари қишлоқ оралади, бу яхшилик аломати эмасди.

1916 йил арафаси. Жиззах ва Форишда яширин кўзғолонга тайёргарлик бошлаб юборилганди. Унинг ташкилотчиларини бир-икки кишидан бўлак ҳеч ким билмасди. Жиззах шаҳри бузилган ари уясига ўхшайди. Кундузлари жим-жит. Кечаси эса полковник Рукин яширинча мардикорлар рўйхатини тузарди.

Полковник Рукин 4 июль куни шаҳар аҳолисини эски шаҳардаги катта мачитга тўплади. Йиғилишга катта бойлар ва мингбоши, элликбошилар таклиф қилинди.

Йиғилишда шаҳарнинг кўзга кўринган кишилари Мирзаёр Худоёрхонов, Маҳкамбой Рўзиқулов, Мирзаҳамдам Зокиржонов, маҳаллий бойлардан Раҳмонқул ва Мардонқул савлат тўкиби туришарди.

Оқ подшонинг фармонида қарши бўлганларни кўрқитиб қўйиш учун Рукин сўз бошлади:

– Эшитишимга қараганда ораларингда ғалаён кўтармоқчи бўлганлар бор экан. Ўшалар билиб қўйишсин: ҳукуматга қаршилик кўрсатганлар ер билан яксон этилади, мол-мулки эса талон-тарож қилинади.

Бу сўзларни тилмоч Мирзаҳамдам Зокиржонов ўзбекчага айлантириб халққа етказиб турди. Одамлар бир-бирига имо қилиб, аста-секин тарқала бошлади.

– Ажаб замонлар бўлади шекилли. Бугун-ку индамади, аммо эртага йигитлар вагонга чиққанида халқ бу адолатсизликка қандай чидаар экан?! – деди одамлар орасида кетаётганлардан бири.

Муҳаммадраҳим бу гапларни эшитса ҳам, ўзини эшитмаганга солди. Юзлаб одамлар юзида ғазаб учқунлари чарсиллаб турарди. Уларга битта баҳона етишмас эди.

Муҳаммадраҳим шаҳарнинг четидаги Назархўжа эшоннинг уйига Зиёқори билан биргаликда боришга қарор қилди. У Назархўжа эшон билан маслаҳатлашиб, одамларни қандай қилиб бўлса-да мардикорликдан олиб қолиш ниятида эди. Негаки, халқ, айниқса камбағал деҳқонлар чор Россияси ва маҳаллий маъмурларнинг зулмидан тўйган эди. Халқ бундай яшашдан безор бўлганди.

Кечки пайт Назархўжа эшоннинг ташқи ҳовлиси эшиги тақиллади. Эшон аста томоқ қириб олгач, сўради:

– Ким у, нима хизмат?

Ташқаридан Зиёқорининг таниш овози эшитилди:

– Эшон бобо, биз Муҳаммадраҳим билан сизнинг икки оғиз суҳбатингизни олгани келдик.

Эшик очилди. Ичкаридан оппоқ иштон-кўйлак кийган эллик-эллик беш ёшлардаги, бўйи ўртача, оппоқ юзли,

мошгуруч соқолли, кўзларидан нур ёғилиб турган киши кўриниш берди.

– Ассалому алайкум, – дея келувчилар мезбон билан кўл бериб кўришишди.

– Келинг, келинг, ҳожи, – дея Зиёқорини олдинга ўтказди уй эгаси.

Учовлон олдинма-кейин меҳмонхонага киришди. Эшик олдига қўлини узун енги билан ўраган аёл киши дастурхон, нон, писта, новвот ва чой қўйиб кетди. Муҳаммадраҳим уй эгасидан олдин чаққонлик қилиб, дастурхонни ёзиб чойни қайтарди.

Гапни Зиёқори бошлади:

– Эшон ака бугун Рукин деганларининг гапини эшитдик. Мардикорлар рўйхати тузилган, уларнинг тегирмонига Акрамхонтўра, Абдусамат Махсум сув қуймоқда. Одамларнинг қарх-ғазаби дарёдек тошди, бунинг устига қурғоқчилик одамларнинг тинка-мадорини қуритган.

Назархўжа эшон бўлаётган воқеаларни мудом ақл тарозисидан ўтказишга уринарди. Унинг отаси Абдусаломхўжа дунё кўрган, чуқур илмга эга бўлган зиёли инсон эди. Бухоро мадрасаларида узоқ таълим олган Абдусаломхўжа ўғли Назархўжанинг билим олишига жуда катта эътибор қаратган.

Кейинги йилларда халқ кўзғолонлари Хўжанд, Қўқон, Фарғона, Андижон, Наманган, Самарқанд, Жиззах ва Сирдарё вилоятларида рўй берди.

Самарқандда одамлар волост бошқарувчиларини тошбўрон қилдилар.

Назархўжа эшон кўзғолонга бошқаларни ҳам, айниқса Боғдон, Зомин, Янгиқўрғон ҳамда Сангзорда яшовчи камбағал деҳқонларни бирлаштириб, уларни босқинчилар ва адолатсиз маҳаллий маъмурларга қарши курашга отлантириш кераклигини маслаҳат берди.

Зиёқори унинг гапини маъқуллади:

– Кўзғолон бир-икки киши билан бўладиган нарса эмас, кўзғолон тўй ҳам эмас, бу қонли кураш. “Ё ҳаёт, ё мамот!” дея курашга кирилади. Кураш ҳеч қачон қурбонсиз бўлмайди.

Зиёқори ҳожи бу гапни юраги ачишиб айтди. У Маккага икки марта ҳаж қилган, бошқа эл-юртларни ҳам кўрганлардан бири. Анча саводли бўлиб, бир-икки баёзи бор. У озодлик ва хурлик учун курашга тайёрлардан. Айни пайтда мустамлакачилик занжирининг осонгина ечилмаслигини ҳам жуда яхши тушунарди. Бу ҳаракат хўкизни ҳам ўлдириши, омончи ҳам синдириши мумкинлигини тушунарди.

Зиёқорининг таклифи билан ўлкадаги қасоскорларни бирлаштириш режаси тузилди. Уларга Назархўжа эшон етакчилик қиладиган бўлди.

Эртасига Назархўжа Тошкент шаҳрига, Зиёқори Самарқанд шаҳрига, Муҳаммадраҳим Боғдонга боришга қарор қилдилар.

Назархўжа эшон гурунг якунида шундай деди:

– Халқ адолатсизликка асло чидамайди. Неча йиллардан буён ўзимизнинг амалдорлар адолатсизлик қилишмоқда. Солиқнинг янги-янги тури ҳар куни ўйлаб топилмоқда. Халқимизда якка отнинг чанги чиқса ҳам донғи чиқмас, деган мақол бор. Жиззахда кўзғолон кўтарилган билан уни Боғдон, Зомин, Янгиқўрғон, Сангзор аҳли қўллаб-қувватламаса ғалабага эришиб бўлмайди. Биз атрофимизга бутун халқни тўплашимиз зарур. Самарқанд, Тошкент, Боғдон, Зомин ва бошқа жойлар билан алоқа боғлаш, ишончли кишиларни юбориб, зудлик билан келишиш керак, энг аввало қурол масаласини ҳал қилиш зарур. Айниқса, Боғдонда қурол

топиш анча мушкул. Одамлар Самарқанд, Қарши ва бошқа томонларга кўчиб кетди. Битта-ярим қуролни ҳам ўзлари билан олиб кетишди.

– Ҳақ гапни гапирдингиз, – деди Муҳаммадраҳим эшоннинг сўзини маъқуллаб. – Мен Боғдонга бориб Абдурахмон жевачи билан алоқа боғлашни ўз зиммамга оламан. У киши Форишда катта обрў-эътиборга эга. Атрофига бошқа бекликларни ҳам тўплай олади. Фориш халқи мағрур тоғликлар. Улар бир ишни бошласа бўлди, уни охирига етказди.

– Шундай, – деди Зиёқори. – Менинг Боғдонда кўп танишларим бор. Уларнинг ҳам сабр-косаси лим-лим тўлган. Қўзғолонга қўшилишлари тайин. Назархўжа ака айтганидай, битта муаммо – қурол-аслаҳа масаласини ҳал қилиш лозим.

– Биз дўстим Иброҳимбой билан Самарқандга бориб, ёр-дўстлари билан учрашамиз ҳамда қўзғолон ҳаракат дастурини пишитиб қайтамиз, – дея гапиди давом этди Зиёқори. – Самарқандликлар ҳам Россия подшосининг фармонидан нарози. Самарқанд атрофидаги қишлоқларни, айниқса ургутликларни бу қўзғолонга жалб эта олсак, нур устига нур бўлади.

– Мен эса, – деди дўстларининг гапидан хурсанд бўлган Назархўжа эшон ҳаяжонланиб, – Тошкент шаҳрига бориб келаман. Тошкентликлар бизни қўллаб-қувватласа жуда зўр бўларди. Курашиш учун милтиқ масаласини ҳам тошкентлик дўстлар билан бамаслаҳат ҳал қилармиз. Жиззахдаги маҳаллаларга ёшлар орқали мурожаатнома тарқатиш керак.

Бу фикр Зиёқорига жуда ёқди. Негаки, хат оғзаки айтилгандан кўра инсон руҳига кучлироқ таъсир этади. Мурожаатнома матнини Зиёқори ёзишга киришди. Мурожаатнома ўзларининг ишончли кишилари орқали тарқатиладиган бўлди.

Маслаҳат битгач, меҳмонлар Назархўжа эшон хонадонидан битта-битта чиқиб кетишди. Негаки, Рукин шаҳарнинг ҳар бир кўчасига айғоқчилар қуйган эди. У фон Кауфманнинг “Сартларнинг ҳар бир қадамини пойламоқ, уларни бир-бирига қўшмаслик керак. Уч киши бирикса, албатта подшога қарши гап бўлиши тайин!” деган ўғитига қатъий амал қиларди.

* * *

Эрта баҳор. Атроф кўм-кўк. Осмонда учиб юрган қушларнинг майин сайроқи овози эшитилади.

Шундай кунларнинг бирида Абдурахмон жевачи Михин қишлоғидаги боғдан хабар олиш учун отланди. Эшик олдида тўхтаб тўнғич хотини Рўзи, ўғиллари Ислон билан Сорабекка атрофдаги хас-хашакларни тўплашни буюрди. Рустам ва Норбек эса отга мингашиб, ота билан Михинга жўнашди.

Ҳовли чиннидай тоза. Ҳовлидан ўтган ариқдан зилол сув мавжланиб оқмоқда. Мақсад билан Рухсат сўрида қўғирчоққа кўйлак тикмоқда. Ички ҳовлида Абдурахмоннинг кичик хотини Қормиз Норбувини эмизиш билан овора. Эрининг оти сойдан ўтганини кўрган Қормиз аста ташқи ҳовлига ўтди.

– Опа, мен хамир қорсам, сиз болалар билан бир далани айланиб келмайсизми, боғ этаги шундай чиройли бўлибдики, атроф кўм-кўк, тоқларнинг барги шапалоқ-шапалоқ. Мен иссиқ нон олиб ўтаман. Болалар бир яйрашарди.

Рўзининг ҳам кўнгли алланечук бўлиб турган эканми, тезда “Кичик хоним”нинг ўғиллари Достон, Қорабекларни эргаштириб, ўзи эса Рухсатни кўтариб боғ этагига тушиб

кетди. Катта боғ этагидаги ёнғоқ остига жой қилишди. Кигиз солиб, устидан кўрпача ташлашди. Атрофда гир-гир майин шабада эсади. Тан роҳат олади. Қорабек бир этак ялпиз, исмалоқ териб келди. Болалар кўк ўтларни тузга ботириб ейишарди. Сариқ читтакнинг майин овози атрофга таралди.

Орадан кўп ўтмай Қормиз қаймоқ, жizzали патир кўтариб, қолган болалар билан етиб келди. Ўғил болалар ўтириб варрак ясаб, осмонга учирди. Шамол варракни баландга кўтарган сайин Достон шодон тарзда “Яшасин, яшасин ўзимнинг варрагим!” деб бақирарди.

Варракбозлик пешингача давом этди. Баҳор ҳавоси қорайтириб юборган болалар кигиз устида ётиб, тоза ҳавода уйқуга кетишди.

Қишлоқ этагидан қўшиқ куйлаётган йигит кишининг майин овози келди:

*Оқ илон, оппоқ илон,
Ойдинда ётганине қани.
Биз ёмондан айрилиб,
Яхшини топганине қани.*

Бу Форишда жуда оммалашиб кетган қўшиқлардан бири эди.

Рўзи Қормизни болаларга қоровул қилиб, ўзи кечки овқат тайёрлаш учун ташқи ҳовлидан ошхона томон юрди. Бу оилада икки хотин бўлса-да, улар аҳил-иноқ яшашар, бир қозон осилар, бир дастурхонда ўтириб овқат ейиларди.

Кечки овқат тайёрлашга ҳали анча бўлса ҳам Рўзи қулчатоқ тайёрлаш учун қозондаги сувга қотган от, мол, кўй гўшtidан мўл солди. Негаки, кечки пайт бу хонадонга эрининг уруғ-аймоқлари, инилари ҳамда ҳамқишлоқлар келишарди. Қишлоқда Абдурахмон жевачи билан маслаҳатсиз бирон жиддий иш қилинмасди.

Кеч тушишига яқинлашганда жевачи Михиндан ўғиллари билан етиб келди. У кун бўйи Қоратошдан келадиган ариқни тозалаб, Каттабоғнинг тоқларини хомтоқ қилганди. Ҳар бир тоқда ўн-ўн беш бош узум гул кўрсатган, бу ҳосилнинг мўллигидан дарак берарди. Абдурахмон жевачи асли манғит уруғидан бўлиб, уруғ уч бўлакка: оқ манғит, сариқ манғит, қора манғитга ажраларди. У қора манғитга мансуб эди. Манғитлар бу ўлкаларга XIV асрларда Туркистон томонлардан келган бўлиб, бир қисми Қарши, бир қисми Мўйноқ томонларда яшарди. Жевачи лақаби эса хоннинг от етакчиси, йўлбошчиси бўлганлигидан келиб чиққан.

Дастурхон атрофида ҳамма жамул-жам бўлди. Амакилари Мавлон ва Ҳайдар ҳам кириб келишди. Эраклар суҳбати замон ташвишлари ҳақида бўлди. Кўк чойни майдалаб ичаётган Мавлон амакисининг фикрини билиш учун гап бошлади:

– Ўрислар ҳам аста-секин атрофда кўпайиб бормоқда. Гермон билан ўриснинг уруши ҳақида турли миш-мишлар эшитаяпмиз.

– Ҳа, замон ўзгарди. Зуғумли, адолатсиз давлатнинг узоқ яшаши қийин. Ўрислар атрофга кўз тикиб қолди. Улар Муриновни эгаллаш учун йигирма йил олдин Бухорога яширинча келишганди. Бизда олтин мўл, еримиз бой, элимиз содда. Бундай элни бўйсундириш осон. Замон ўзгараверади, бир кичик хато замонни телба-тескари қилиб ташлайди. Темурдек подшо замони ўзгарганда, Николай подшо замони ўзгармасинми! Халқда ҳамжиҳатлик бўлиши керак, ҳамжиҳат бўлмаган халқни ҳар ким талайди.

Уй ичидаги аёл ва болалар эркаларга халақит бермаслик учун ички ҳовлига ўтиб кетишди. Уч эркак болишга ёнбошлаганча анча суҳбат қуришди.

Ҳайдар чорвадор бўлгани учун бу йилги чорванинг аҳволдан сўз очди:

– Ўт-ўлан мўл, эрта-индин Қоратошда ўроқ бош-ласакми, сиз нима дейсиз, ака! Ҳашар қилсакми? Ё ўзимиз ўриб йиғиб ола қоламизми? Қишликни ҳозир тайёрламасак, эрта ёзда хашак ўриш анча қийин.

Жевачига амакисининг гаплари ёқиб тушди, негаки бугун кун бўйи Қоратошда бўлиб, ўт-ўланнинг бўйи тиззасидан ошиб кетганини кўрган эди.

– Хашак мўл, мен бугун боғдан хабар олдим. Уч-тўрт киши билан йиғиб олиш анча қийин. Ҳашар қилиш керак. Эрта-индин қишлоқда биров уй шувоғи, биров қурилиш қилади, биров дарахт кесади. Сизлар ҳам қараб турмайсизлар. Ҳа деган туяга мадад. Майли, бу ишлар бўлар, мен Жиззах, Тошкент, Самарқанддаги дўст-биродарлар ҳолидан хавотирдаман. Темир йўл бор. Солдатлар уларни тез босиб олади. Замон ўзгарапти. Нима бўлишини ҳеч ким билмайди. Жиззахдаги Эшон аканинг одамларидан ҳам ҳаљигача ҳеч хабар бўлмади...

Суҳбат ярим кечагача давом этди. Ниҳоят Мавлон билан Ҳайдар фотиҳа қилиб, ўринларидан кўзғалишди. Жевачи ҳам улар билан ташқарига чиқди.

Осмонда юлдузлар порлаб турарди. Ҳовли этагидаги ёнғоқда қари тоғ бургути тумшуғини пати орасига олганича уйқуга кетганди.

Абдураҳмон жевачи керишиб қўйди. Ҳадемай тонг отади. Эртага не бўлиши фақат Оллоҳга аён.

Жевачи ҳовлида анча туриб қолди. Устига камзулини киймаганидан эти жунжикди. Қоратошдан эсган майин салқин шабада тетиклик бахшида этдими, у кичик хотини ётган хонага йўл олди.

* * *

Абдураҳмон жевачи орадан бир ҳафтани ўтказиб яна Жиззахга келди. Мақсади кўзғолон олдидан қилинадиган ишларни яна бир маслаҳатлашиш, режаларни пухталаб олишдан иборат эди. Ўтган гал келганда Назархўжа эшон билан бу соҳада келишиб олган эди.

Жевачи Пистали тоғ этаги бўйлаб Жиззахга келар экан, йўл-йўлакай атрофдаги тоғ-тошларга, ҳаттоки дов-дарахтларга ҳам қараб келди. Негаки, кейинги кунларда Бариллонинг айғоқчилари унинг атрофида итдек изғиб қолишди.

Эшон жевачини ҳамашагидай очиқ чеҳра билан эшик олдига кутиб олар экан мамнуният билан деди:

– Бўрини йўқласак бўлар экан, ҳозир сизни эслаб тургандим. Умрингиз узун бўлади, қани, иним, хуш кўрдик, ичкарига марҳамат!

Жевачи отни оғилхонадаги якка миҳга боғлади-да, эшон билан кўришиб, доимий келиб юрган меҳмонхонга томон қадам ташлади. Улар жойлашиб ўтириб олишгач, эшон фотиҳа қилди, ҳол-аҳвол сўрашдилар. Хонага ёшгина йигитча дастурхон келтирди. Эшон гапни узоқдан бошлади:

– Ўрислар урушда енгилди, лекин қирол Англияси чор Россияси билан бугунги кунда муносабатларини янада яхшиламоқчи. Ҳар иккиси Туркистонга кўз тиккан, лекин маълумингизки, подшоларнинг кучоқлашиб кўриши улар ўртасидаги рўй берган бирорта урушга барҳам берган эмас. Юзи юзига теккани билан, қалби-қалбига тегмайди. Ҳаттоки икки қўшни аразлашса, анча вақт орага совуқчилик тушади. Мамлакат подшоларининг ҳам тилида бошқа, дилида бошқа...

Жевачи дастурхондаги пиёлага тикилганича ўз мулоҳазасини билдирди:

– Англия Россия билан жуда яхши муносабатда бўлгандек туюлса-да, у Россиянинг қудратли бўлишига йўл қўймасликка уринади. Бу Англиянинг одат тусига кирган сиёсати.

– Албатта. Бир вақтлар Наполеон босқини пайтида Англиянинг Эрон орқали Россияга қарши уруш уюштирганини билсангиз керак.

Жевачи бу гапларни эшитар экан, рўпарасидаги эшоннинг нафақат диний соҳада, дунё сиёсати соҳасида ҳам етук эканлигини билди. Зеро турли курашларда Англия четдан туриб ўша мамлакатларга қурол-яроғ етказиб берар, маҳаллий аҳолини қуроллантирар эди. Ўша кунлари ҳам Афғонистон орқали Туркистонга қурол етказиб бера бошланган эди.

Суҳбат узоқ давом этди. Кураш режаси пухталанди. Кеч қоронғи тушганда Абдураҳмон жевачи Боғдонга қайтди. Йўл-йўлакай тоғ-тошлар устида турган бургутларни томоша қилиб кетди. Улар узун қанотларини ёйиб, мағрур учишарди.

Жевачининг кўз олдига Боғдоннинг ярим тақир тошлоқ дашти ястаниб ётарди. Шу дашт бўйлаб иккита сўқмоқ йўл ёнма-ён чўзилиб кетган. Олдинда, жуда узоқда кўкиш тутун зўр-базўр кўзга чалинарди.

Қош қорая бошлади. Ҳамма ёқни чангитиб даладан пода қайтди. Жевачи оқ қашқасининг юганини бўш қўйиб аста тебраниб борарди. Пастқамликда эса уни бир жуфт кўз диққат билан кузатиб турарди...

Абдураҳмон жевачи энди озодлик йўлидаги курашга бел боғлаганди. Орадан бир ҳафта ўтиб Абдураҳмон жевачи тонг сахарда яна Жиззах сари йўл олди. У Жиззахнинг Ховост, Тошкент, Сарой, Мўлкал, Равот, Яхтал, Ўратепа, Оққўрғон маҳаллаларида яшовчи Сувон ғижжакчи, Насим уста, Бўтабой чилангир каби ошнолари билан тез-тез учрашиб турарди. Ҳар бир учрашув таъвишлари одамлар ҳаёти ҳақида бўларди. Бироқ улар билан қанча гурунг қурмасин, бариси Назархўжа эшоннинг суҳбати ўрнини боса олмасди. Жевачи ҳар келганда Назархўжа билан узоқ суҳбатлашарди.

– Одамларни мардикорликка олиш бу бир баҳона холос. Ўрислар ва олмонлар уруш бошлаган экан, бу аждаҳо ўз оғзини шунчалик катта очдики, уни на одамлар, на пул билан тўлдириб бўлади. Бу аждаҳо юртларни, элларни, эр-хотинларни ҳам ютиб тўймайди, – деди Назархўжа эшон.

– Мардикорликка бойлар, амалдорлар ўз болаларини жўнатмайди, улар Рус подшоси ҳомийлигида аввал камбағал бечораларнинг фарзандларини юборишади. Шунинг учун болаларни тоғлар орасига жўнатиб юбориш керак. Халқ денгиздек тошиб турибди. У албатта сиздек одамлар олдига маслаҳатга келади. Одамларни курашга тайёрлаш зарур. Бу кураш энди енгил кураш бўлмайди.

Меҳмон бу гапларни айтар экан, уй эгаси нима деркин дегандек ер остидан Назархўжага разм солди.

– Халқ оқ подшонинг солиқларидан тўйган эди. Туркистондан кейинги икки йилда 70 минг от, 12 минг туя, 13 минг ўтов, 30 минг дона кигиз, 300 минг тонна гўшт, 3 миллион пуд ёғ талаб олинди, иним. Бу халқнинг насибаси эмасми? Қўпчиликнинг бурнидан торсангиз, оёғингиз остига йиқилади. Ўрис подшоси буни билади, билса ҳам атайлаб қилади, “Эзиб ташла-ю, ҳукм сур!”. Ўзимизникилар эса “Ўзингникини сот – кун кўр!” шиорига ўтиб олган. Кеча дастурхонда бирга нон еган бугун сизни сотади...

Кечки салқинда жевачи Боғдонга қайтди. У Қоратошга келганида тонг отишига яқинлашган эди. Отини тушовлаб кўйиб таҳорат қилди. Устидаги чопонини ечиб бомдод номозини ўқишга киришди. Жевачи Оллоҳдан юрт тинчлиги, халқнинг омонлиги, қилган гуноҳларини авф этишни сўради.

Жевачининг ортидан бир одам писиб келарди. Бу Бариллонинг айғоқчиси эди. Айғоқчи жевачининг Жиззахда Назархўжа эшон билан учрашганини аниқлаб қайтаётганди. У Жиззахда Мирзаёр мингбошига кўрганларини оқизмай-томизмай айтиб бергач, жевачи орқасидан тулкидек писиб келаётган эди.

Қоратошга келганида жевачи сой бўйида анча тўхтаб қолди, отга дам бериб, ўзи ҳам бир оз тамадди қилиб олишга чоғланди. Шошиб нима ҳам қилади. Бирор воқеа бўлса, унинг келишини кутмасдан бошлаш учун Кўҳнабозорда ҳам дўстлари кўп.

Ёз иссиғида шувоқ остига ин қўйган чумчуқнинг тўрт боласи оғизларини катта очиб, қизил тилларини кўрсатганча сувсизликдан қийналишарди. Жевачи дўпписида сув олиб келиб темирқанот қушлар оғзига икки-уч томчидан томизди. Қушлар жим бўлиб қолди.

Сой тўлиб оқаётган муздек сув, атроф кўм-кўк дарахтзор, олмалар шохи мевасини кўтаролмай ерга букилган, сой атрофидаги ялпиз димоқни қитиқлайди. Яқин жойдан бедананинг “Вавоқ-вавоқ” деган овози эшитилади. Шамол ёқимли хид билан бирга аччиқ шувоқ исини олиб келади. Ҳар турли ҳидлар қўшилиб одамнинг танасини яйратади. Болалиги ўтган қишлоғида отаси билан ҳар йили қанча-қанча дарахтлар ўтқазар, уларни кўкартириш учун эрта баҳорда тоқларнинг илдизи атрофини очар, соқол томирини қирқиб, ўқ томирини қолдирар, чуқурга эса бузилган уй гуваласини, қўй-эчки нурисини солар, суғорарди. Кузда эса тилни ёрадиган қора кишмиши, қип-қизил тойфи, оппоқ данаксиз бармоқча узумлар қуритиб майиз қилинарди. Айниқса, Фориш узум шинниси дунёнинг ҳеч ерида йўқ.

Абдурахмон жевачи тунни Ёйилма чўлида ўтказди. У чўлда осмонга тикилганча ётаркан, ёшлигида тоққа чиқиб, бургут болаларини овлаган кунларини эслади. Абдурахмон қиш келиши билан тоғ-тошларга чиқиб кетарди. У Бургутқоядаги ғорларда тунаб, қиш билан бўриларни овлаб хумордан чиқарди. Абдурахмон фирромликни ёмон кўрар, ҳаттоки бўри билан курашда ҳам фирромликдан қочиб, милтиқ билан отмас, қашқирлар билан фақат пичоқ ёрдамида олишарди. Бўри ҳамини қулай пайт пойлайди. Одамнинг хаёли қочишини кўзлайди. Дунёда унинг ҳамини ёниб турадиган кўзидан ўткир кўз йўқ. Бўрилар баъзан иккита бўлиб ҳужумга ўтади, пичоқдек ўткир тишларини ишга солади. Абдурахмоннинг бир сафар бўри панжасига тушишига сал қолганди. У ўшанда Михиндаги даласи четидеги ҳужрада бир ўзи қолди. Таҳорат олиш учун ташқарига чиққанида молхона томондан баҳайбат бўри унга ташланди. Кураш анча давом этди. Ниҳоят Абдурахмон бўрининг жағини айириб юборди. Бўрининг ўткир тишлари унинг қўлларини қонатиб юборди. Умуман Абдурахмоннинг қўллари ва танасининг бошқа ерларида бўри тишларининг изи сон-саноксиз эди.

* * *

Абдурахмон жевачи қуёш кўтарилиши билан йўлга чиқди. Жевачи лақаби унинг авлодлари манғитлар даврида хоннинг ишончли аскарларидан бўлгани, совут кийиб, ҳар хил темир яроғлар билан қуроллангани учун берилган. Жевахонада ҳарбий юриш вақтида ишлатиладиган

хоннинг совут ва темир қуроллари сақланган ҳамда уруш пайтлари хон билан бирга олиб юрилган. Абдурахмон жевачининг отаси маълум муддат Бухоро хонлигида Тўқсоба, яъни хон маслаҳатчиси лавозимида хизмат қилган. Унинг ўзи ҳам хонлик даврида Боғдон беклигида катта обрў-эътиборга эга бўлган. Жевачи авлодлари ўрта бўй, қорамағиз, бақувват, кўзи ўткир, панжалари йирик, отда қоматини тик тутиб юрадиган бўлган.

Айни саратон палласи. Барча илону чаёнлар ининига кириб кетган. Жиззахдан чиққан Туркистон генерал губернатори югурдаги капитан Афанасьев ўз ортидан тўрт ротадан иборат пиеда аскарлар, юз кишилик отлик казаклар ва иккита тўпчилар взводини эргаштириб Фориш томон борарди. Унинг қўлида кўзғолончиларни йўқ қилиш ҳақида буйруқ. Кеча исёнчилар Жиззахга ўт қўйди. Ҳўлу қуруқ баравар ёнди. Қон дарё мисоли оқди. Халқ кўзғолонга чиқмоқчи. Мақсад битта: “Ё ҳаёт, ё ўлим!”

Тошкентда бошланган кўзғолон бутун ўлкани қамраб олди. Туркистон генерал-губернатори А. Н. Куропаткин Петербурга, оқ подшога телеграмма берди. Унда шундай сўзлар ёзилганди: “Ўлкада нотинчлик. Ёрдамга одам, қурол юборинг. Ёввойи халқни қуролсиз буйсундириб бўлмайдими”.

Капитан Афанасьев чўл бўйлаб кетар экан, узоқдаги Нурота тоғларига кўрқинч билан боқарди. Тоғ устида бургутлар галаси учиб юрарди. Бу ерларнинг одамлари эмас, ҳатто тошу бургутлари ҳам Афанасьевга ваҳима соларди. Бу тоғлар бағрида қанчадан-қанча унга қарши курашчилар яшириниб ётган экан...

Ана, осмонда тоғ бургутлари чарх уриб учмоқда. У чўлда ўлжа қидиради. Унинг ҳам дарди душманларни йўқ қилиш. Қуш дарди нима – овқат. Ҳаёт фалсафаси қизиқ: ким кимнидир йўқ қилиш, ўзига буйсундириш, янчиш иштиёқи билан яшайди. Тоғ бургутлари онгсиз бўлса-да, буни билади.

Рус аскарлари бундай иссиқни кўрмаганидан сувсизликдан қийналиб, тобора суръатни пасайтирадидилар. Айрим аскарларнинг флягасидаги сув аллақачон тамом бўлган.

Икки кун бўлдики, айғоқчидан дарак йўқ. Афанасьевнинг кўзи унинг йўлида. Форишга шундай кириб бориб бўлмади. Тоғликлар ҳамма жойда ҳам қайсар ва кўрқмас бўлишади. Афанасьев буни болалиги ўтган Кавказда кўп кўрган. Форишликлар ҳам кавказлик тоғликларга ўхшайди. Ўлса ўладики, ҳеч бўйин эгмайди. “Форишдаги пристав Барилло Кўҳнабозорда беш йилдан буён қандай яшаётган экан?” деган уй ўтди унинг кўнглидан.

Абдурахмон жевачи билан Назархўжа эшон тузоқ қўйишган бўлса, буни айғоқчи орқали билиш мумкин. Айғоқчи эса қумга тушган сувдек йўқ бўлиб кетди. На тириклигидан, на ўлганидан дарак бор. Афанасьев хаёл сурганича от устида аста тебраниб борар экан, аскарларнинг сафи юришдан тўхтади. Дарҳақиқат, бу жазирамада узоқ юриб бўлмасди. Бу ерларнинг ҳавосига ўрганмаган рус аскарлари ўзларини ўт-ўланлар ва тошлар соясига олишди. Отларни бундан икки юз йил олдин қурилган Абдуллахон сув омбори тубида қолган кўлмақдан суғориб олиш учун бир оз нафас ростлашди. Афанасьевга эса отлар судраб кетаётган кўчма ошхонадан тушлик келтирилди. Афанасьев тушликни қоятошга суянганча аста ея бошлади.

Шу пайт узоқдан от қораси кўринди. У айғоқчи эди. Айғоқчи иссиқдан қийналганидан зўрға нафас оларди. У отдан туша олмади. Икки солдат уни қоятош соясига олди, оғзига флягадан икки қултум сув томизишди. Сув айғоқчининг томоғидан зўрға ўтди. Айғоқчи хансираб,

овози зўрға чиқар, ёрилиб кетган лабларидан қон сизиб турарди.

– Одамлар қуролланмоқда. Абдурахмон жевачи ўзи яшаган Кўҳнабозор қишлоғи атрофидаги қишлоқларга одам юбориб қуроллантирмоқда. Улар ичидан биттасини топдим. Оқ байроқ билан бизни кутиб олади.

Айғоқчи бир амаллаб шу гапларни айтган заҳоти хушидан кетди.

Осмонда бир гала тоғ бургутлари чарх урарди. Капитан Афанасьев уларни кўриб даҳшатга тушди. Зеро у тоғ бургутлари одамларга ҳам ҳамла қилади деб эшитганди. Бу ерларнинг бургутлари шундай кўрқинчли бўлса, одамлари қандай экан?

Афанасьев икки аскарга айғоқчининг оғзига оздан шарбатли сув томизиб туришни тайинлади-да, ўзи Жиззахга, ўлка кўмондони Ивановга одам юборди. Бу халқни бир-икки пулемёт ва юзлаб милтиқлар билан бўйсундириб бўлмастгига капитаннинг кўзи етганди. Қўшимча куч келганча эса кечаси аста Қоратошдан ўтиб Осмонсой, Илончи қишлоқларидаги хонадонларга ўт қўйишга, барча қимматбаҳо нарсаларни бир ерга тўплашга буйруқ берди.

– Агар бу иш тезликда қилинмаса, одамлар тоғларга чиқиб кетади, – деди Афанасьев. – Ҳеч ким аяб ўтирилмасин, хотин ва бола-чақалар ҳам йўқ қилинсин!

Буйруқ жуда ҳам даҳшатли эди. Рус аскарларининг кўпчилиги ҳам ҳам бу каби шафқатсизликка биринчи бор дуч келишлари эди.

Илончи, Осмонсой аҳолиси ёвга қарши қўлига кетмон, паншаха кўтариб чиқди. Мерганлар рус солдатлари устига милтиқлардан ўқ ёмғирини ёғдирди. Уста мерганлар эса камон билан оловли найза отишарди. Тош қоялар ортидан отилган ўқлар ва оловли найзалар ёв аскарларига қирон келтирди. Улар орқага чекинишга мажбур бўлдилар. Рус босқинчиларининг кўпи куйиб сафдан чиқди. Ҳамма ёқни куйган одамнинг сассиқ гўшти ҳиди қоплади. Тоғликлар ёвдан шундай қасос олишди.

* * *

Бу воқеа бундан беш йилча олдин, Барилло келмасидан бурун содир бўлганди.

Абдурахмон жевачининг ҳовлиси. Ҳовли тўрт томондан баланд девор билан ўралган. Боғда ёнғоқ, олма дарахтлари шоҳларига мевасини кўтара олмай қолганидан тиргак қўйилган. Ҳовли четидан кичик ариқ ўтган, ундан булоқ суви оқади. Молхонада ўн бош сигир, ўттиз-қирқ қўй беда кавшамоқда. Қўйхонада икки думбасини кўтаролмайдиган қўчқор ем емоқда. Қўчқорлар устига тухум қўйса бемалол туради. Аёллар ички ҳовлига дамбадам товоқларда олма, нок, анор узатмоқда. Бугун бу хонадонга Абдурахмон жевачининг кўп йиллик қадрони жаззахлик Назархўжа эшон меҳмон бўлиб келган. Эшон бу ерга келишидан олдин Тошкентга бориб келган эди. Меҳмондорчилик бу қуруқ зиёфат эмас, эшон ҳамфикр жевачи орқали халқнинг кайфиятини билиш ниятида. Меҳмон ва мезбоннинг ташвишли эканлиги кўзга ташланади. Дастурхондан товоқлар олинган, таомга фотиҳа ўқиган эшон аста гап бошлади.

– Жевачи, мана ўрислар ҳукмронлиги бир оз бўшашди. Лекин Россиядан катта мадад кутилаяпти. Тўғри, ўрис мактаблари очилишини айтишмоқда, аммо у ерда ерли халқ боласи кам бўлар. Биз Маҳмудхон Беҳбудий йўлидан боришимиз керак. У очган мактаблар барча учундир. Унда диний ва дунёвий илмлар ўргатилади. Қуруқ диний билим билан халқни бошқариб бўлмайди. Динимизда йўқ

нарсалар пайдо бўлмоқда. Ҳаром ривож топди. Шаҳарлар “Янги”, “Эски” шаҳар деган қисмларга бўлинмоқда. Янги-сида ишратхона, ичкиликбозлик дўконлари, қиморхоналар қурилади. Агар олдини олмасак эрта-индин болаларимизнинг ахлоқи бузилади. Нашахўрлик авж олади, – дея эшон мезбонлар юзига разм солди.

Ҳамма унинг гапини жим эшитарди. Одамларнинг бир қисми меҳмон нимани кўзлаб бундай фикр юритаётганини тушунмай ўтиришарди.

Ҳовли ўртасида ёнғоқ тагида оёғига ип боғланган тоғ бургути тоғу тошларга учиб кетиш учун чоғланмоқда. Тоғ бургути шу қафасдан чиқса, душманни қулатгудек кучга эга.

Абдурахмон жевачи эшоннинг гапларини жим туриб эшитса-да, бир қанча муддат бирор нарса демай амакилари, ҳамқишлоқларига зимдан назар ташлади.

– Эшон ака айтган нарсага биз ҳам тайёр турмоғимиз лозим. Негаки, босқинчилар бу ерларга ҳам келади деган хабарлар бор. Бир ой бўлди, ўрис айғоқчилари қишлоқ оралаб қолди. Бизда қурол йўқ. Икки-учта милтиқ билан замбарак тўпига қарши курашиб бўлмайди. Биз куч тўплаб уч-тўрт кундан кейин Жиззах сари юриш қиламиз. Биргаликда курашмасак, якка ҳолда душманни енгиб бўлмайди. Атрофдаги қишлоқларга одам жўнатамиз. Келаётган хавфнинг олди олинмаса у эрта-индин бутун ўлкани босиб олади. Урф-одатлар бўлакча бўлади, тил аста-секин унутилади. Одамлар гиёҳванд, болалар касалманд бўлади.

Жевачи жим қолганини кўрган меҳмонларнинг энг ёши Матлаб Мирза гурунга қўшилди:

– Ўрислар ҳамма ерга ўз кўрғонларини қурди. Ҳатто ўзимизникилар қишлоққа ким келди, ким кетди – барисини приставга етказиб турибди. Эҳтиёт бўлмоқ зарур. Кўп кишини бир ерга тўпламоқ хатарли...

Кечаси жевачи эшонни Жиззахга қадар кузатиб қўйди...

* * *

Назархўжа эшон сўри устида анча ўтириб қолди. Тошкентдаги Мусахон доричи билан бемаслаҳат Боғдондаги жевачи ошнаси билан кўзғолон бошлаш ҳақида бир тўхтамоқ келгани хато бўлмадимикан?

Саратоннинг иссиғи эрталабдан ёндирса-да, эшон аста вокзал томон йўл олди. Унинг мақсади Тошкент сафари эди.

Эшон Тошкентга етиб келганида шаҳар одамларининг юзида подшо фармонидан норозилик ҳиссини кўрди. Баландмачит маҳалласи бошига етганида эса отдан тушиб ариқ лабида бир оз дам олиб, нафас ростлади, уст-бошини тўғрилади, бет-қўлини муздек сув билан ювди. Унинг оппоқ соқолидан майда сув томчилари ерга томчилади. Эшон отини дарахт шоҳига бойлади. У Мусахон доричи эшигининг бир тавақаси очиқлигини кўриб, хонадон эгасининг уйда эканлигига ишонч ҳосил қилди ва аста овоз берди:

– Уйда ким бор? Ассалому алайкум!

Ҳовлининг этагидаги боғдан ўрта бўй, қошлари сийрак, зиёли бир киши эшон томон шошиб келаркан:

– Э, келинг, ака, хуш кўрдик. Омон-эсон юрибсизми? Қайси шамол учирди? – дея Назархўжа эшон билан кучоқлашиб кўришди.

Мезбон меҳмонни боғ ичидаги салқин сўрига ўтқазди. Ичкаридан икки ёш йигит дастурхон ва чойнак, пиёла келтириб, улар олдида дастурхон ёзди. Назархўжа эшон ҳовлисига қадам ранжида қилган Мусахон Мирза-

хонов Тошкентнинг илғор зиёлиларидан бири эди. Қозон университетининг доришунослик куллиётини битирган, шаҳар дорихонасининг раҳбари. Кўп вақт дунё кезган, оқ-қоранинг фарқига борадиган зиёли инсон, меҳмон билан унчалик узоқ бўлмаган қариндош ҳам эди.

Сухбат тезда қовушиб кетди. Гап асосан Жиззах ва Тошкентда подшо фармонини бажармаслик хусусида бўлди. Мусахон гўёки ҳовлисида тинчгина ўтирса-да, аслида ўз одамлари орқали қўзғолонга зимдан тайёргарлик кўрарди.

– Халқ озодликка, эркка қўзғолон орқали эга бўлади. Одамларимиз қурол ишлатишни ҳам унутишган бўлсалар керак. Шаҳарларимизда эса қуролнинг ўзи ҳам йўқ...

Шу пайт эшик олдида бир киши кўриниш берди. Мусахон доричи шу томонга борди ва номаълум киши билан икки оғиз шивирлашиб гаплашгач, дарҳол ортига қайтди.

– Ака, халқ ғалаён кўтарибди. Шаҳар даҳаларида рус армияси халқни кўчалардан ҳайдаб бошлабди. Мардикорликка одам беришдан қатъий бош тортганлар аёвсиз жазога тортиларкан. Куропаткиннинг буйруғи шундай. Уларда кучли қурол бор. Биз эса қуролсизмиз. Кўп қон тўкилиши мумкин...

Назархўжа эшон шаҳар кўчаларида одамларнинг бе-саранжом юрганликларини кузатаркан, Жиззахга тезроқ етиб олиш чорасини кўрди. Назархўжа эшон Тошкентдан Чинозгача отини тўхтатмади. Атрофдаги кўм-кўк боғлар, поёнсиз далалар, мевасини кўтаролмай ерга эгилган ол-мазорлар унинг кўзини қамаштирарди. Узоқ-узоқлардан турли нав қовун ҳидини шамол у томон олиб келарди. Юртнинг бир томони гуллаб-яшнаётган бўлса, иккинчи бир томонда курашга тайёргарлик кетарди.

Жиззахга етиб келган Назархўжа эшон шаҳарни ари уясидек тўзгиган ҳолатда кўрди. Чор Россияси армияси Жиззахни қамал қилиб турарди. Эшон одамларни тўплаб, халқни бирлашишга, мустамлакачилар ва уларнинг майларига қарши курашга даъват этди.

Уша кунлари Мусахон доричи яна бир янгиликдан воқиф бўлганди. Тошкентнинг бир гуруҳ қози ва мингбо-шилари Афғонистон амирига хат йўллаб, уни Россияга қарши уруш эълон қилишга чақирган. “Бунда Туркистон халқлари сизни қўллаб-қувватлайди”, деб ёзилган эди хатда. Орадан кўп ўтмай хат Баландмачитлик мулла Абдурахмон орқали жўнатилгани маълум бўлди. Мактуб Кўкча даҳаси қозиси Ҳожи Абдумалик Абдунабиев томонидан ёзилган эди.

Туркистон махфий полицияси бу хатдан хабардор бўлиб, ғалаёни бостириш пайтида қўзғолон раҳнаомлари қатори уларни ҳам қатл этди.

Туркистон ўлкасини “Қонли саратон” ўз домига тортиб борарди. Рус подшосининг вакиллари ерли халқни ўлдириш, уйларига ўт қўйиш билан кўрқитмоқчи бўларди. Аммо сабр косаси тўлган халқ бўйин эгмасди, яна кишан кийишни хоҳламас эди.

* * *

Губернаторнинг олди ойнаванд уйи қаршисидаги чинор соясидаги арғимчоқда унинг севимли қизлари Анна ва Мария бир-бири билан ким ўзарга ўйнамоқда. Кутилмаганда Мария арғимчоқдан учиб кетиб чим устига тушди. Унинг “Онажон” деган чинқириғи атрофни қоплади.

Сал наридаги чинор тагида рус ароғига мол гўштидан қилинган кабобни газак қилаётган ота улар томон отилди. Ичкаридан губернаторнинг хотини, хизматкор аёл ва ароққа бўкиб олган рус миссионер Николай Остроумов етиб келишди. Қизчанинг қўллари шилинган эди, холос.

Эр-хотин уни кўтариб ичкарига олиб киришди. Губернатор жаноблари азиз меҳмонни куттириб қўймаслик учун тезда ташқарига қайтиб чиқди.

– Сухбат қаерда тўхтаган эди? – дея сўради губернатор.

– Ерли халқни қай йўсинда бўйсундириш ҳақида, – дея мавзун аниқлаб берди Остроумов.

– Ерли халқ... – ўйланиб қолди губернатор.

– Бу халқ катта маданият ва маърифатга эга, буларда жуда катта бойлик мавжуд. Бу бойлик – буюк олимлар, шоирлар, тадқиқотчилар асарларидир. Олтин, кумуш олиб кетилверса бир куни тугайди, лекин халқнинг билими ту-гамайди.

– Сиз уларнинг муқаддас китобларини яхши тушуна-сиз, жаноб Остроумов. Уларнинг энг зўр китобларидан тўпланг, жаноби олийларига совға қиламиз. Эвазига му-кофот оласиз!

Губернатор анча ўйланиб қолди. Ахир олтин-кумушни истаган вақтда олиб кетса бўлади, китобларни эса зиёли-лар яшириб қўйишлари мумкин.

Губернатор:

– Мен ёввойи халқдан милтиқлар ва бошқа қуролларни тортиб олишга фармон бердим, – деди ниҳоят. – Ҳаттоки каттароқ ошпичоқ ҳам қолдирилмайди. Ноёб китоблар эса тезда олиб кетилади. Подшо ҳазратлари бун-дай китоблар ишқибози эканликларини яхши биламан. Мўғуллар бу халқни ёзувдан маҳрум қилган бўлса, биз уларни тилидан маҳрум этмоғимиз керак. Айтгандай, сиз-га бир муҳим топшириқ бор. Сиз ўлкада рус мактаблари сонини кўпайтирасиз, шунда улар ўз маданияти ва маъ-рифатидан узилади. Майли, кўпроқ бошқа юрт ҳақида маълумотга эга бўлишсин. Кейинги масала газета маса-ласи. Ўлка халқлари учун газета нашр этинг.

– Сизнинг айтганларингиз жуда ажойиб, жаноб губер-натор, бу топшириқларингизни тезликда амалга ошира-миз. Дарҳақиқат, мактаб орқали рус маданиятини маҳал-лий халқ онгига сингдириш зарур. Айниқса ёшларга.

Остроумов шиддат билан ўрнидан кўзгалди. Сўнг йўл четида ўзини кутиб турган фойтунга ўтирди-да, чанг кўчада кўздан ғойиб бўлди.

Куропаткин эса Кауфман қурдирган, қизил эшигига “Туркистон Губернатори” деб ёзилган бино ичкарасига қараб йўл олди.

Шаҳар ташқаридан сокин кўринса-да, даҳа ва маҳал-лаларда рус босқинчиларига қарши кураш учун тайёргар-лик ишлари қизғин кетарди. Аҳоли яширин ташкилотлар тузиб, қуролланишни бошлаб юборган эди. Юртнинг эрк-севар ўғиллари ловуллаб ёнишлари учун бир учқун керак эди. Бу учқун Жиззахдан келди. Ўлкада катта талотўп бошланди. Самарқанд, Фарғона, Каттакўрғон, Зомин каби йирик шаҳар-қишлоқларда подшога қарши намойишлар бошланди. Ўлканинг катта шаҳарларида қўзғолонга етакчилик қилувчи гуруҳлар тузилди. Лекин улар бир-бирлари билан доимий алоқа ўрната олишмади. Бунинг устига одамларга қурол етишмасди.

* * *

Боғдон пристави Бариллога маҳаллий халқдан мар-дикор олиш ҳақидаги фармон келган эди. У зимдан бу ишга тайёргарлик бошлаб юборди.

Абдурахмон жевачи Хоразм қалъасида бундан анча йиллар олдин чор Россия армияси билан жангларда ҳалок бўлган отаси Абдужаббор учун қасос олишга, халқни озод, эркин яшаш учун курашишга чақиришга онт ичди.

Одамлар “Мардикорликка бормаймиз!” деб оёқ тираб олишди. Боғдонда ҳам исён кўтарилди.

Ўроқ, кетмон, калтак, милтиқ билан қуроолланган пиёда оломон ва ўн чоғлик отликдан иборат исёнчиларга Михин, Нукурт, Сафар ота, Ухум қишлоқларидан ҳам одамлар келиб қўшила бошлашди. Жевачи сафнинг олдида ўтди ва одамларни Жиззах сари бошлади.

Оқ подшонинг Фармони одамларга етказиш мақсадида Мирзаёр 12 июл куни Жиззахликларнинг катта гуруҳини масжид ҳовлисига тўплади.

Масжидга кириб келган мингбошининг ёнида Абулқосим элликбоши, Қосимхўжа ва Ориф оқсоқол ҳамда иккита миршаб бор эди.

Мингбоши юзларида ғазаб ўти ёниб турган Жиззахликларни кўрди-ю, гапни қисқа қилди:

– Мардикорлар рўйхати тайёр, келгуси жума подшолук учун хизматга тайёр турмоқ лозим. Мардикорлик юртга келган тўй. Рўйхатдагилар кийим-кечагини тайёрласин! Мардикорлар ой бориб, омон келсин, омин!

Мингбоши юзига бармоқларини сийпади. Масжид ичида халқнинг шивир-шивири кўпайди. Рўйхатни мирза ўқиди. Рўйхат фақат камбағаллардан иборат эди, унда на бирор амалдор, на бирор бой, на бирор домланинг фарзанди бор.

Орага совуқ сукунат тушди. Бу тўфон олдидаги денгиз сокинлиги эди. Денгизнинг усти жимирлаб турса-да, тагида бўрон ҳайқирарди.

– Мингбоши, сиз бунинг барчаси тақдирдан дедингиз. Подшо амри – худо амри дедингиз, – дея гап бошлади арабқишлоқлик Содиқ деҳқон.

– Худонинг бандасига тақдир ёзмиши вожибдир! – дея мингбоши унга юзланди.

– Унда нега сиз ёки ўғлингиз рўйхатда йўқсизлар, ахир подшо сизнинг энг яқинингиз-ку! – дея бир озгин киши мингбошига мурожаат этди.

Мингбошининг тили айланмай қолди. Абулқосим элликбоши Қосимхўжа оқсоқолнинг қулоғига бир нима деб пичирлади. Миршаблардан бири ташқарига йўл олди. Бирданига икки-уч киши унинг йўлини тўсди. Масжид эшиклари ёпилди. Буни кўрган Ориф оқсоқол типирчилаб қолди.

– Рўйхат подшонинг вакиллари Кауфмон жаноблари томонидан тасдиқланган, – дея мингбоши салобат билан гап бошлашга уринди.

Абулқосим элликбоши чап қўлини пастга тушириб, гапни тўхтатинг дея ишора қилди.

Оломон орасидан:

– Сиз аввал саволга жавоб беринг! – деган қичқириклар янгради.

Мингбоши:

– Жим, жим! – деганча қизариб-бўзариб оломонга нималарнидир тушунтирмоқчи бўлди.

Шу пайт масжид эшиги олдида турганлардан бири баланд овозда қичқирди:

– Булар билан гаплашиш бефойда, барибир бой бойга боқади, сув сойга оқади.

Вазият ёмонлашганини англаган мингбоши ён томондаги эшикдан ўзини ташқарига урди. Шу пайт “Ўлди мингбошини!” деган ҳайқирик эшитилди. Мингбоши масжид ёнидаги чойхонага кириб яширинмоқчи бўлди. Аммо йўлдан ўтиб бораётган кулол йигит уни чопонидан тортиб қолди. Мингбоши ерга юзтубан йиқилди. Кулол катта тош билан мингбошининг бошига урди. Боши ёрилган мингбоши оқётган қонни салласи билан тўхтатишга уринди. Шу пайт масжиддан денгиздай тошиб чиққан оломон мингбошини тош билан ура кетди. Мингбоши ўша жойда жон таслим қилди.

Абулқосим элликбоши, Қосимхўжа ва Ориф оқсоқоллар эса уст-бошлари йиртилган, тош-кесак дўли остида миршаблар қуршовида пристав қароргоҳи томон қочиб боришарди. Бироқ уларнинг орқасидан оломон етиб келди.

Жиззахликлар мингбоши маҳкамасига ёпирилишди. Уйга ўт қўйилди. Маҳкамдаги рўйхат қидириб топилди, барча қоғоз-дафтар, анжом-аслаҳа синдирилди, ёндирилди. Шаҳарнинг ҳар ер-ҳар ерида милтиқ овози эшитилиб қоларди. Кечаси шаҳарда ёнғин бошланди, рус аскарлари кўзғолончиларга қарата ўқ узишга киришишди. Одамлар турли томонларга қараб тарқалиб кетишди. Ўратепаликлар, зоминликлар, ровотликлар уруғ-уруғ бўлиб ўз маҳалласини рус аскарларидан қўриқлашга киришдилар. Аммо аҳолида қурол йўқ эди...

Ҳар томонда ёнғин, аччиқ тутундан ҳеч нарсани англаб-кўриб бўлмасди.

Эрталаб шаҳар марказида аҳоли билан учрашган Рукин:

– Халққа қайишмаган мингбошининг аҳволи шу! – дея ўзини одамларга меҳрибон қилиб кўрсатди.

Тилмоч унинг сўзларини таржима қилиб турди. Рукин вақтдан ютиши керак эди. Шу пайт янги шаҳар томондан кетмон, паншаха кўтарган, қутиларга тош солиб олган оломон етиб келди. Икки дарё бир бўлди. Унинг тўлқини шиддатли эди. Улар Рукин, капитан Зотоглавов ва Комил миршабни ўлдирдилар.

Полковник Иванов ва Афанасьев отряди етиб келиб, оломонни ўққа тутди. Рус казаклари аёл ё эркек, кекса ёки ёш, деб ўтирмади. Ўқ ёмғири шундай ёғдики, ҳаттоки уй ичида бекиниб турганлар ҳам омон қолмади.

Жиззах қамоқхонаси маҳбуслар билан тўлиб кетди. Маҳбусларнинг кўпи оғир ярадор эди. Улар тор, кичик хоналарда бир-бирларининг устида қалашиб ётар, сассиқ ҳид ҳамма ёқни қоплаган, йиғи-сиғи овозлари тинмасди. Жиззахликлардан рус казаклари Рукин, Мирзаёрлар учун шундай ўч олди. Бу вақтда Фориш сари Афанасьев қўшини кетиб борарди.

Жиззах ўт ичида қолди. Бутун-бутун маҳаллаларга рус аскарлари ўт қўйди. Одамлар аёвсиз ўққа тутилди.

Эртасига, 16 июл куни замонавий ҳарбий қурол-яроғ ва техникага эга бўлган полковник Иванов кўзғолончиларни қора қонга ботирди. Жиззахнинг аёллари, қизлари номуси топталди. Шаҳар озиқ-овқатсиз қолди. Кўчалар қон билан қопланди. Очарчилик бошланди. Подшо Николай II малайлари маҳаллий йигитларни мардикорликка жўнатди. Неча-неча Жиззах йигитлари Россия ўрмонларида кафансиз кўмилди. Ҳаттоки ёш болалар кўчаларда отилди, Ержар чўлига ҳайдаб юборилди. Ержарда эса одамлар сувсизликдан нобуд бўлдилар.

Ўша куни Форишда ҳам босқинчиларга қарши кураш кучайди.

Жевачи одамлари Жиззах йўлини ўз назоратларига олишганди.

Пешинга яқин узоқдан от минган бир йўловчи кўринди. Унинг оти зўрға юриб келарди. Кун иссиқлигиданми, чавандоз от устида маст кишидек чайқалиб келарди.

Жевачининг одамлари уни бир зумда ушлаб олишди. Бу пристав алоқачиси Сибирцев деган киши эди. Унинг ёни тинтиб кўрилганда хат чиқди. Бу хат Жиззахдан жазо отряди чақириш ҳақида эди.

Кўзғолончилар чопарни ўлдирдилар. Сўнг Фориш пристави Бариллони қидиришга тушдилар. Аммо жазо отряди кечикканидан шубҳага тушган Барилло аллақачон қайгадир кочиб кетганди.

У осмонга учдими, ерга кирдими – йўқ эди. Барилло яшаган кўрғон жим-жит. Хизматкорлар эса дарвозани беркитиб, яшириниб олишган. Кўзғолончилардан бири халқни кўрғон томон бошлади.

– Биз уларни йўқ қилишимиз керак! – деди у. – Бизни одам ўрнида кўрмаганларга шафқат қилмаслигимиз керак!

– Қайтинглар, ахир улар ҳеч кимга ёмонлик қилмаган, – деди жевачининг укаси Бобобек.

Аммо оломон унга қулоқ соладиган аҳволда эмас эди. Барилло яшаётган қалъа тепасида бир тўп тоғ бургутлари чарх уриб учиб юрарди. Қоронғи тушгач кетмон, болта кўтарган одамлар пристав кўрғонининг дарвозасини бузишди. Кўрғонда хизматкорлардан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Шу пайт Бобобек отлар учун хашак сақланадиган емхонада Бариллонинг хотини Наташа Янковская ва қизини кўриб қолди. У ўзини уларни кўрмаганга солиб эшикни ёпиб қўйди, хизматкор жувон Галина Ключевани эса сомонхонага яширди. Кейин орқасидан келаётганларга қарата:

– Бу ерда ҳеч ким йўқ, – деди.

Бобобек одамларни тинчитиш мақсадида ёлғон гапирди. Агар ростини айтса, беғуноҳ икки аёлнинг қони тўкилиши аниқ эди.

Оломон тошқин сувдек орқага қайтди. Йўлда икки солдатни ушлаб олиб, ўласи қилиб калтаклашди. Бу вақт Барилло хотини ва қизини ташлаб, ўз жонини сақлаш мақсадида Қизилқумга қараб қочиб қолган эди.

Оломон пристав яшайдиган уйга ўт қўйди. Приставнинг хонадони олов ичида қолди. Оломон қишлоққа қайтиб келди. Кечқурун туннинг қоронғилигидан фойдаланган Бобобек яна отхонага келди ва титраб-қалтираб ўтирган она-болани отхонадан олиб чиққач, уларни акасининг уйига олиб бориб яшириб қўйди. Бу ер хавф-хатардан холи эди. Бариллонинг бир неча рус хизматкори ва кўриқчиларидан икки киши олов ичида қолиб кетди. Уларнинг дод-фарёдига ҳеч ким қулоқ солмади. Қасоскор халқни энди тўхтатиб бўлмаслигини руслар тушуниб етишди. Даҳшатли воқеаларни ўз кўзлари билан кўрган она-бола бу хонадонда бир ҳафта тинч яшашди. Улар олдига аёллардан бўлак ҳеч ким кирмас эди. Она-бола бу ҳолатга аста-секин кўника бошлашди. Дастлаб кўрқиб нон, майиз билан тамадди қилишганди, кейинчалик мол гўшти солинган овқатларга ҳам ўрганишди. Ҳаёт – ҳаёт-да, инсон барча нарсага кўникади. Улар ҳам янгича ҳаётга аста-секин мослаша бошлашди.

Абдурахмон жевачи Бобобек қилган ишни хотинидан эшитган бўлса-да, укасига бир-икки кун индамади. Ўзини ҳеч нарсани билмайдигандай тутди. Жума куни пешиндан сўнггина Бобобекни олдига чақирди.

– Майли, ғайридин бўлса-да, аёлларни қутқариб савоб иш қилибсан. Фақат буни қишлоқ аҳли билмасин. Улар ҳозир яхши-ёмоннинг фарқига бормай туришибди. Сенинг қутқарганингни эшитишса, нотўғри тушунишлари мумкин.

Бобобек акасига эътироз билдиролмади. Янгаси олдига қўйган шўрвани нон тўғраб ичди-да, Бургутқоядаги тош қалъага чиқиб кетди. У ўзини олқор ови билан овутмоқчи эди. Ов унинг сеvimли машғулоти. Бу қалъанинг тўрт томони тош билан ўралган бўлиб, икки тош орасидаги йўлакка бир одам сиғарди. Қалъа ичида булоқ бўлиб, у ёзин-қишин қайнаб, мавжланиб турарди. Булоқнинг ёзда совуқ, қишда иссиқ суви шунчалик маза-лики, уни тўйиб ичган киши бир-икки кун чанқамайди ҳам. Агар акаси кўнса Бариллонинг хотини ва қизини кўзғолон босилгунча шу қалъага яшириб қўйди.

Бироқ Бобобек тоққа кетганидан кейин жевачи она-болани ўз кўрғонига кузатиб қўйди....

Эрталаб Абдурахмон жевачи ўз одамларини савдо карвони билан Бухорога жўнатди. Жевачи уларга Бухородаги танишларидан қурол олиб келишни топширди. Ахир "Қуруқ қошиқ оғиз йиртар" деб ёқроқ айтмаган. Ёвга қарши икки-уч милтиқ, кетмон, ўроқ билан курашиб бўлмайди-ку. Эртага қандай кунлар келади, ёлғиз Оллоҳга аён. Шундан кейин жевачи Боғдон беклигидаги Михин, Қулба, Учма, Нурак, Сафар ота қишлоқлари оқсоқолларига одам жўнатди.

Ҳар куни Жиззахдан ваҳимали хабарлар келиб турибди. Абдурахмон жевачи уйга киради, ташқарига чиқади, сира кўнгли ёришмайди.

Бариллонинг хизматкорлари кўпайганлиги ҳақидаги хабар жевачини ҳушёр торттирди. Улар пулемёт билан қуролланган, дея хабар етказди хуфялардан бири.

Жиззахда бошланган кўзғолон хабари ўша кунийёқ Форишга етиб келганди. Абдурахмон жевачи укаси Бобобекни эски таниши Назархўжа эшон хузурига жўнатди. Эшоннинг ҳовлиси шаҳар марказида бўлиб, ўша куни Жиззахнинг барча маҳалла оқсоқоллари, бундан ташқари Ўснат, Зомин, Фориш беклигидан ҳам вакиллар шу ерга тўпланишди.

Назархўжа эшон жўшиб сўзлади:

– Биз бугун бу ерга эл ва юрт озодлиги учун, фарзандларимизга Нажмиддин Кубро, Амир Темур, Муқанна, Мангуберди каби боболаримиз душманга қандай курашганини етказиш учун тўпландик...

Йиғилиш жуда қисқа ва аниқ бўлди. Маҳалла оқсоқоллари битта-биттадан бўлиб эшон ҳовлисини тарк этишди. Вакилларнинг хавф-хатарсиз ўз манзилига етиб олиши учун эшон ўз одамларини уларга қўшиб юборди. Эски кадрдони жевачининг укаси Бобобекни Кўҳнабозорга кузатиб бориш учун икки кишини қўшиб жўнатди.

Кечқурун Абдурахмон жевачининг уйига атрофдаги Михин, Қулба, Учма, Сафар ота, Қорабдол қишлоқларидан маслаҳат учун ўндан ошиқ киши тўпланди. Жевачи раҳбарлигида душманга зарба бериш йўл-йўриқлари ишлаб чиқилди.

– Ҳамма қуролланмоғи лозим. Энг аввало уларни қишлоқларга киритмаслигимиз, мардикорликка боради-

ган ёшларимизни олиб қолиш учун бел боғламоғимиз керак. Озод ва хур ўлкани ўрис императори аскарлари оёғи остида топталишига йўл қўймаймиз.

Йиғилганлар бу кўрсатмани бажариш учун ўз қишлоқларига жўнаб кетишди.

* * *

Кимдир дарвозани ҳовлиқиб қамчи сопи билан урди. Абдурахмон жевачи шошиб шу томонга юрди.

Оти кўпика ботган бир нотаниш киши дарвоза олдида хансираб турарди.

– Ассалому алайкум, ака! Мен Жиззахданман. Мени Назархўжа эшон жўнатди. Жиззах ўт ичида қолди. Ҳаммаёқ ёндирилди. Ўрис отряди Афанасьев дегани бошчилигида Фориш томон келмоқда. Эртага тонгда етиб келади. Халқни уларга қарши турғазмоқ керак.

Чопар яна нималардир демоқчи эди, аммо саратон иссиғига ва йўл азобиға чидай олмай кесилган дарахтдек аста қийшайди. Абдурахмон жевачи уни суяб қолди ва аста кўтариб ёнғоқ остидаги супага олиб бориб ўтқазди. Ичкаридан жевачининг катта ўғли дастурхон кўтариб чиқди. Чопар бир-икки пиёла совуқ чойни ютоқиб ичгандан кейингина ўзига келди.

– Мен ўрисларни Оқтупроқ қалъаси олдида кўрдим. Тоғ оралаб келишмоқда. Эшон ака сиздан одамларни тўплаб, уларга қарши туришни, аскарларни қишлоққа киргизмасликни илтимос қилди, – деди хабарчи ҳамон энтиқиб нафас оларкан.

Абдурахмон жевачи хабарчининг гапларини эшитиб ёв энди беғуноқ халқдан қасос олишиға, бу йўлда ҳеч нарсадан қайтмаслиғига ишон ҳосил қилди, негаки Қўҳнабозордан унча узоқ бўлмаган тепаликларда пристав Бариллонинг одамлари кейинги кунлари яна иккита тўп ўрнатиб, уларни қишлоққа қаратиб қўйган эди. Барилло аллақачон Қизилқумдан қайтиб келган. Қишлоқ тепаликдан яққол кўриниб туради.

Албатта, биргина қишлоқ аҳли билан ёвга қарши курашиб бўлмайди. Кўплашмоқ керак. Кўп қурол керак. Ёвнинг кўлида қанчалаб милтиғи, тўплари бор. Абдурахмон жевачи тезда ўғли Савронни Михин беклигига, Матлабни Учма ва Сафар ота беклигига, Давронбойни эса Синтоб беклигига жўнатди.

Ниҳоят қўшни қишлоқлардан одамлар от ва эшақда, пиёда етиб кела бошлашди. Уларнинг бир қисми милтиқ билан қуролланган эди. Кўпчилиги эса қуролсиз. Аксарият кетмон, паншаха билан қуролланган. Синтобликлар негадир бу ишга бош қўшишмади.

Бухорога кетган йигитлардан яхши хабар келмади. Бухоро хони Амир Олимхон жевачи билан узоқроқ қариндош бўлса-да, унинг номидан келган мактубга жавоб бермади. Амир шу кунларда айш-ишратга муккасида кетган эди.

* * *

Абдурахмон жевачи тўпланган халқни Жиззах сари бошлади. Боғдон чўлини чанг-тўзон қоплади. Қўзғолончилар болта, кетмон кўтариб капитан Афанасьев бошлаб келаётган, тиш-тирноғигача қуролланган рус аскарларига қарши кетиб борарди, улар орасида аёллар ҳам бор эди.

XVI асрда Абдуллахон қурдирган сув омборидан ўн чақиримча берида икки тараф юзма-юз бўлди. Икки ўртада жанг қизиди. Рус солдатлари тўп ва пулемётларни ишга солди. Одамлар тутдек тўкилди, лекин қайсар ва мард тоғлиқлар душман устига ёпирилиб келаверди.

Жанг қизиган маҳал тоғлиқлардан бири русларнинг битта пулемётини эгаллади ва дарҳол уларга қарата ўқ уза бошлади. Аммо қизиб кетган пулемёт бирдан тариллатиб ўз узишдан тўхтади. Уни совутиш учун устига сув қуйиш керак эди. Аммо тоғлиқ эркак буни билмасди. Шу сабабли ҳайрон бўлиб пулемётнинг уёқ-буёғига қараётган маҳал аскарлардан бири уни отиб ўлдирди.

Афанасьев жон-жаҳди билан исёнкорларни Жиззахга ўтказмаслик ҳаракатини қиларди.

Кўкда эса бир гала тоғ бургути тўп бўлиб учиб юрарди. Тўсатдан жевачининг уйида сақланган бургут рус аскарларидан бирига ташланди. Аскар юзини кафти билан тўсганча дод солиб қулаб тушди. Унинг панжалари орасидан қон оқарди. Бургут аскарнинг бир кўзини ўйиб олганди.

Афанасьевнинг ўзи аскарларга ибрат бўлиш учун кичкина тепаликка чиқди ва:

– Тезда бизга қўшимча куч етиб келади, бардам бўлинглар! – дея бақирди. – Улар бу ёввойи халқни тумандек тарқатиб юборади. Биз ҳам уларни шундай савалайликки, туғилганларига пушаймон бўлишсин!

Замбараклардан отилган ўқ исёнчилар устида ёғилди. Одамларнинг пашшадай ҳалок бўлаётганини кўрган Абдурахмон жевачининг кўзларида ғазаб ўти чақнади. Унинг ўғиллари ҳам жангоҳнинг ҳар томонига тарқаб кетишганди. Жевачидан унча узоқ бўлмаган ерда катта ўғли бир йўла икки рус аскари билан қиличбозлик қиларди. Уруш ўз оти билан уруш. Унда ҳеч ким душманни аямайди. Чўл тўкилган инсон қонидан қип-қизил лозорга айланди гўё.

Ёв чекинаётганини кўрган Абдурахмон жевачи жарликни айланаб ўтар экан, кўзи тошга бош қўйганча ўлиб ётган аёлга тушди. Аёл кўрагидан иккига бўлиниб ташланган эди. Нарироқда эса яна бир ўлик аёлни бир ярим ёшлардаги болакай эмиб ётарди. Жевачининг кўзларида ёш тирқиради. Ёв орқасидан қувиб келаётган бўлса-да, тўхтаб, биринчи аёлни чопони билан ўраб қўйди. Иккинчи аёлнинг боласини олишни эса ортидан келаётган бир ҳамқишлоғига буюрди.

Бу пайтга келиб рус аскарларининг ўқ-дориси тугай бошлаганди. Шу сабабли улар Жиззах томон чекинишга тушишди. Шубҳасиз, рус аскарлари мадад кутаётган эдилар.

Кечга томон, жанг тугаганидан сўнж жевачи укаси Бобобекка Матлаб, Саврон, мулла Муҳаммад, Қурбон, Турсунбой ва Эргашни топишни буюрди. Улар Абдурахмон жевачи атрофида давра қуриб, ерга тикилганча жим туришди.

Атрофга қоронғулик тушганда одамларнинг бир қисми чўл орқали Қўҳнабозор қишлоғига етиб келишди. Қишлоқ ўт ичида эди. Ёндирилган уйлардан аччиқ тутун осмонга кўтарилар эди.

Тарихда кейинчалик Жиззах қўзғолони деб аталган машҳур қонли жанг бошланди. Бу воқеа 1916 йилнинг саратонида юз берди. Ҳар икки томон жангга қийқириклар билан кирдилар. Икки кун давом этган жангнинг биринчи куни форишликлар рус аскарлари устидан ғалаба қозонгандек бўлди. Рус аскарлари шошиб қолишди. Ғалаба яқиндай эди. Жевачи русларга қарши курашда ҳарбий топқирлик кўрсатди. У узоқдан туриб палахмон тоши отадиган мерган йигитларни тўплаб, русларга қарши жангга солди. Палахмон тошотарларнинг олдиға эса тажрибали, жанг кўрган, катта ёшдаги одамларни тайин этди. Ёшларнинг бир қисмини тош тўплашга йўлади. Соё ичида эса маҳсус пистирмалар ташкил қилди. Пистирмада аёллар

пилтали милтиқларни ўқлаб, эркакларга ёрдам бериб туришди. Айниқса кўхнабозорлик аёллар бошқаларга ибрат бўлишди. Тўри, жанг кўрмаган аёллар, ёш болалар орасида талофат катта бўлди.

Дастлаб рус аскарлари парокандаликка учрасада, уларга Жиззахдан қайта-қайта мадад кучлари келиб қўшилаверди. Қўзғолончилар сафи эса тезликда камайиб борарди. Очлик ва сувсизлик ҳам ўз кучини кўрсатди. Рус аскарлари қуролсиз халқни чўлда тўпга тутди. Қон дарё-дарё бўлиб оқди.

Абдурахмон жевачи одамларни руҳлантирмоқ учун гоҳ чап томондан, гоҳ ўнг томондан уруш майдониغا ўзини урар, ҳар сафар жангга кирганда ўзининг жонини ҳалокат гирдобига отарди...

Иванов отряди билан тошлар орасидан пана жой қилди, жевачининг одамларини узоқдан кузатаркан, ёнидаги офицерларга ўқдира кетди:

– Бу халқнинг билгани очик майдонда мардларча урушиш. Биз эса қалъага бекинамиз ёки девор ортида пусиб турамыз. Бир неча қишлоғини босиб олдик. Пешонасидан туриб отдик, бирортаси яширинай демади. Атиги бир марта шу чўлда очик майдонда урушмоқдамиз. Булар ана шундай қайсар халқ. Ҳар доим хушёр бўлмоқ керак.

Чўл узра тун ўз сепини ёйганда ҳар икки томон орқага кайтди. Рус аскарлари Абдуллахон бандига бориб, шаршара атрофида эртага бўладиган жангга тайёргарлик кўришди. Абдурахмон жевачи эса отлар туёғи остида майиб бўлган одамларни, ўлганларни тўплаб сой ичига тушди. Тепаликка йигитлардан қоровул қўйди. Шундан кейин у одамларни бир жойга тўплашга ҳаракат қилди. Ярадорлар ва ўлганлар кўп эди.

Эртасига рус аскарларини форишликлар тош, милтиқ билан қарши олдилар. Иванов отрядига Жиззахдан Афанасьев отряди мададга келди. Афанасьев отрядини жевачи омон қолган озгина одами билан, бениҳоя чарчаган, ҳолсиз аҳволда кучсиз кутиб олди. Икки ўртадаги кураш унча узоқ давом этмади. Қуролсиз аҳолига нисбатан тўплар ишлатилди.

Одамлар отсиз, озиқсиз ҳолда рус аскарларига қарши туриб қолишди. Абдурахмон жевачи ўзининг хатосини тушуниб етган эди: халқ эрки ва озодлиги учун тўрт оёқли бўри билан курашгандек курашиб бўлмас экан.

Жевачи афсус-надоматлар ила одамларни бир ерга тўплашга киришди. Сўнг кечаси аёл ва болаларни олиб Кўхнабозор қишлоғига қайтиб келди. Эртасига эрталаб унинг уйи олдига халқ тўпланди. Қишлоққа руслар анча яқинлашиб қолган эди.

Абдурахмон жевачи одамларга қарата деди:

– Биз озчилик қолдик. Ёмон урушмадик. Лекин энди орқага қайтиш керак. Ўрис аскарлари ўнлаб шаҳар ва қишлоқларнинг халқини қиришга, кулини кўкка соворишга, ўт қўйишга тайёр! Биз одамларни ва қишлоқларни сақлаб қолмоғимиз керак...

Эртасига рус армиясининг мадад кучига таянган Афанасьев Боғдонга етиб келди. Қишлоқлар тўпга тутилди. Икки ярим минг хонадондан иборат Кўхнабозор қишлоғи олов ичида қолди. Биринчи бўлиб қишлоқдаги мачитга ўт қўйилди. Кўплаб китоблар оловга ташланди. Масжид ичида ёнаётган китобларга тикилганча мулла Муҳаммад йиғлаб ўтирарди. Орадан икки кун ўтиб руслар уни ҳам олиб кетишди. Мулла Муҳаммаднинг кампирини ўғиллари Жавлон, Ҳамроларни олиб Гарашага яқин бўлган Довтепа қишлоғидан макон топди. Кейинроқ мулланинг синглиси Чучук ҳам уларга келиб қўшилди. Бу аёл акаси дардида йиғлай-йиғлай кўз юмди.

Халқнинг қўй-эчкилари ва бошқа моллари ҳайдаб кетилди. Ҳаттоки айрим жойларда мол боқиб юрган ёш болалар ҳам қиличдан ўтказилди. Рус аскарлари отараваларга таланган мол-мулкни ортиб, пода-пода молларни ҳайдаб Жиззах сари йўлга тушишди. Одамлар тоғтошлар орасига жон сақлаш учун қочиб кетган. Уларнинг бир қисми эса Челак, Пойариқ, Самарқанд томонларга бош олиб кетди. Ёв уларнинг ҳам аксариятини йўлларда ушлаб олиб, кўпини йўқ қилиб юборди. Кўхнабозорда шаталиб уруғининг барча катта ёшдагилари халқ ичида отиб ташланди. Абдурахмон жевачини эса қўл-оёғига кишан солиб аравада Жиззахга олиб кетишди. Унинг ўғилларидан иккитаси отаси билан бирга олиб кетилди.

Жевачи кета туриб халққа мурожаат қилишга улгурди:

– Сизлар мени унутманг, мен озодлик йўлида қурбон бўламан. Биз енгамыз. Мен халқим учун, отам учун қасос ололмадим. Бу мени қийнаётган армондир. Мен ёшимни яшадим, бу ёғига Оллоҳ билади. Озодлик ва эрк учун курашиш керак. Ҳали замон ўзгаради. Юрт озод ва хур бўлади. Юртни мард ва қўрқмас фарзандлари бошқарадиган давр узоқ эмас. Юз йилда ер, эллик йилда эл янгиланади. Озод ва хур замон албатта келади. Уни менинг авлодларим кўради.

Шу пайт рус аскарлари милтиғи кўндоғи билан унинг бошига урди...

Арава жўнаб кетди. Одамлар кўзда ёш билан жевачини кузатиб қолишди...

Асирлар Жиззахга икки кунда етказиб келинди.

Шаҳар қамоқхонаси. Унда юзлаб одамлар оғриқ азобидан ингранмоқда.

Одамлар орасидан сурила-сурила Назархўжа эшон бурчақда ётган Абдурахмон жевачи ёнига етиб келди. Эшоннинг баданида соғ жой қолмаганди. Унинг ўзи ҳам зўрға нафас олар эди. Узун соқолида ҳам қон қотиб қолган. Эшоннинг бир кўзи умуман кўрмай қолганди.

Эшон жевачи ёнига базўр ёнбошлади.

– Тузукмисиз, иним. Кўп қайғурманг, бу кунлар ўтиб кетади. Самарқандда бир гуруҳ дўстларимиз Россия Давлат думасига хат ёзишибди. Уларга маърифатли инсон Бехбудий бош экан. Оқ подшонинг фармонидан сўнг бир биз эмас, ўлканинг барча музофотларида норозилик ҳаракати авж олган. Бизнинг битта хатомиз шуки, сиёсий ва марказлашган раҳбарга эга бўлмадик. Кучлар нисбати ҳам тенг бўлмади. Орамиздаги сотқинлар улар томонга ён босиб турди. Бундай кураш даврида доим сотқинлар бўлган, бундан кейин ҳам бўлади.

– Бир нарсадан афсусдаман. Қурол билан ёрдам бериш ўрнига Самарқанд ва Тошкентдаги, ҳаттоки Бухородаги танишларимиз, маҳаллий амалдорлар ҳам Оқ подшо одамларига кўмак кўрсатишди. Шунга юрагим ачишади.

Жевачи аста чап ёнбошига ағдарилди. Унинг гапиришга ҳам дармони йўқ эди. Уч ойдан буён тор, зах хонада оч ва яланғоч, қийналиб вақт ўтказарди. Ҳар икки-уч кунда терговчининг тинкани қуритадиган саволлар бериши ҳам жонига тегиб бўлганди.

Ниҳоят жевачига бир амаллаб тут талқони орасига солинган хатни етказишди. Хат жуда қисқа эди: «Россия думасида Мустафо Чўқаев Оқ подшо одамлари билан учрашди. Жиззахдаги воқеаларни уларга етказишди. Сизларни озод қилишар экан».

Хат жевачига бироз умид бағишлади. Лекин Назархўжа эшон бунга ишонмади. Эшоннинг фикрича, бу ердаги кўзғолон, халқ норозилиги ҳақида Оқ подшога ёлғон маълумот берилади.

Орадан яна бир ойча вақт ўтгандан кейингина Жиззахга Россия Думаси вакиллари ва Мустафо Чўқаев етиб келишди. Вайроналарни ўз кўзи билан кўрар экан, Чўқаевнинг кўзларидан ёш чиқиб кетди. Зеро, Чўқаев аввал кўрган Жиззах шаҳри кўрғонидан ҳеч нарса қолмаганди. Жиззах энди харобазор эди.

Бироқ Оқ подшо вакили пинагини ҳам бузмасдан «Ёввойиларнинг жазоси шу!» деб қўйди жаҳл билан. Мустафо Чўқаевнинг энсаси қотди, аммо индамади. Чўқаев Думада Жиззахдаги воқеалар ҳақида гапирганида ҳам Дума аъзолари унинг гапини эшитмади. Халқ дардини тинглайдиган одамнинг ўзи йўқ эди. Бу ҳақда кейинчалик «Нажот» газетасида «Ҳақ олинур... курашиб... қон тўкиб олинур» деган хулосали мақола битилди. Тушунган тушунди...

Жевачи йўлда анча ўзини олдириб қўйганди. Шунга қарамасдан уни ўз бошига тушган азоб эмас, халқ бошига тушган кулфат қийнади. Энди халқ қандай яшайди? Эртаиндин қиличини кўтариб қиш келади... Жевачи фақат шу ҳақда ўйларди. Сассиқ турма хонасида калласининг қон оқаётган ерига туя чакмонидан бир парча куйдириб босди. Шундан кейин анча ўзига кела бошлади. Аста-секин атрофдагиларни таний бошлади. Жиззахлик Назархўжа эшон, Зиё қори, халқни курашга чорлаган қирғиз Дониёлбек, Нуриддин ҳожи каби эски танишларини кўрди. Наридан борса ўн беш киши сиғадиган тор хонада олтмишдан ортиқ маҳбус ётарди. Маҳбуслар очлик ва ташналиқдан, оғир калтак зарбидан ўла бошлади. Одамлар очликдан устларидидаги кийимларини ея бошлади.

Шундай кунларнинг бирида тинка-мадори қуриган Абдурахмон жевачини сўроққа чақирди. У оёғини аранг судраганича хонага кирди. Хона тўрида шопмўйлов терговчи Иванов гердаиб турарди. Тилмоч унинг сўзларини таржима қилиб турди.

– Хўш, сен давлатга қарши нега бош кўтардинг? Унинг маҳкамаларига ўт қўйиб, босиб олишга ҳаракат қилдинг?

– Мен ҳеч кимнинг ерини, юртини босиб олмадим. Ўз уйим, халқим, фарзандларим, Ватанимни ҳимоя қилдим. Россия империяси Туркистонни босиб олди, кўплаб маичилар бузилди, китоблар ёқиб юборилди, ақлли кишилар қувгин қилинди, одамларнинг тинка-мадорини қуритди. Биз озод Ватан қурмоқчимиз! Бизда тоғ бургут бор, у боласини ўзи учиради, шунинг учун курашади ҳам. Лекин мен ўша қушча бўла олмадим...

Унинг томоғига бир нарса тикилди. Тилмочдан унинг сўзларини эшитган Иванов истеҳзоли кулди:

– Ҳали кўрасан, сени дорга осамиз!

Жевачи ўлими муқарар эканлигини билиб турарди.

Уни ўша тор хонага қайтиб олиб боришди. Абдурахмон жевачининг баданидаги таёқ зарбидан кўкарган жойлари йиринглаб кетганди. Хонадаги кўзғолончиларнинг кўпчилигини сўроқ қилиб ҳам ўтиришмади.

Орадан бир ой ўтиб ташналик ва очликдан силласи қуриган кўзғолончиларни дала суди қарорига кўра дорга осиди. Жевачи дор тагида бир зум осмонга қараб турди. Кўм-кўк осмонда бир жуфт оппоқ бургут боласи бир-бирини қувиб чарх урарди.

Шу маҳал Иванов:

– Агар сен халқ олдида тавба қилдим десанг озод бўласан! – деди.

Бу гапни эшитган жевачи Ивановга шундай нафрат билан қарадики, у беихтиёр кўзларини олиб қочди.

– Йўқ, мен сотқин эмасман. Мен озодлик йўлида курашдим, – дея жавоб қайтарди жевачи. Сўнг бошини

мағрур кўтарди ва дор майдонига олиб келинган одамларга қаради: – Халқим, мен сизларни босқинчи ёвдан қутқариб ололмадим! Афсуски, халқ озод бўладиган кунларни кўриш менга насиб этмади. Бироқ Ватаним озод бўлган кунларни менинг авлодларим, халқим албатта кўради. Биз озод бўламиз! Алвидо! Халқимга саодат бер, фарзандларимни омон сақла, Тангрим! Билиб-билмай қилган гуноҳларимни кечиргин. Оллоху акбар!

Абдурахмон жевачи ўз бошини дор сиртмоғига солди. Сўнг... Бир зум дор ипи тебраниб турди, тана жимиб қолди.

Дорга осилган ўн тўрт кишининг жасади уч кунгача арқонда қолиб кетди...

Нихоят осиб ўлдирилган барча кўзғолончилар жасади тунда яширинча Самарқандга олиб кетилди ва Мурод авлиё қабристонига дафн этилди.

Умаркул Бухоров, Кўхнабозор қишлоғидан ака-ука Ҳайдар ва Раҳмон Қурбоновлар, Омон Иброҳимов, Матлаб Қувнақов, Раҳмон Эшматов, Исроил Мўминов, Исмоил Олламуродов, Раҳмат Раҳмонов, Муротқосим Ортиқов, Узоқ Абдурашулов, Эгам Мусаев, Абулқосим Ортиқов, Жўра Раҳмонов, Отақул Султонов каби бир юз йигирмадан ортиқ киши терговсиз отиб ташланди. Уларнинг айримларини тириклай тупроққа кўмиб юборишди. Кўхнабозордаги қабристондан икки кунча ингрок овози келиб турди, бироқ бирор одам ёрдамга кела олмади...

Кўхнабозорликларга мададга келганлар орасида Ямчи, Оқбулоқ, Учма, Илончи, Осмонсой ва бошқа қишлоқ фуқаролари ҳам бор эди. Фориш қишлоқлари бир ҳафта тутаб ётди. Рус солдатлари кўзғолончилардан кўрққанидан жевачининг қирғиз ошналарини ҳам тоғларда ушлаб олиб ўлдира бошладилар.

Босқинчилар одамларни шундай қийнадики, тасвирлашга қалам ожиз...

* * *

Қормиз эрининг Жиззахда руслар томонидан дорга осилганини эшитганида уйга кириб юм-юм йиғлади. Энди бир этак болани боқиш унинг зиммасида эди.

Қормиз эрига аза очиб, устига кўк кийди. Орадан бир неча ой ўтгач эса қуруқ йиғи билан иш битмаслигини тушунди. Кўрғондаги уй ёндирилган эди. Демак Михиндаги ёзлик уйда ҳаёт кечирилган бўлак имкон йўқ эди.

Қормиз ўғил-қизларини эргаштириб Михин қишлоғига чикди. Ҳовлини ўт-ўланлардан тозаллади. Қизлар ҳовлига сув сепишди. Барча хас-хашакларни ўғил болалар тозалашди. Токларда қолган ўн-ўн беш сават узумни ерга ёйишди. Одам қарамаганидан боғдаги мева-чеваларни қурт-қумурсқалар, чумчуқлар еб кетган, олма, ёнғоқлар ерга тушиб ётарди. Уларни болалар териб олиб ошхона четидидаги ёғоч қутига жойлашди. «Қишда ҳеч бўлмаса қоқи чойга ярайди-ку», дея ўйлади Қормиз.

Жевачининг бутун авлоди, ака-ука ва ўғиллари: Норбек, Ислом, Рустам, Достон, Қорабек, Довул, Сорабеклар ҳам кўзғолонда шаталибликлар билан бирга қатнашди. Қишлоққа рус солдатлари ўт қўйган қуни барча шаталиб уруғи ҳар томон тариқдай тарқаб кетди. Улар йиллар ўтибгина ўз маконларига қайтдилар.

Аста-секин қишлоқ қайта тикланди. Одамлар чорва ва деҳқончилик билан шуғуллана бошлади.

Кунлар шу тахлитда ўта бошлади. Қормиз молхонадаги эридан қолган кетмон ва ўроқларни ўғиллари билан ўтқирлади. Бу ишда айниқса ўғли Довул унга анча кўмак берди. Қизи Рухсатнинг эса буйи анча чўзилиб, ўроқ

ўришга қўли келиб қолганди. Она-болалар кўзғолон кунлари тоққа ҳайдаб юборган молларини қидиришди. Орадан бир ҳафта ўтиб икки сигир ва уч эчкини топиб келишди. Бир қўра молдан қолгани шу эди. Қиши билан мева-чева еб, сут-қатиқ ичиб кун ўтказишди. Баҳорда бир эчкини сўйишди. Шу билан пишиқчиликка етиб олишди. Боғдаги тут новдасини кўтаролмас даражада кўп ҳосил солди. Йил яхши келди. Узум, олма ва ёнғоқлар мўл бўлди. Қормизнинг сочлари қиши билан қордай оппоқ бўлди. У энди ўғил-қизларини катта қилиш ташвиши билан овора эди. Ўғил бўйи улардан ҳеч ким ҳабар олмади.

Қормиз эрининг йилини ўтказиш учун Кўҳнабозорга борди. Эски ҳовлига уч эркак, беш аёл тўпланди. Абдурахмон жевачининг амакиси марҳумни ёдлаб Қуръон тиловат килди.

Қормиз қайтишда ўзи билан кундоши Рўзининг болаларини ҳам олиб кетди. Улар бу ерда анча қийналиб қолишганди. Рўзи эса орият кучлилиқ қилиб у билан кетмади.

Оила аста-секин тиклана бошлади. Улар ҳовлидаги дарахтларни парвариш қилардилар, тоқларни суғорардилар, мева-чевалардан қоқ тайёрлардилар.

Ҳаёт шу зайлда давом этди. Аста-секин одамлар қишлоққа қайтиб кела бошлади. Табиатнинг иши қизиқди: одам бор жойга кушлар ҳам етиб келади. Жевачининг фарзандларига кўникиб қолган тоғ бургутининг болалари ҳам тез орада бу ерга етиб келишди.

Нурота тоғларида яшиллик пайдо бўлди. Далалардан моллар тўйиб қайта бошлашди. Болалар кулгуси эшитилди, осмонда варраклар кўринди.

Қормиз болаларнинг ишларини кўриб қувонарди.

Улар худди оталаридек ҳар бир ишни тиришиб, жонжаҳдлари билан адо этардилар.

Турли томонларга тарқаб кетган одамлар Кўҳнабозор қишлоғини Совуқбулоқ атрофида қайтадан барпо этишди.

* * *

Орадан йиллар ўтди. Ниҳоят Абдужаббор тўқсоба, Абдурахмон жевачининг неварачеваралари озодликка эришишди.

Бугунги кунда юрт осмонида мағрур тоғ бургутлари баланд парвоз этмоқда. Боболари-момолари эркинликни орзу қилган Ватанда халқ бахтиёр яшамоқда.

2001 йил. Тошкентга, Мустақиллик байрами танталарида қатнашиш учун юртимизнинг турли туманларидан меҳмонлар келишган. Мустақиллик майдонида буюк Истиқлолнинг ўн йиллиги нишонланмоқда. Саҳнада Ватан ҳақида қўшиқ куйланмоқда. Уни Жиззах вилояти Фориш туманидаги 5-мактаб мусиқа ўқитувчиси Олимжон Давилов ижро этмоқда. У Абдурахмон жевачининг набираси. Саҳнада унинг 15 нафар ўқувчи қизлари рақсга тушишмоқда. Осмонда мушакбозлик авжида. Олимжон боболари орзу қилган озодлик ҳақида жўшиб куйламоқда. Унинг кўксиде “Ўзбекистон халқ таълими аълочиси” нишони ярқираб турибди.

Мустақилликнинг биринчи йили Олимжон бошчилигида Абдурахмон жевачининг неваралари Самарқанд шаҳридаги Мурод авлиё қабристонига Кўҳнабозор тупроғидан олиб бордилар ва боболари мазорига сепдилар. Улар Мурод авлиё қабристони ботир, қўрқмас, Ватан озодлиги учун жонини қурбон қилган боболарининг мангу маконига айланганини саксон беш йилдан кейингина билишди.

КАМТАРИН УСТОЗ ЭДИ...

...Дунёда адабиёт билан яшайдиган фидойи, айна пайтда ўта камтарин инсонлар бор. Анвар ака Жавлонов шундайлар жумласидан эди. У киши билан қачон учрашиб қолсак, гурунгимиз адабиёт ҳақида бўларди. Бир кун Анвар ака ҳаяжонланиб Журжи Зайдоннинг Илҳом Султонов таржимасидаги “Ал-Амин ва ал-Маъмун” романи ҳақида гапириб қолди. Сездимки, устоз ал-Хоразмий ҳақидаги ҳикоялар тўпламоқда. Яна бир кун мунаққид Қозоқбой Йўлдошевнинг “Ёниқ сўз” китобини излаб атай Тошкентга келганида учрашиб қолдик. Англадимки, устоз яна бир нималарни ёзишни режалаштириб турибди.

Афсуски, шафқатсиз ўлим энди олтмиш ёшдан ошган, қалами чархланиб турган, адабий орзулари бир олам Анвар Жавлоновни орамиздан олиб кетди. Анвар акадан сандиқ-сандиқ қўлёзма қолди. Анвар акадан бири биридан ажойиб ҳикоялар, мақолалар, ҳажвиялар, қиссалар қолди. Анвар акадан оқил фарзандлар, шириншакар неваралар қолди.

Анвар Жавлонов ўзининг киндик қони тўкилган Фориш тумани тарихи билан астойдил қизиқарди. Бизга Жиззах кўзғолони ташкилотчиларидан бири бўлган форишлик афсонавий Абдурахмон жевачи 1916 йилнинг 25 июлида осиб ўлдирилгани маълум эди, холос. Анвар ака жевачининг авлодларини қидириб топди, улар билан суҳбатлашди, айрим тарихий маълумотларни қайта-қайта текшириб кўрди. Муаллифнинг ўн йилдан ортиқроқ давом этган изланишлари самараси ўлароқ “Тоғ бурғути” деб номланган тарихий қисса яратилди. Мазкур қисса илк бор ўқувчилар эътиборига ҳавола этилмоқда.

Абдуқайюм Йўлдошев

ХУРИШДА

Қорадафё, Қорадафё...

* * *

Келиб жон сўрса Азроил қилиб касби аъмолини,
Кўюрман шартки, аввал менга кўрсат ёр жамолини.

Ўйилган дилда исмингни ўқибон Мункару Накир,
Кетур қайтиб, этиб шафқат, беролмай бир саволини.

Магар қилсамки фарёд, жабру ҳажринг дастидан Арига,
Юборгай мен томон Ҳақ, дил-танинг ёллаб шамолини.

Қуёш миллиард йил ўтгач куйдирай деб келса ер шарин,
Топур хоким уза ишқим ўтидин ўз заволини.

Ки Маҳшар тонги Хуришида гуноҳи ишқи-чун сенга,
Дадил дўзах сари бормогида топгай камолини!..

* * *

Санда йўқ гар эҳтиёж, манга даркор суҳбатинг,
Гарчи ер, осмон эрур чин харидор суҳбатинг!

Сув, ҳаво нондин кечиб, кун кўриб бўлгайми айт!
Рад этур дил жонни ҳам айласа зор суҳбатинг.

Қизгонолмас-ку, қуёш нурини ер юзидан,
Ер-самодан топмадим, мунча душвор суҳбатинг?

Сабрима ўт кетди, бас, минг ёниб сўнмас ҳавас,
Минг синаб минг айлади зору афгеор суҳбатинг.

Садқаи умрим кетур, билмасанг Хуришидани,
Кел, тараҳҳум бирла эт садқа бир бор суҳбатинг!

* * *

Менга шарт кўйдинг: Само, Ер билмаса паймонимиз,
Жонга жон бахшида бўлгай токи бор имконимиз!..

Минг сабр пойига чўкдим, минг умидга бош эгиб,
Шошма, деб минг айтмайин олислади карвонимиз.

Гулми, тош, юлдузми, ой Хуришид юзидан ранг олур,
Ўйлаган эрдим висол – асрий тилак-армонимиз!?

Бу жаҳондин юз буриб парвозга шай дил қушларим,
Равза боғин кўзлагай қўмсар эса хуш онимиз.

Минг аср аввал сени асраб висолнинг ўтидан,
Кўксима жойлаб эдим бор ўт-олов – қурбонимиз.

Ушбу кун чалмоқда-ю, тақдир ризолик куйини,
Бу сафар сен асрабон қолмоқдасан иймонимиз...

* * *

Самодан нур ёгилди сим-сим,
Хаста замин меҳрга чўмди.
Баҳоримни кузга берган ишқ
Кузим алвон гулларга кўмди.

Атиргуллар юзлари ял-ял,
Гунчаларнинг лабида ханда,
Тозрайҳоннинг ифоридан маст
Буюк бир ҳис масрур чаманда...

Куёш олов нигоҳин тиккан,
Уйгонган кенг дунё зафлатдан,
Энтикади гувоҳ – ер-само
Ииқ тиланар Жавзо Ақрабдан...

* * *

Кипригимдан тўкилма, сир ишқ,
Вужудимни ёқманг, оловлар!
Не тонг, кўкдан ёгилмоқда ишқ,
Юз кўрсатмиш оҳанраболар.

Мадоримни қайтиб бер, алам,
Асроримни очманг, наволар,
Илк бор жилмаймоқда тунд олам,
Дилга тўлмиш тоза ҳаволар!
Юрагимни ёқманг, оловлар!

* * *

Бирам бахтли эдим ўшанда:
Пойимга йўллар гул тўшарди,
Бошимда куларди офтоб,
Юлдузлар мен билан яшарди!..

Бирам шахтли эдим ўшанда:
Кўкларга шай эди парвозим,
Дарёлар тингларди дилимни,
Тоглардан ошарди овозим!

Бирам тахтли эдим ўшанда!
Давлатим – ишқ эди қудратли,
Мағлуб этолмасди юз ганим,
Савлатим бор эди шухратли.

Сенсиз дунё бўлди қушанда!
Дарёга чўктирди муродим,
Мен ишқсиз бир ғариб – гунг ва лол,
Бўғзимдан бўғмоқда фарёдим...

* * *

Уйғонолмаяпман ишқ уйқусидан,
Ул шириннафасни олиб кел, сабо.

Фарқ эт дилим висол
наҳрига, майли,
Ўт вужудим айла селга мубтало.

Англаёлмаяпман, розимни
айтсам,

Сабо, элтсанг агар
шириннафасга,
Аҳдидан тонмасми,
олмасми малол,

Дил қушим солмасми
олтин қафасга ?

* * *

Аё, дил қушларим,
қайтингиз йўлдан,
Ва ё олиб кетинг умидим дилдан!

Бино бўлганман-ку бор-йўғи гилдан,
Само, қучоғингда нима бор менга?

Дунё, кулаверма ҳадеб ҳолимга,
Бирён этма қулоқ
тутмай ноламга –

Ўт қўйиб юборгум бутун оламга,
Чўғсиз ўчоғингда нима бор менга?

* * *

– Нурга чўмилтириб
овозларингни,
Кимга сўйлаяпсан
дилрозларингни,
Қайга шайлаяпсан
парвозларингни?

– Аршга йўллаяпман
тилақларимни,
Юлдузлар эшитиб
эртақларимни,
Ростга тўлдирмоқда
этакларимни!

– Кимга асраяпсан
ишқ – бисотингни,
Зикри хуфя этиб тун-кун отини,
Зоҳиринг заъфарон,
гирён ботининг?

– Хур деб атаганим –
самовий висол
Тупроққа беланиб топмоқда завол,
Зарра меҳр тансиқ, минг нола увол!

– Ўксима, ўртанма,
ишқдан тортиниб,
Кимки ҳазил қилди
сенга ботиниб,
Аллоҳ Ўзи топгай
дилинг қотилин!

* * *

Қорадарё, Қорадарё,
Юрагимга қара, дарё!
Қон оқар қоп-қора, дарё.
Қорадарё, Қорадарё,
Ўзинг ҳолим сўра, дарё,
Номардларга зор айламай,
Дардимга топ чора, дарё!
Қорадарё, Қорадарё,
Умидларим экан рўё,
Сенинг бағринг тўлар, дарё,
Йиғласам зор, зора, дарё?
Қорадарё, Қорадарё,
Севги мунча хор-а, дарё?
Мунча макру хиёнатдан
Ясалган кўп дор-а, дарё?
Сен кўзёшим таъмин тотдинг,
Қара, қандай шўр-а, дарё,
Ажабланма рангин кўриб,
Бағрим тўла яра, дарё.
Умидларим сўнмиш бугун,
Ишқим эди сара, дарё,
Мен ҳеч нега ярамайман,
Сен коримга яра, дарё!

Наби ЖАЛОЛИДДИН

Аёл

Ҳикоя

Ланг очиқ темир дарвозадан кириб келган уринганроқ “Нексия” ўнг тарафдаги вагон-уйдан бироз ўтиб тўхтади. Унинг орқа эшигидан юз-кўзию ҳаракатларидан чинакам амалдорлардек кўринишга астойдил чиранаётганлиги сезилиб турган қирқ ёшлардаги эркак шошилмай тушди. Эшикни ёпиши биланоқ машина нари кетди. Бирпас у ён-бу ён синчков назар ташлаган бўлди-да, вагон-уй олдидаги қават-қават алламбало кийимларнинг устидан “йўлчи”ларнинг сариқ камзулини кийиб, биқсиган, қалин, беўхшов қўлқопини ечаётган аёлга қаради. Аёл оёғидаги кигиз этик туфайли ҳамда эски жун рўмолини оғзи-бурнигача ўраб, тепасидан туссиз қалпоқ ҳам бостириб олганидан, бир қарашда, хийла семизга ўхшаб кўринади.

– Шура, – дея чақирди раҳбар аёлга хўмрайиб.

Аёл қўлқопини қўлтиғига қисиб, қўлларини қовуштирганча унга яқинлашди.

– Ну как, тинчликми? – сўради раҳбар аёлга бошдан оёқ бир қур нописанд назар солиб. – Кечаси ҳеч гап бўлмадимми?

– Да, тинчлик, ҳеч гап бўлгани йўқ.

– Ҳм-м, хорошо...

Раҳбар кечқурун ёққан юпқа қор хафсала билан супурилганидан ичида ўзича мамнун бўлиб машинаси кетган ёққа юрди. Пича юриб тўхтади. Ортига қайрилди.

– Менга қара, ҳов!..

Эндигина вагон-уй зинасига етган Шура ўғирилди.

– Туалетга бир қараб қўйгин, расвоси чиқиб кетибди-ю. Шуниям мен айтишим керакми энди?!

Раҳбар ўнгу сўлдаги бесаранжом тахланган эски-туски ёғочу тахта, ғишту ярим-ёрти синиқ шиферлар ва туси атрофдаги пала-партишликка уйғундай анчайин кўримсиз идора биноси ёнидаги турфа темир-терсақларнинг уюмлари оралаб ўтиб, машинадан тушаётган ҳайдовчига нимадир деди-да, ўзини ичкарига урди.

Шура вагон-уйга кириб, ихчам чўян печка ортидаги эшикчаси очиқ қолгани учун совун, тиш ювгич, шампун ва яна алланималар кўзга ташланган тумба устидаги телефонни четроққа суриб, ёнига қўлқопини қўйди. Бурчакдан пақир, қоғоз халтада яна нимадир (дори шекилли) ва каттароқ куруқ латта олиб, ташқарига қайтиб чиқди. Вагон-уй биқинидаги супурги ва швабрани иккинчи қўлида тутиб, идора биноси орқасидаги ҳожатхона томон юрди. Шу одамнинг феъли қизиқ-да, дея ўйларди у раҳбар ҳақида, сал тузукроқ муомала қилса, бир жойи камайиб қолармикин-а? Кибру ҳаво деб шуни айтсалар керак-да. Шу ҳолида ҳам унинг кўнгли ғаразсиз эди, рўмоли туфайли базўр кўринаётган кўзларида ранжш аломати сезилмасди. Аслида у уйдан чиқар чоғи бировдан ранжимасликка, тақдири нени раво кўрса, кўнишга қаттиқ аҳд қилганди. Лекин гоҳо одамларнинг гап-сўзларини, феъл-атворларини тоштарозига солиб, мулоҳаза қилишлари, ўзича хулоса чиқаришлари рост. Ҳа, нима, одамнинг одамдан фарқи бор-да, ахир. Ёки раҳбар ёшлигига боряптимикин-а? Қирққа кирган одам ёшми, каттами ўзи?.. Олдинги раҳбар олтмишга бориб қолганигами ё феъли асли шунақамиди, юмшоқ кўнгилли, кишини аяб сўзлагувчи, мулоийм боқувчи эди...

Ўшанда Шура поезддан тушди-ю, кўнглида бироз кўрқув ва умидворлик ила вокзалга туташ ивирсиқроқ кичик кўча бўйлаб юра кетди. Кўп юрмади. Сўл ёқдаги темир равотни кўрди-ю, таққа тўхтади. Журъатсизлик билан дарвозадан кириб, кекса қоровулга рўпара келди. Қоровул аёл билган бошқа қоровуллардек “эгов” ва “тишли” эмас эканми ёки ишини Худо ўнградими, уни дарров раҳбар томон йўллади.

Сочлари оқарган раҳбар паспортини кўздан кечираркан, унга зимдан тикилди. Нигоҳида шафқат нури порлаб, на гумонга борди ва на аёлнинг пала-партиш исқирт кийимидан жирканди. Кўзлар туйқус тўқнашганда бари аён бўлди, чоғи:

– Исмингиз нима? – деб сўради раҳбар.

Аёл бир муддат эсанкиради, сўнг: – Шура, – деб юборди.

У исмини нега шундай атаганини ҳамон тушунолмайди. Ўзини ўрис қилиб кўрсатмоқчи бўлганидан тилига шу исм кела қолдими?!

Шуниси қизиқки, раҳбар қўлидаги паспортда “Санобар”, деб ёзилганини кўриб турган бўлса-да, “Нега

исмингизни Шура деяпсиз?” демади, аёлнинг шундай иссиқда юз-кўзини чирмаб олганлигидан ҳам шубҳаланмади. Унга яна бир бор қаттиқ тикилди-ю, меҳрибон оҳангда сўради:

– Қоровуллик қилаверасизми?

– Менга фарқи йўқ. Муҳими, шу ерда ётиб-туришимга рухсат берсангиз бўлди.

“Ўзбекчани чиройли гапирарканми?” деган гап ўтди раҳбарнинг хаёлидан.

– Майли, ҳалиги вагон-уйда яшайверасиз. Лекин ойлиги озроқ-да.

– Розиман, – деди аёл секингина.

– Ўзи бизда қоровул штати иккита. Яқинда анови чол бутунлай чиқиб кетмоқчи. Чарчабди. Агар кечая кундуз туришга рози бўлсангиз, иккала штатнинг пулиниям сизга бераман. – Раҳбар таънасиз мулоийм сўзларди. – Кечаси кўрқмайсизми?

Аёл “йўқ” дейишга деди-ю, ичида бир сесканиб кетди – ҳар ҳолда бегона жой, тун бўлса... Йўқ, Худо ярлақаб, бу ернинг тунларига ҳам, кунларига ҳам кўниқди. Раҳбарни ҳар гал учратганида эса мусофирлик қўйида, худди яқин бир кишини кўргандай меҳри ийиб, дийдаси юмшарди. Отаси тенги раҳбар уни тергаш тугул бирон марта “сен” демади. Аввал қоровул бўшади, кейнроқ у ҳам пенсияга чиқиб кетгач, Шура етимдай бўлиб қолди. Олти ойча бурун эса ҳайдовчисини эргаштириб янги раҳбар келди. Кела солиб бечора аёлни сўраб-суриштира бошлади, қисти қафасга олди. Аммо Шура “ғиқ” этмади, нима деса, итоаткорона бажарди. Ҳайтовур, раҳбар кейин-кейин сал пасайди. Одамнинг одамдан фарқи борлиги шу-да ахир...

У аввал эркақлар хонасини тозалади – захкаш, ифлос, бадбўй ҳожатхонанинг қоп-қора полини шовилмай супуриб, ахлатларини ичкарига туширди, сўнг латтанинг бир бўлагини ҳўллаб, қачонлардир бўялган, ҳозир доғ-дуғ бўлиб кетган деворни ювишга тутинди. Ажабки, шунча ёқимсиз борлиқ ичра оппоқ бўлиб кўринган силлиқ қўллари нафису нозик, тирноқлари, узун бармоқлари дилга ғулу ҳамда ҳайрат солгудек эди. У полни юваётганда ҳайдовчи пайдо бўлди-да, “их, Шура, шу ерданидин”, деб кўяркан, гўё ҳеч кимни кўрмаётгандек нариги бўлмага шоша-пиша ҳожат ушатиб, чиқиб кетди.

Шура энгашганича юмушини қилаверди. У ё раҳбарнинг “қоронғида топган” ҳайдовчисини яхши билганидан унга тенг бўлишни истамади ва ёки ўз хаёлларидан айрилмай, балки писандасиз ҳаё сақлашга уринди. Хаёлида эса Рустам акаси... Қизиқ, ҳожатхонани тозалаётганигами, ғалати хотиралар ёдига тушарди.

– Ота-боболаримиз, – деганди бир куни Рустам, – бирон қизниқига совчиликка борсалар, аввало ҳовлисию ўчоқ-қозони ва айниқса, ҳожатхонасининг саранжом-сарийшта, покизалигига эътибор беришган. Чунки у кишининг нажасидан покланиб чиқадиган жойи-да. Кимлардир унга бўлакча қарашади, энг ифлос жой деб билишади. Шунинг учун ундайларнинг уйига, ҳожатхонасига кирсанг, инсонлигингга шикаст етади...

Унда тиббиёт институтининг олтинчи курсида ўқишарди. Икковини Санкт-Петербургда ўтадиган илмий семинарга жўнатишди. Ҳашаматли меҳмонхонада роса бир ҳафта “давру даврон суришди”. У ердаги аҳли одамга хос шарт-шароитлар, қўйингки, ҳожатхонадаги озодалик баъзида киши кўнглида уйғонувчи хўрликни қувгандек бўлди. (Ҳозир-ку бунақа масканлар Тошкентда ҳам истаганча топилади).

Санобар эса қиқирлаб эркаланди:

– Агар ўз уйим бўлса, ҳамма нарсамни худди шу ердагидек тутаман.

Фаришталар “омин” деган экан, еттинчи курсда турмуш қуриб, ижарада яшаётган Рустамнинг телевизорда ҳар ҳафта ўйналадиган лотореясига машина ютуғи чиқди-ю, уни дарров сотиб, пулига икки хонали уй олишди. Санобар янги уйда сира тинмасди – эрталаб ҳам, ўқишу ишдан кейин ҳам уйини “ялаб-юлқаб” зерикмасди. У ваъдасида ҳам турди – Рустам покизалик ва қулайлик оғушидаги ҳузур-ҳаловат пинжида масту сархуш яшай бошлади...

Шура аёллар бўлмасини ҳам супуриб-сидирди, ҳайтовур, бу томон хийла озода эди. Иккала хонага ҳам дори сепгач, анжомларини олиб, ортига қайтди. Швабра, пақир ва латтасигача чайиб, бир четга қўйди. Совуқдан қип-қизариб, шишганга ўхшаб кетган қўлларига бирров кўз солди-да, хонасига кириб, печка устидаги чойнакни, тортмадан совунни олиб чиқиб, қайноқ сувни совуқ сувга аралаштирди. Илиқ сув қуйиб, совун сураркан, қўллари аввалига оғригандай туюлди, кейинроқ хуш ёқди, аммо ўз ҳолига қайтганча ва то кўнглидагидай тоза бўлгунча обдон совунлаб, қайта-қайта ювди. Малҳам сотиб олмасам, дея ўйлади вагон-уйга қайтиб кираркан, қўлларим ёрилиб кетади, шекилли. Ҳозирча оқ ёғ суркаб қўя қоламан. У қўлларини артиб, кафтларини печка қувурига тутди. Кечкурун сочимни ювиб оламан, деган ўй хаёлидан ўтди ва бурчақда тўнтариглиқ турган катта тоғорага кўз кирини ташлаб қўйди.

Эски қора телефон туйқус жиринглаб, хаёлини тўзитди. Жуда овози ўткир-да қурғурнинг, қандай пасайтирса бўларкин-а? У бу ҳақда телефон ҳар гал жиринглаганда бир қур ўйлаб қўяди. Гўшакни қулоғига тутди – котиба экан. Бир қўлида телефон ёнидаги қўлқопни ўзи тикиб қўйган ипидан тутиб, девордаги михга илди. Котибага жавоб бериш асносида кроватининг оёқ томонига осилган соатга қаради – ўн бир бўлиб қолибди-да. Одатдагидек “чойинг қайнадими”, дея гап бошласа керак. Ишхонада бошқа аёл зоти бўлмаганидан иккови ҳар куни шу ерда тушлик қилишади. Элликлардан ошган, ҳам котиба, ҳам “отдел кадр” бу аёл Шуранинг афт-ангорига қараб, олдини ундан жирканиб юрди. Кейин-кейин юриш-туришини, тутумини зимдан кузатиб, ўрис бўлсам (негадир ҳамма уни ўрис деб ўйларди), покиза, четин аёл эканлигига ишонди, ёлғизлик аллақачон жонига текканидан аста-секин у билан ош-қатиқ бўла бошлади.

Шура чой дамлаётганда идиш-тавоғини кўтариб, котиба кириб келди.

– Қалайсан, Шура? – деркан, қўлидагиларни кроват яқинидаги устига гулли плёнка солинган, “қартайган” столга қўйди. – Тезроқ бўл, қорним очиб кетди.

Шура чойни дам едириш учун печкада қолдириб, кираверишдаги қўлбола темир токчадан сочиқ ёпилган ликобчани олди. Ликобчада парракланган колбаса бор эди.

– Вой, колбасанг зўриданми ишқилиб? – котиба кроватга ўтирар-ўтирмас колбасадан бир дона олиб, тишлади. – Ҳидидан зўра ўхшайди.

– Яхшисидан, – Шура дастурхондаги нонни ушатди. – Кечкурун овқат қилгим келмай, дўкондан озгина обкирувдим, ортиб қолди.

– Яхши бўпти-да, мен эса шавла пиширувдим, ол! – У шавлага қошиқ солди. – Чойни қуй тезроқ, совқотдим. Биласану хоналаримиз совуқ. Бу ерда сенинг офисинг иссиқ холос, Шурочка.

Улар гангир-гунгир қилишиб, топган-тутганларини паққос туширишди. Нафслари ором олиб, чойхўрликка ўтишди. Шу пайт аввалига машина овози, сўнгра ҳайдовчининг шанғиллагани эшитилди:

– Шура, шефга чой дамлаб қўйинглар, мен сомса обкеламан! – Гап оҳангидан у котибанинг ҳам шу ердалигини биларди.

Ҳайдовчи жавоб ҳам кутмай, машинасида ташқарига чиқиб кетгач, Шура котиба келтирган чойнакка чой дамлаб, печка устида қолдирди.

Овқат ва чой тафтида юзи чиройли қизарган котиба пиёлани икки кафти орасида қисиб, лабига олиб бораркан, Шурага тикилди.

– Шу боланинг жа турқи совуқ-да, – деди гўё ўзига ўзи гапираётгандай. – Сенга тегажўглиқ қилмаяптими, ишқилиб?

– Менинг нимамага тегажўглиқ қилади-я, опа. – Унинг рўмоли қошигача тушиб турар, оғзини эса овқат ейиш учун хиёлгина очганди холос. – Чиройлироқ нарса бўлсам экан...

Котиба ундан нигоҳини узмасди.

– Мен у маънода айтмадим. Бу бола одамларни камситиб ҳузур қиладиганга ўхшайди-да, шунга... Сен бўлса, чиройлисан, Шура, фақат буни яширасан.

Шура кўзларини олиб қочди.

– Доим шунақа деб кўнглимни кўтарасиз. Чирой қаёқда-я манда... – Унинг терилмаганидан беўхшов кўринган қоп-қора қошлари, пардозсиз, бироқ узун-узун қайрилма киприклари, қорачиғи тим қора, оқи эса сут рангини эслатувчи кўзлари хиёл сўлғин, лекин тиниқ, таранг оқ юзи, ҳар қанча ўраб-чирмамасин, зийрак нигоҳларни ёндиргудай эди.

Котиба унга яна-да қаттиқ тикилди.

– Кимсан? – деди балки юзини бор сирли оҳангда. – Кимсан, Шура? Қачон ёрилсан?

– Ҳеч ким!.. Ҳеч кимлигим бахтим менинг, опа! – У жилмаймоқчи бўлди, бироқ урдасидан чиқолмади. Кўзларига тўлган изтиробни яшириш ниятида четга қаради.

Котиба гапни чалғитиш учун у ёқ-бу ёққа аланглади.

– Менга қара, Шура, доим сўрайман дейман, эсимдан чиқади. Манови расмдаги ким? – У ўнг томондаги деворга ёпиштирилган суратга ишора қилди. – Негадир танишга ўхшайди-я?..

Бу буюк ёзувчи Эрнест Хемингуэйнинг сочлари оппоқ, юзи қорайган ҳолда тушган бутун оламга машҳур сурати эди. Раҳматли Рустам акаси унинг асарларини, айниқса, “Чол ва денгиз”и билан мана шу суратини жудаям яхши кўрарди. Талабалик йиллари ётоқхонасида осийлиқ турган сурат кейинроқ янги уйининг деворига кўчганди.

– Бу суратда ёзувчининг бутун ҳаёти, изтироблари, ақлу тафаккури ва ниҳоят буюклиги балқиб туради, – дерди у гоҳо файласуфлиги тутиб қолганда.

Институтни битириб, иккаласи ҳам осонгина ишга киришди – Рустам касалхонага, у эса поликлиникага. Аммо орадаги масофага қарамай, ҳар куни бирга тушлик қилишарди. Оқ либосда Санобарнинг чиройи ўн чандон ортиб кетгандай туюлар, Рустамнинг юраги қинидан чиққудай бўлиб, унга ютоқиб тикиларди, ёнида турса ҳам соғинаётганлигини ҳис қиларди. Ҳафтада бир кун тушлик маҳали лотерея сотиб олгани борарди ва ўша кунни базўр кеч қилиб, юрагини ҳовучлаганча уйига – хотинининг бағрига ошиқарди. У тузуккина шоир эди, шеърлари асосан Санобарга бағишланарди ва унгагина ўқиб берарди. Файласуфлиги тутганда эса, “Чол ва денгиз” ҳақида гапира бошларди. Санобар унда ҳали бу асарни ўқимаганди. Тўғри, бир бор ўқишга тутинди, лекин бардоши етмади, зеркиб кетди.

– Қарагин, Сано, – дерди Рустам кўзлари чақнаб. – Қари чол ҳаёт билан ёлғиз юзма-юз қолади. Четдан ҳеч қандай нажот йўқ. У барча қийинчиликларни ёлғиз ўзи енгади. Орзусидаги балиқни тутуди ҳам. Аммо манзилига етганда, кўрадики, ўлжасининг устихони қолибди, холос. Инсон ҳаёти ҳам шу, Сано, шу!..

Санобарга бу гаплар ҳавойидек туюлар, бироқ Рустам акаси гапираётганлиги учунгина зерикмасди. Унинг гапиришини, куйиб-пишиб бир нималарни исботлашга уринишини, кўзларидаги ўрни яхши кўрарди. У овқатни эмас, Рустамнинг оловли нигоҳини ерди гўё.

Улар бахтиёр эдилар: янги уй, янги жиҳозлар, ишларидаги ёшларга хос “кашфиётлар”, тушлиқдаги учрашувлар, тунги оташу бетакрор ҳузурлар – буларнинг бари тугамайдигандек, эскирмайдигандек эди. Лекин ҳадеганда фарзанддан дарак бўлмаганидан юракларидаги бир-бирларига айтолмаган сим-сим оғриқ тобора улканлашиб борарди.

Бир куни Рустам ишдан эрта, бунинг устига, ҳорғин қайтди. Кечки овқатни апил-тапил еди-ю, уйқуга ётди. Ярим кечада уйғонди-да, юз-кўлини ювиб келиб, Санобарни уйғотди. Хотини унинг кўйида ҳайрону хавотирда эндигина ухлаган эса-да, кўзларидаги уйқуни тездагина қувиб, эрига юзланди.

– Тинчликми?

Рустамнинг юзи совуқ сув тароватидан тиниқлашиб, чиройли бўлиб кетганга ўхшарди.

– Бирпас гаплашиб ётайлик, Сано, – деди мулойим, эҳтиросли овозда, кўнглидаги кўрқув аралаш соғинчни англаёлмай.

– Майли... Шунга шунчаликми? – Аёл эрини беозор қучиб, юз-кўзларини силади. – Қўрқитиб юбордингиз-ку!..

– Сано... – деди Рустам яна ялинчоқ оҳангда. – Сен ниҳоятда чиройлисан, тошкентликсан. Мен

бўлсам, хуппа-хунук қишлоқи бир боламан. Нега менга теккансан-а?

У ҳазиллашмаётганди, аммо Санобар қиқирлаб кулди:

– Сизга раҳмим келган-да. Бўлмаса, куя-куя адо бўлардингиз-да, ўзбек халқи зўр бир дўхтирдан, – у кейинги сўзларни атайлаб урғулаб айтди, – зўр шоирдан, ҳатто зўр файласуфдан бенасиб қоларди.

– Бу гапинг тўғри, – дея хўрсинди у, – куя-куя адо бўлардим. Агар менга бир гап бўлса, ҳеч кимга қиё боқмагин, бўптимми? Акс ҳолда у ёқдаям куйиб кетаман. Чунки сен гўзалсан, харидоринг кўп.

Санобар унинг кўзларига ваҳм аралаш тикилди.

– Эй-й, одамни қўрқитманг. Менга сиздан бошқаси керакмас! – деркан, юзини эрининг кўксига қўйди. – Ҳазилингиз қурсин!..

Рустам индамади. Кейин қучоқлашганча ухлаб қолдилар.

Аввал Санобар уйғонди, қараса, эрининг танаси музлаб ётибди...

Котиба ишни одатдагидек эрта тугатди. Дарвозадан чиқишда Шура билан хайрлашаркан, тайинлади:

– Бошлиқ икковимизнинг пилтамизни эртароқ суқиб кўйгин. Совуқлигидан хонага кириб бўлмапти.

– Хўп, опа, – дея Шура уни кузатиб қолди.

Унинг ортидан бошқа ходимлар ҳам бирин-кетин чиқиб кетишди.

Кўп ўтмай қоровулхона эшиги олдида турган Шуранинг рўпарасида ҳайдовчи пайдо бўлди.

– Менга қара, Шура, – деди у соққаси бўртган катта кўзларини сирли олайтириб, – Шефни уйга ташлаб, иккитасини обқайтаман. Хонангда би-ир маза қилайлик. – Сўнг идора биносига ишора қилди. – Нарёқ совуқ-да, бўптимми!

Шура аввалига унинг гапини тушунмади, кейин эса ҳаёсиз нигоҳидаги маънони уққандай бўлди-да, нима дейишни билмай, эсанкиради.

Ҳайдовчи машинасини дарвоза олдига олиб келиб қўйди. Ортидан кўллари чўнтақда, раҳбар чиқди. У сир бой бергиси келмай, Шурага шусиз ҳам ҳар куни қиладиган ишларини буюрди:

– Кечкурун катта чироқни ёқиб қўйгин. Эрталаб у ёқ-бу ёқларни яхшилаб сурур.

Шура ёлғиз қолди. Дарвозани ёпиб, хонасига кирди. Ҳувиллаган хонада фақатгина соатнинг чиқиллаши эшитилади. Юрагини яна таниш ваҳм босди. Ундан қутулиш ниятида хаёлини чалғитмоқчи бўлди: нима овқат қилсамийкин-а, дея ўйлади, мастава қила қоламан. У қорин тўйғазиш эмас, кўпроқ вақт ўтказиш учун овқат пиширарди. Кичкина қозончасини печкага қўйиб, ёғ қўйди-да, масаллиқларни тўғрашга тушди. Ёғ қизигач, бир қошиқ олиб, совутди ва шишинқираган кўлларида суркади. Кейин масаллиқларни қовуриб, сув қўйди-да, қозонча қопқоғини ёпди. Бугун сочимни таролмайман шекилли, дея ўйлади бурчақдаги тоғорага кўзи тушиб, тагин ҳалиги сўхтаси совуқ келиб қолса... Уст-боши билан кроватга ёнбошлади. Ёнбошларкан, нигоҳига Хемингуэйнинг сурати урилди. Бир пас тикилиб ётди. Яна ёзувчининг таниш нигоҳи билан тўқнашди. Бағри ўртаниб, хўрланиш жунбушга келди

ва шунинг баробарида ёстиғи остидаги “Чол ва денгиз” эсига тушди. Эскириб, ранги униқиб кетган қадрдон китобни қўлига олди. Беихтиёр варақлади. Аллақайси саҳифада тўхтади. Кўзлари хонанинг хира ёруғига кўникиб, ҳарфлар тиниқлашгач, қарийб ёд бўлиб кетган сўзларни овоз чиқариб ўқий бошлади:

“Шамол – бу, сўзсиз, бизга биродарку-я, – деб ўйлади у ва кейин кўшиб кўйди: – дарвоқе, ҳар доим ҳам шундай эмас. Кўз илғамас денгизни олсак – у ҳам дўсту душманларимизга тўла. Тўшак-чи... – ўйларди у. – Тўшак – биродарим. Ҳа-да, худди шундай, оддий тўшак. Ўринга оёқ чўзиш айна ҳикматнинг ўзи. Енгилиб бўлганингдан кейин елкангдан тош ағдарилгандай енгил тортасан қўясан! – хаёл қилди у. – Мен бунинг шунчалик осон бўлишини билмасдим... Ким ҳам сени енга қолди ўзи, чол? – сўради у ўзидан. – Ҳеч ким, жавоб берди у. – Айбим шуки, мен денгизда ҳаддан ташқари узоқ кетиб қолдим”.

Жим қолди. Бўғзи куйиб, бағри баттароқ ўртанди. Кўзларига ёш тўлди. “Мана, Рустам ака, ўша сиз айтган ҳаёт билан ёлғиз юзма-юз турибман”, – деди чийиллаб ва энтиқиб кетди. “Ёлғиз ўзим қолдим, Рустам ака!” Чол-ку ўз орзусидаги улкан балиқни тутди. Лекин уни “душманлар” еб битиришди. Соҳилга балиқнинг устихонигина етиб борди. Устихони бўлса ҳам қолди-ку ахир!.. Сиздан эса... Ҳеч йўқ битта тирноқ ташлаб кетсангиз бўлмасмиди! Бошқа ҳеч нарса керакмасди манга!”

Рустамни қишлоғида чиқаришди. Санобар унинг йигирмасини ўтказиб қайтди. Ортиқ чидолмади. Шунча кун қарийб емади, ичмади, бошқаларга ўхшаб айтиб дод солмади. Сўзсиз ўтираверди, сассиз йиғлади, икки ярим йиллик бахтиёр ҳаётини ўйлаб, хўрланди, эзилди. Қақшаган, гарангсиб увушган шуури ва маҳзун қалбининг аллақайси пучмоқларида эрининг энди қайтмаслигини англагани сайин фарёд уриб, бу даҳри дунни бузиб юборгиси келарди...

Бир неча ой ўтиб, Санобарнинг ранг-рўйи аслига қайта бошлади. Ана ўшанда атрофида уни кўрганда “ғилқ-ғилқ” ютиниб, кўзи ялтираб қўйгувчи эркакларнинг кўпаяётганлигини туйқус пайқаб қолди. Ҳатто бир куни бош врач хонасига чорлаб, қўлидан тутди-да, изҳори дил қилди. Агар розилик берса, иккинчи хотинликка олишини, ҳар неки ками, орзусига етказишини айтди. Ўшанда эрининг “бошқага қиё боқсанг, у ёқда ҳам куйиб кетаман”, деган гапларини эслаб, яна танини жон тарк этгандай бўлди, “эрсиз хотин” аталмиш “тавқи лаънат” пешонасига бир умрга муҳрланганини ҳис қилиб, зор-зор йиғлади. Қайтиб ишга чиқмади. Икки-уч кундан сўнг шартта эски-туски бозорига борди-да, йиртиқ-ямоқ кийим-бош сотиб олди. Уйи ва нарсаларига яқинлари кўз-қулоқ бўлиб туришини, уни изламасликларини, қачондир ўзи қайтишини айтиб, хат ёзди-ю, калитга қўшиб уларга йўллади ва эски-тускиларни эгнига илиб, “бабуля-ю маруса”га айланди. Вокзалга борди-да, дуч келган поездга ўтирди...

... Шом қоронғуси тушганда овқати пишди. Қозончани печкадан олиб, ўрнига чойнакни қўйди. Ташқарига чиқиб, ҳар кунги одатига кўра бино ёнбошидаги симёғочга ўрнатилган чўмичмонанд қалпоқли каттакон

чироқни ёқди. Ҳаммаёқ ёришиб, ҳаттоки кундузи кўзга хунук, балки ваҳимали кўринган турли қурилиш анжомлари уюмлари ола-чалпоқ қор устида чиройли манзара касб этгандек туюлди. Чироқнинг ўткир нури дарвоза ва вагон-уй олдига етганда, ожизланиб, кўр ойдинликка айланарди. Шура бунга кўникиб қолганди, шунинг учун қоровулхона ёнбошидаги лампочкаси йирикроқ бурундай келадиган чироқни ҳам ёқиб, унинг катта чироқдан хижолат бўлаётгандек қизаришига маъноли бир қараб қўйгач, хонасига қайтди. Мундайроқ бўлсаям, телевизор сотиб олишим керак, шекилли, дея ўйлади чинни косани яримлатиб овқат қуяркан. Э, ортиқча бош оғриғи бўлар. Ҳам ҳайдовчига ўхшаган сурлар кириб ўтириб олади. Ундан кўра тинчгина...

Енгил тамаддидан сўнг, эндигина чой хўплаганида, дарвоза томондан машина овози эшитилиб, бир сесканиб тушди: наҳотки аёллар деса юраги ўпкасига ўтиб кетадиган турқи совуқ ҳайдовчининг ҳалиги гапи рост бўлса? Энди нима қиламан-а?! У шоша-пиша дастурхонни йиғиштириб, ташқарига чиқди. Ҳайдовчи “эшикни оч” дея бақиргач, бир кўли билан “Нексия”нинг чироғидан кўзини пана қилиб, дарвозани очди. Машина вагон-уйдан пича ўтгач, тўхтади. Ундан аввал ҳайдовчи, унинг ортидан яна бир йигит ва икки қиз тушди. Йигитларнинг қўлидаги халталарда нималардир бор эди.

– Офисинг тайёрми, Шура? – деди ҳайдовчи шанғиллаб. – Меҳмон олиб келдим.

Тор шим, пошнаси ингичка узун этик, калта куртка кийган, сочи елкасини ёпмаган ялангбош қизлар Шуранинг ёнидан ўтишаркан, бири “Приветик, бабуля”, деб қўйди хиринглаб.

Шура карахт эди, нима қилишини, ўзини қандай тутишини билмаганидан тошдек қотганди. Ичкаридан ҳайдовчининг чақирганида ўзига келди.

– Пиёла-миёла бермайсанми, Шура, – деди кроватда қизлардан бирини кучоқлаб ўтирган ҳайдовчи.

Иккинчи йигит билан қиз эса столнинг икки ёнидаги стулларга жойлашганди.

– Скорее, бабуля, нам так хочется!.. – Ҳайдовчининг пинжидаги қиз жуда уят гапни бемалол айтиб юборди.

Бериги йигит халталарни очди. Унда кабоб, помидору бодринг, нон ва бир неча шиша ичимлик бор эди.

Шу пайт “бақироқ” телефоннинг овози хонани тутди. Шура сесканиб кетди. Гўё гўшакни олиши билан ҳозирги ҳолига нажот топадигандай шошиб телефонга ёпишди. Котиба экан. Хонадагилар нафасларини ютиб, Шурага тикилиб қолишди.

Котиба ҳол-аҳвол сўради, “тинч ўтирибсанми”, деди, негадир қўққисдан телефон қилгиси келиб қолганини айтди. Бир ҳамдард топилганидан Шуранинг дийдаси юмшади, йиғламсираб ҳайдовчининг қилиғини арз этиб юборишига бир баҳя қолди. Лекин айтолмади, кўрқди. Эртага ҳам шу ерда ишлайди, яшайди-ку, ахир! Шу боис гапни қисқа қилди.

У бўшашганча темир токчадан керакли идишларни олиб, столга қўйгач, чиқиб кетмоқчи бўлди.

– Ўтирмайсанми, Шура? – деди ҳайдовчи шериги узатган пиёлани ёнидаги қизга тутаркан.

– Бир кўрволардинг-да, бабуля! – дея хиринглади қиз.

Шура индамай эшикка йўналди.

– Кроватингни бир табаррук қилиб берамиз энди, Шура, – деб қўйди ортидан ҳайдовчи.

У ташқарига чиқиб вагон-уй деворига суянди. Хўрлиги келди.

“Нима қилай, Рустам ака? – деди юраги қақшаб. – Чидолмаяпман!.. Ахир мен бундай яшолмайман! Яшолмайман!..”

Ичкаридан ҳайдовчининг энтикиш қоришиқ овози эшитилди:

– Бунча ширинсан, асал. Оҳ-оҳ, бир маза қилай?!.

Рустам унга ҳеч тўймасди. Ҳар кеча ишқ оташида ҳузурли ёнаркан, оҳ ураркан, кўп ўтмай, унга яна талпинар, худди узоқ айрилиқдан сўнг етишгандек жисми жони тагин олов оғушида қоларди. Юзини хотинининг хушбўй сочларига бурқаб, адоғсиз бўсалар оларди. Ҳар кечаси шу қўйда ўтарди.

Шура бошини деворга суяб, юзини осмонга бурди. Қор учкунлай бошлаганди, яккам-дуккам қор парчалари минг хиромда учар, чироқ нурида оппоқ капалаклар мисол ялтирай-ялтирай оҳиста ерга кўнарди. Ой эса тўлибди. Совуқдан титраётгандек жимирлаб, у ҳам ялтирайди. Рустам ишқ оташида ёнганида кўзлари худди шундай чақнаб, чўлғанарди. Шура ўзини Рустамнинг бағрида ётгандек, унинг нигоҳи шундоққина тепасида порлаб тургандек ҳис қилди.

– Энди қандай яшайман, Рустам ака?! – киприклари еш қалқди.

Ичкаридагилар беҳаёларча қийқиришди. У эса шаҳд бурилиб хонага кирди. Ҳайдовчи билан ёнидаги қиз ярим яланғоч ҳолда ўтиришарди.

– Бас қилинглари!.. – дея ҳайқирди Шура нигоҳи нафратга тўлиб. – Мен бу ерда ётаман, одамлар билан овқатланамиз!..

– Ие, Шура, овозинг чиқиб қоптими? Эртага кетинга тепки емагин тагин. Кейин қаёққа борасан-а? – Ҳайдовчи захарли жилмаяркан, қаддини ростлади.

– Ну что, бабуля, завидно да? – деди қўлтиғидаги

қиз кўкракларини силаб. Билган одамга у ўз ҳаёсизлигини хаспўшлаш учун ҳам ўрисча гапираётгандек туюларди.

– Мен бугун шу ерда маза қиламан, билдингми?! – дея ҳайдовчи пиёладаги арақни сипқорди.

– Бу чучело мазани билармиди, – деб қўйди хиринглаб қиз.

– Маза қилмайсиз! – Шура бу гапни жуда кескин айтди.

– Нима?! – Ҳайдовчи ўрнидан сапчиди.

Шу пайт Шуранинг рўпарасида Рустам акаси пайдо бўлди. “Сен дунёдаги энг гўзал аёлсан, Сано, буюк ҳаё соҳибасан!” – деди у нигоҳи билан хотинини эркалаб, Шура ҳайдовчига қаттиқ тикилиб, ўнг қўлида бошидаги қалпоғини ечиб, оҳиста ерга туширди. Кейин жулдур жун рўмолини ечди. Соч қисқичини олиши билан тим қора сочлари елкаси узра мастона тўлғондилар. Кўзлари ҳайратдан чақнаган ҳайдовчи “ие-ие” деркан, қайта ўтириб қолди. Шура энди коржомма – сариқ камзулини ечди-да, сўнг бошқа қават-қават кийимларини ҳам ёнига ташлади. Ниҳоят пушти ичкўйлақда қолганда, кимдир биров “Бу ёғига энди стриптиз кўрамиз шекилли”, деб қўйди овози титраб. Аммо кравотдаги қиз яланғоч кўксига беихтиёр бир қараб олгач, ўзига ёпишмаган ҳаракатлар билан уни тўсишга уринди. Ҳайдовчи ҳам устига кийимини илди. Шура кўзларига ёш тўлиб, энди ичкўйлагини ечиб юборди. Оқ мрамардек товланган, ҳарорат уфурган бетимсол танани, жон ўртагучи қадду қоматни кўрган шаҳватпарастлар оғизлари ланг очилиб, девордек қотдилар. Икки қиз эса ўзлари англамаган нотаниш бир сўлиш олдилар. Шуранинг юз-кўзларини ёш юваркан, кўксини кучиб турган сийнабандини ҳам ечди. Оппоқ сийнаси балоғат ёшидаги қизларникидек таранг ва ғуборсиз эди. Аммо у ҳозир яланғоч эмасди, гўё ўзининг энг чиройли кийимларини кияётгандек, атрофга бокиралик, поклик ифорини таратаётгандек, буюк ҳаёсини намоиш этаётгандек туюларди.

Рўпарасидагилар беихтиёр ерга қарадилар...

Муҳаммад ИСМОИЛ

Жсонимни...

шеърға ютқаздим...

* * *

*Неча кунки сиздан кутаман хабар,
Жимлигингиз дилга солар хавотир.
Келинг деб, бир имо қилсангиз агар,
Уйингиз олдида бўлардим ҳозир.*

*Аммо йўқламайсиз, кутаман ҳамон
Неча бор севгимни қилсангиз-да рад.
Телефондан эса, қайдадир бўрон
Ё кўчки ҳақида келаверар хат.*

*Дўл ёғса, сел келса, ё ёмғир ёғса,
Бу балки баҳорнинг нозу виқори.
Гоҳ алам, шодликдан тугёни ошса,
Табиатнинг Ерга – севги изҳори.*

*Қачондир бизлар ҳам юракда чақин,
Согинч азобидан етмай бардошлар.
Учрашар эдик-ку, булутлардайин
Ёмғирдай ёгарди кўзлардан ёшлар.*

*Нега жимсиз, сизга нима бўлди, ёр,
Ё тўфонлар олди жимлигим бу?
Ва ёки сўндими қалбларда баҳор,
Ва ёки яшарми севгимиз мангу?*

*Сиздан хабар кутиб жсонимда титроқ,
Қуним йўл термулиб ўтар бетоқат.
Телефондан эса, этганча огоҳ,
Кўчки ё сел ҳақда келаверар хат!*

* * *

*Сиз бунча яхшисиз, кўнглимни,
Шод этдингиз, сархуш, сармастман.
Ҳар ён чопиб, энди ўзимни,
Кўярга жой топаолмасман.*

*Қанча кутдим бу лаҳзаларни,
Неча йиллар уриндим нолон.
Юрагимда бахт ларзалари,
Кўринмоқда яшамоқ осон.*

*Кучга тўлдим мен фавқулодда,
Гадо эдим, шоҳ бўлгандайман.
Энди келгандайман, ҳаётда,
Мен қайтадан тугилгандайман.*

*Атроф гўзал. Боқаман мафтун,
Гул-чечаклар очилган каби.
Юзингизда балқиган хусн,
Кенг оламга сочилган каби.*

*Муҳаббатга эга ҳар инсон,
Яшаи сирин кашф этар экан.
Севмаганлар, қул ва нотаваон
Келар экан ва кетар экан...*

* * *

*Менга кет дедингиз. Мана мен кетдим,
Абгор кетганимдан шодми кўнглингиз?
Ҳас каби хокисор қулингиз эдим.
Билмам нега менадан кечмоқ бўлдингиз.*

Наҳотки воз кечмоқ шунчалар осон,
Айтинг, бу тош дилни қайдан олгансиз?
Мен кетай дейман-у, йўқ менда имкон,
Нетай, ахир менга ёқиб қолгансиз.

* * *

Бу нозми ва ёки араз – билмадим.
Нима гуноҳим бор, гаплашгингиз йўқ,
Сизни севмоқни ҳеч орзу қилмадим.
Фақат юрагимда ловуллаган чўғ.

Майли, масхаралаб қулинг устимдан,
Бир ҳақиқат менга аён ҳарқалай.
Барча гўзалларнинг одати зимдан
Севдириб қўймоқ, сўнг кетмоқ қарамай!

* * *

Биламан: ҳақлисиз, ҳақсиз минг карра,
Айбдорман, умримни бекор ўтказдим.
Ҳимоя қилмадим ўзимни зарра,
Жонимни бердим мен, шеърга ютқаздим.

Шеър асли – ҳаётдан эмасдир устун,
Беҳуда алдандим, аммо кўнглим тўқ.
Чунки бу дунёда курашмоқ учун,
Шеърдан кўра арзир бошқа нарса йўқ!

ТАҲСИН

Менга гоҳо кулиб, гоҳ боқмаган қиз,
Кўчангизга умид билан келганман.
Сиз жуда чиройли, қўл етмас юлдуз,
Заминда гўзал йўқ, сизга тенглашган.

Сизнинг кўзларингиз юрагимдадир,
Юрагимга кириб қолгандай қуёш.
Танимни ловуллаб ёндираётир,
Айтинг, қай тарафга олиб кетай бош?!

Ҳушим кўкка учган, сўнгсиздир осмон,
Ер шари мен учун, энди митти тош.
Ўзимга келолмай юрибман сарсон,
Сизнинг пойингизга урмоқ учун бош.

Вазнсиз фазода абгор, овора,
Муаллақ учарман, йўқ менга нажот.
Сизни севмасликка йўқ менда чора,
Севган сари тугаб бормоқда ҳаёт.

Менга гоҳо кулиб, гоҳ боқмаган қиз,
Кўчангизга умид билан келганман.

ГАПНИНГ ҚИСҚАСИ ЯХШИ

Дўстни кўз эмас, қалб кўзи топади.

* * *

Биз тақдиримиз ёзилган сиёҳ ичида ўрмалаб
кетаямиз.

* * *

Моддий бойлик маънавий кучга айланиши керак.

* * *

Истеъдод нур тезлигида юради, истеъдодсиз-
лар ёғоч от тезлигида чопадилар.

* * *

Эрксиз шоирнинг устидан ҳамма кулади, ҳатто
номуссиз қиз ҳам...

* * *

Мен сизни севишим учун сиз мenden яхшироқ
ёзишингиз керак.

* * *

Қанчалик чуқур фикрласанг, шунча юқори кў-
тариласан.

* * *

Қуёшнинг расми қозонни иситмайди.

* * *

Одамзод жаннатдан қувилди, қайтиши йўл-
ларини топиши учун қалб кўзи керак.

* * *

Ўз кучига ишонмаган одам – энг кучсиз одамдир.

* * *

Бойлик бойлардан эмас, камбағаллардан тор-
тиб олинади...

* * *

Дарвозангизни яшилга бўяган билан баҳор кел-
маганидай, дўптини бостириб кийган билан мия
миллийлашиб қолмайди.

* * *

Сени вазирни мақтагандек мақташса, бунинг
ёмон жойи йўқ, ёмони сен ўзингни вазирдай тути-
шингдадир.

* * *

Ҳасталар соғайишни қанча истасалар, кекса-
лар ҳам ёшликни шунча қўмсайдилар.

* * *

Кўгирчоқларгагина ҳасад қилишмайди.

Исоқ ЖАББОРОВ

АЗАЛИЙ АРМОНЛАР ДОСТОНИ

Машҳур “Ҳаким ва ажал” лиро-эпик асарида Абдулла Орипов ўзининг бадиий-фалсафий концепциясига содиқ қолади, ўзбек халқининг буюк мутафаккир фарзанди Абу Али ибн Сино ҳаёти ва тақдири мисолида олис мозий воқелигидан эзгулик, адолат ғояларини, бетимсол маънавий-ахлоқий гўзаллик намунасини кўради. Юсак маҳорат билан бадиий-фалсафий йўсинда кўрсатишга муваффақ бўлади. Асар воеалари лирик қаҳрамон тилидан ҳикоя қилинади.

*Ҳакимда ҳам турфа хислат эди мужассам,
Хусусан, у табибликда пур ҳунар эди.
Ҳар бир гиёҳ кўзларига гўёки малҳам,
Малҳам эса гиёҳ бўлиб кўринар эди.*

Шу нарсани таъкидлаш жоизки, ҳаётини материалнинг бадиий талқини илмий-тарихий жиҳатдан бағоят нуктадонлик ила асосланган. Яъни, шоир она халқининг ўтмиш ҳаётини, воқелиги жараёнларини ниҳоятда нозик ҳис этганлигини, билимдонлик билан ўрганиб-ўзлаштирганлигини кўришимиз мумкин. Халқимизнинг буюк ўғлонлари Амир Темур (“Соҳибқирон”) ва Абу Али ибн Сино (“Ҳаким ва ажал”) ҳаёти, тақдирининг оидин саҳифалари ёритилган асарлари таҳлиладан шу нарса аёнлашяптики, Абдулла Орипов нафақат ўз она халқи тарихини, яна шунингдек туркий миллатлар ўтмишини, Европа халқлари тарихини ҳам хассослик ила билишлигини, ўрганганда ҳам теран ўзлаштирганлигини ҳис этиб турасан. Бу нарса, аввало, инсон ҳилқатига нисбатан башарий қадрият тариқасида ёндошиш ҳамда ўрганиш маданиятида намоён бўлади. Иккинчидан, хоҳ Амир Темур ёки Абу Али ибн Сино бўладими, хоҳ Алишер Навоий ёки Мирзо Бобур, Аҳмад Яссавий ёхуд Мирзо Улуғбек ҳаёти саҳифаларига мурожаат этиладими, ўша олис замонлар пучмоғида ўзбек эли – туркий улус, Туронзамин ва Туркистон халқлари ва давлатлари қўшни ёндош мамлакатлар билан ижтимоий-иқтисодий, маданий-маърифий соҳаларда олиб борган дўстона ҳамкорлик алоқаларининг мазмун-моҳиятини ҳам теран англаб етганлигини туямиз. Ушбу омиллар олис ўтмиш воқелиги ҳамда тарихий шахслар тақдири ўрганилган бадиий-тадқиқотчилик моҳиятини ҳам кўп

жиҳатдан асослаган.

Абдулла Орипов “Ҳаким ва ажал” достонида ҳам мозий воқелигини миллат манфаатлари нуқтаи назаридан ёритади. Хусусан, Абу Али ибн Сино тақдири, ҳақимлик фаолияти ёритилган саҳифалардан эзгулик ва адолат йўлида кечган қутлуғ умр мазмуни балқиб туради.

Ҳаким деди:

Икки нарса мубҳам мен учун,

Бири ажал, бири эса муҳаббат дарди...

Кўҳна ривоятларда, Абу Али ибн Сино ўз фаолияти бадалида ўлимдан бўлак ҳамма дардларга даво топа олган, дейилади. Ва ушбу эзгу юмушларини шахсий манфаатлардан юсак қўйган ҳолда инсоният иқболига бағишлайди. Дарҳақиқат, ҳаётнинг энг сирли ва мўъжизакор кучи – бу ажал ва муҳаббат. Севги-муҳаббат тириклик барҳақлигини таъминласа, Ўлим унинг маълум поёни, муайян нуқтасидир.

Ибн Сино ажални даф қилиш ниятида қирқта шишада дармон дориларни яратишга муваффақ бўлади. Бу, албатта, Абдулла Ориповнинг ҳаёт материалдан бадиий хулоса чиқаришга интилишидаги ўзига хос поэтик нигоҳи самарасидир. Ибн Синонинг илмий фаолияти эзгуликка таянганлиги боисидан ҳам бизда эҳтиром туйғуларини уйғотади. Бу, албатта, дostonда илгари сурилаётган бадиий ғоя. Ва лекин, ҳаёт ҳақиқатини, илмий ҳақиқатни излаш, топиш ва ёритишга қаратилган мазмуни билан катта қизиқиш ҳам уйғотади. Илмий ҳақиқатни бадиий намоён этишга йўналтирилган эзгу моҳияти билан ҳам аҳамият касб этади.

Абдулла Орипов эстетик қарашларидан балқиб турган яна бир ёруғ мазмун бор. Хусусан, адабиёт ва санъатнинг бош вазифаси – бу миллат шаъни-шавкатини ҳимоя қилишдан, улуғлашдан, қалбию қадрини баланд кўтаришдан иборатдир. Абу Али ибн Сино қалбидаги Зиё нафақат яқка бир Шахсининг, шунингдек халқнинг буюк мулки эди. Шу жиҳатдан ҳам буюк истеъдодлар инсониятга дахлдордир. Бани башар аҳли ҳаётининг умрзоқлигини таъминлаш учун нозил этилган Оллоҳ иноятидир. Бу – “Ҳаким ва ажал” достонида васф этилган ҳаётини мазмуннинг, башарий қадриятнинг бир қиррасидир.

Демак, кузатишлардан хулоса сифатида айтиш мум-

кинки, биринчидан, “Ҳаким ва ажал” лиро-эпик достонида буюк ватандошимиз Абу Али ибн Сино ҳаёти ва тақдири мисолида ҳаёт ва ўлим масаласи ижтимоий-фалсафий йўналишда ўрганилади. Эзгулик ва Ёвузликнинг боқий кураши тарзида бадиий талқин этилади. У яна соф миллий бўёқларга ҳам эга. Хусусан, туркий халқларда умрни яхшилиқ, эзгулик учун сафарбар этиш қутлуғ анъана сифатида авлодлардан авлодларга ўтиб келади. Ижтимоий-сиёсий воқеликлар моҳиятига кўра, ҳар бир авлоднинг маънавий-интеллектуал эҳтиёжлари тақозоси билан турли йўналишда бадиий-эстетик тадқиқ этиб келинаётир.

Иккинчидан, шоир достони ва шеърий драмасы (“Соҳибқирон”, “Ҳаким ва ажал”) халқимиз ҳаётининг турли тарихий давлари воқелигини ҳамда ёрқин шахсият эгалари бўлган буюк сиймолари тақдирини асос қилиб олган эса-да, турли хил ижтимоий-ахлоқий масалалар қаламга олинган бўлса-да, уларни шахснинг ғоявий-бадиий концепцияси бирлаштириб туради. Шоир шеърларию достони ва шеърий драмасыга яхлит эстетик бутунлик бағишлайди. Бу – ўзбек халқининг буюк саховатли қалбини кўрсатишдан, миллатимизнинг нечоғлик маънавий-интеллектуал, ахлоқий бой эканли-

гини аниқ факт-маълумотлар, воқеалар, тақдирлар асосида тасдиқлашдан иборатдир. Зеро, қанчадан-қанча босқинчиларнинг зулмкор қилчи халқимиз бошида қайрилмасин, унинг қалбидан Эзгулик, Адолат, Озодлик туйғуларини қувиб чиқаришга ҳаракат қилмасин, миллатимиз руҳини асло бука олмади; қанотларини қайирса-да, синдира билмади. Халқимиз кўнглидаги Эзгулик, Адолат ва ҳур фикрлиликнинг алал-оқибатдаги тантанасига бўлган беқиёс Ишончини асло сўндирилмади.

Учинчидан “Ҳаким ва ажал” достонида кузатилганидек, асар воқеалари лирик қаҳрамон тилидан ҳикоя қилинади. Ҳаёт ҳодисалари, воқелик жараёнлари, қаҳрамон ва персонажларнинг хатти-ҳаракати лирик қаҳрамон нуқтаи назаридан баҳоланади. Ана шу жараёнда ҳакимнинг эзгулик ҳимоясига сафарбар этилган ҳаётини баҳолашда ахлоқий позициясида юксак башарий қадриятлар меъзони асос қилиб олинган. Ижтимоий-фалсафий умумлашма фикрларда бугунги куннинг юксак маънавий-ахлоқий талаб ва эҳтиёжлари мужассамлашган. Асарнинг нафақат бугунги кун, яна шунингдек, келажак авлодларнинг ҳам руҳоний маданиятини юксалтиришга хизмат қилишлиги сирлари шундадир.

Мунира Қўқонова,
Фарғона Давлат Университети талабаси

РУҲИЯТНИНГ РАНГИН СУРАТИ

Бундан бир-бир ярим йилча аввал китоб дўконинидан шоир Турсун Алининг “Ой япроғи” номли тўпламини сотиб олдим. Аммо китобдаги шеърлар мени дастлаб мафтун этолмади. Натижада, “Турсун Али япон шеърлятидан жуда таъсирланиб, унга эргашиб шеър ёзар экан-да” деган қарорга келдим. Бу менинг ўша пайтдаги илк иқрорим эди. Орадан ойлар ўтди. Бир куни жавонимдаги китоблар орасида турган ўша тўпламга кўзим тушди. Нима учун мен Турсун Али шеърлятини тушунмадим? У шунчалик мураккаб ва тушунарсиз ёзاديمи? Мен ҳам ижодкор, ҳам адабиёт илмини ўрганаётган талаба сифатида шоир шеърларининг асл мазмунини тушуна олмасам, унда адабиётдан йироқ инсонлар бу шеърларни қандай ўқийди ва завқ олади деган ҳақли савол уйғонди. Сўнг Турсун Али шеърларини синчиклаб, такрор-такрор ўқий бошладим. Натижа – мен Турсун Али деган шоирни қайта кашф этдим. “Турсун Али шеърляти” деган тушунча шууримда кўз очди.

Чиндан ҳам Турсун Али япон шеърляти билан яхши таниш. Ҳатто ундан кўплаб таржималар ҳам қилмоқда. Шу йўл билан япон шеърлятининг энг илғор йўналишларини ўзбек шеърлятига олиб кирмоқда. Аммо шоир уларга кўр-кўрона тақлид қилмайди, балки шарқ халқларининг бир-бирига уйғун ва фарқли жиҳатларини, кўнгил кечинмаларидаги ўхшашликларини ўзбек шеърлятида намоён этипти.

Турсун Али “Зангори овоз” номли илк китобига кирган шеърларидан бошлабқ анъанавий шеърлят шаклидан чекинган, ўз шеърляти услубига эга бўлишни истаган эди. У ўзи учун янги йўл, янги шаклларни излашга киришди. Ва ўзбек модерн шеърлятига ўзига хос миллий руҳ бера олди.

Авалло, шоирнинг тўпламлари номи китобхонни ўйлантиради: “Зангори овоз”, “Юракдаги сўзлар” (“Юракдаги ёзувлар”), “Ёруғ кунлар” (“Оқ кундузлар”), “Сокин ҳайқириқ”, “Ой япроғи”, “Гулляётган юрак”...

Турсун Али юрагида Қува анори каби катта ва конталаш бир дард бор. Худди ана шу дард уни шоир қилган. Юрт ишқи, мусофирлик қийинчиликлари Т.Алини чинакам инсон қилиб камол топтирди.

*Қува боғларида
 анорлар гуллади алвон-алвон.
 Мусофирлик кўчасида
 менинг ҳам бағрим анорзор каби
 гуллади қип-қизил.*

Шоир “Гулляётган юрак” тўпламида эса ўз ҳаётини анор дарахтига ўхшатади. Зотан, у ҳам кўкаради, мева

тугади, доналари ширин, кимгадир шифо бўлади. Яна ҳаёт анор сингари гоҳ ачиқ, гоҳ чучук. Эътибор берилса, шу беш мисранинг ўзида “боғ”, “анорлар”, “алвон-алвон”, “анорзор”, “қип-қизил” каби бир-бирига жуда яқин ва бири иккинчисини тўлдирувчи сўзлар қўлланган. Бу сўзлар лирик қаҳрамоннинг руҳий ҳолатини янада аниқроқ чизиб беради.

Шоир шеърларидаги анор ўз болалигини қўмсаган лирик қаҳрамон учун биргина деталь, яъни хотираларни эслашга восита вазифасини бажаради. “*ун саккиз ёшлигим... Анорзор ҳовлисин қўмсаган. Тупроқ кечган кўчаларин соғинган*” лирик қаҳрамон шу кўйи ҳаёлга чўмар экан, охири бу ўйларнинг жавобини топгандай бўлади.

*Қува анорзорлариға мен
Юракни қолдириб келганман.*

Айни чоғда Турсун Али шеърларидаги анор тимсоли фақат Ватан ҳақидаги хотираларнигина эмас, балки лирик қаҳрамоннинг руҳий оламини ҳам очиб беришда бир восита ҳисобланади. “Шунда аскар юзлари қизарди анор каби”. Одатда, бир нимадан уялган ёки айб иш қилган одамнинг юзлари қизаради. Шеърдаги аскар образи ёр ҳақидаги хабарни эшитганидан, муҳаббатини ошкор қилиб қўйганидан хижолат тортади.

Турсун Али шеърларининг бир қисми олис қишлоқ ёди, “мунғайган, бенаво Гўша”, унинг ўтли ҳижрони ва лирик қаҳрамоннинг оғриқли кайфиятини акс эттиради. Гарчи бу шеърларнинг шаклий тузилиши, сўзларнинг танланишида ошкора Ватан ёки қишлоқ ҳақида фикр билдирмаса-да, унинг замирида буюк муҳаббат – юрт соғинчи, қишлоқнинг беғубор олами акс этади. Турсун Али қалбидаги бу оғриқни самимий ва сокин овозда кўйлайди. Шоир ҳатто Ватан ҳақида ёзганда ҳам ҳеч бир қолипга сиғмайди. Уни на бир қофия, на бир вазн, на бир туроқ қизиқтиради. Шоир юрт ҳақида дoston ёзмайди, уни кўпларга кўтариб мактамайди, балки бор-йўғи 3-4 мисрада юрагидан тошиб ҳеч бир меъёрни қабул қилмаган Ватан ишқини оҳиста изҳор қилади:

*Тушимда бир қушчани кўрдим,
шовуллаган терак шохида
ўйнар эди озод ва эркин.
Саҳар пайти ёдимға тушди
олис болалигим, Қува боғлари.*

Яна баъзан шоир ўз руҳий оламидаги турли қатламларни тадқиқ қилар экан, улар орасида биргина ишора ёки деталь орқали ҳам Ватанни англашга уринади.

Мен эса “Ой япроғи”ни “кўнгил япроғи” дегим ҳам келди. Сабаби, тўпلامдаги шеърларда, умуман Турсун Али ижодида ўз кўнглини тадқиқ этиш, ўзини инсон сифатида англаш, ўзликка ва эркак интилиб бориш етакчи ўринни эгаллайди. Юракдаги руҳий пўртаналарни ҳиссий кўз билан кўриш, вийдон ва нафс ўртасидаги тафовутни ақлий баҳолаш шоир шеърларида ўз аксини топади.

Турсун Алининг “Гуллаётган юрак” тўпلامини “Ой япроғи”нинг узвий давоми десак бўлади. Шоир узоқ ўйга толади ва болалигини тез-тез хотирлайди. Тўпلامда бу каби шеърлар талайгина. Ўзбекистон халқ шоири Муҳаммад Юсуф “Болалигини унутган шоир шоир эмас” деган эди. Худди шу каби Турсун Али ҳам ўша беғубор

онларнинг қайтмаслигидан ўксинади, уни ширин бир энтиқиш билан ёдга олади. Бундан ташқари “Гуллаётган юрак”да фалсафий, назмга эмас, насрга яқинроқ бўлган шеърлар (“Ўтаётган лаҳза”, “Тепалик”, “Бола, аскар, келинчак ҳақида ҳикоя”, “Кўл”) кишини ўйлантиради. Ундаги лирик қаҳрамон билан бирга азобланади, қийналади, умуман ҳасрат қилади. “Бола, аскар, келинчак ҳақида ҳикоя”ни ўқиб, “Муҳаббат ҳақида энг гўзал қисса” (Луи Арагон) – “Жамила”ни ёдга оламиз. Шеърдаги лирик қаҳрамон – болакай ҳикоячи образга айланади.

Кўп шоирларга тинчлик бермайдиган, ҳамиша уларни таъқиб қиладиган биргина нарса бор. Бу илоҳий СЎЗдир. Турсун Али бошқа ижодкорлар каби сўз таъқибидан қутула олмайди. Уни доимо бир нарса қийнайди: шуурида пайдо бўлган, лекин қоғозга туширилмаган сўзлар.

*Чўғ каби танамни куйдирар,
Зулукдай сўради қонимни
дипимдан қоғозга тушмаган ҳар Сўз.*

Танаси чўғдай куйдирган, қонини зулукдек сўрган сўзларнинг энг сарасини танлаб Турсун Али қисқа сатрларда кўп фикрларни баён этишга уринади. Аммо бу осон кечмаслиги аниқ. Шоир бу қийноқлардан қутулишни истайди-ю, бунинг иложи йўқ. Турсун Али қисқа сатрларда кўп фикрларни баён этишга уринади.

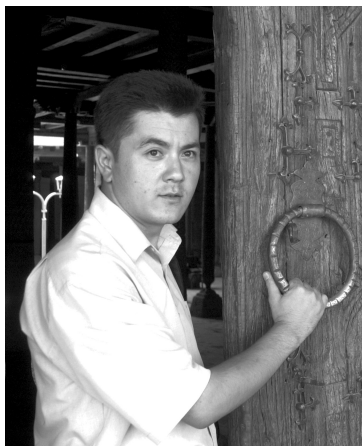
Ҳар қандай шеърда оҳанг бўлади. Турсун Али шеърларида ҳам ўзига хос ва такрорланмас оҳанг бор. Бу шеърларнинг ортидан гоҳ сокин, гоҳ ҳайқириқли, гоҳида ачиқ фарёдли мусиқа эшитилиб туради. Бу шеърларни ўқиб мазза қилмаймиз, ундан ором олмаймиз. Турсун Али шеърларини ўқиб ғазал тинглагандай тебранмаймиз, кўзни юмиб завқланмаймиз. Аксинча, кўзни каттароқ очиб, дунёга ақл кўзлари билан боқишга ўргана бошлаймиз.

Баъзан Турсун Али шеърларида кечинмадан кўра баёнчилик ҳам учраб туради. Жўн ифодадар, тушунчалар шоир шеърларининг асл баҳосига салбий таъсир этади. Лекин уларни бартараф этиш Турсун Али учун машаққатли юмуш эмас. Ва бунинг шоирнинг шеър ёзилган пайтдаги кайфиятига ҳам боғлиқ деб қарашимиз ўринли бўлади.

XXI аср – интеллектуал асрда ижод қиладиган шоирлар ўзлари мудом изланишда ва шеърхонни ҳам мушоҳада қилишга, излашга мажбур этмоқда. Бугун саҳнада фақат актёр рол ўйнаб, қолганлар томошабин бўлиб эмас, балки актёр билан керак бўлганда томошабин ҳам бирга ҳаракатланиши, кулиши, йиғлаши, азобланиши лозим бўлади. Шеърятда ҳам шоир билан бирга ўқувчи ҳаракат қилади: гоҳ қийналади, гоҳ унинг дардига шерик бўлади. Бу қувонарли ходисадир. Чунки шоир кўнгли ва кайфиятини ҳис қилиш учун китобхон ҳам ўша кечинмаларни бошидан ўтказиши. Натижада, шеърятнинг ҳаққонийлигига, шоирнинг чин ёзганига ва муҳими, илоҳий Сўзнинг қудратига ишонади ва шеърга эътиқод кўяди.

Турсун Али шеърлари орқали бизга бирон нарсани ўргатмайди, мажбуран ўз гоҳисини сингирмайди, балки оддий сўз ва шеърлар билан ўзимизни “ҳазрати инсон” эканлигимизни яна бир бор эслатиб туради. Агар сўзимга ишонмасангиз, “Ой япроғи” ва “Гуллаётган юрак” тўпلامларини бир варақлаб кўринг. Сўнгра Сиз билан яна дийдорлашамиз.

Хуршид РЎЗИЕВ

Мен ишқни опичлаб учаман...

ОРЗУЛАР ЮРТИ

Мен олов бўламан, ловуллаб,
Ёнаман, ёндириб ёмонни.
Ё дарё мисоли шовуллаб,
Дардларин юваман замоннинг.

Умидсиз бўлмайман, сўлмайман,
Барибир ошаман довондан.
Ҳақиқат тогига етаман,
Ёлгонлар тилса-да товондан.

Мен ишқни опичлаб учаман,
Майли хўб отсинлар камонни.
Орзулар юртига қайтаман,
Умрини тугатиб армонни!

ЗИМ-ЗИЁ ТУН

Зим-зиё тун,
Зим-зиё тун...
Тун қўйнида ийглар гунча,

Гулга тикон бўлди устун,
Тиконга бош қўяр гунча.
Зим-зиё тун,
Зим-зиё тун...
Ортимиздан қувлар шамол,
Тун ишқида йиғлайди кун,
Дардим тинглаб увлар шамол.
Зим-зиё тун—
Ярим саҳар,
Уйғонади қуёш секин,
Кўкрагимдан бошин олиб,
Нурда зойиб бўлади тун...
Ёп-ёруз кун.
Энди, дил хун...

ҲИЛОЛГА

Сенинг қалбинг тоза,
Меники тоза
Севгининг уйига сизмадик,
Синглим.
Кўзимиз, юзимиз кулиб турса-да,
Бир бора юракдан кулмадик,
Синглим.
Сенинг дардинг эски,

Меники эски
Дардга ҳеч даволар топмадик,
Синглим.
Орзулар тугади,
Тугади умид
Армон китобини ёпмадик,
Синглим.
Синглим,
Бошқалардай суйгандик, куйиб,
Лекин севилмадик, афсус, куйдириб,
Янги дард топмадик, йўқотмадик ҳам,
Севги кўчасидан ўтдик югуриб...

Гундек жим турмоқлик хато туюлар,
Қанча кўп гапирсам гуноҳим иунча.
Айбларим тавбам билан олишар,
Мен уйғониб то Маҳшарга етгунча.

Тириклигим худди баҳор мисоли,
Аён: умрим – капалакдай учади.
Савобимдан гуноҳларим айирсам,
Ҳисобимга яна гуноҳ тушади.

САВОЛ

Онамни дийдоримга ташна этиб, зор этиб,
Кўзлаган манзилимга қачон бораман этиб?
Кечсам бу рўёлардан, ҳар турли риёлардан
Юрмасдим аро йўлда юракни абгор этиб.

Покиза ҳисларимни ўзим топтаб, хор этиб,
Адашдимми бемехр, бедилларни ёр этиб,

Лаҳзада кечар тунлар, йилдай чўзилар кунлар
Савобимни чумоли, гуноҳимни нор этиб...

Кўз тиккан манзилимга бир кун борарман этиб,
Сиртмоғу тузоқларнинг барини барбод этиб,
Кимнидир қилиб қадр, кимдандир топиб қаҳр
Яшайверарман дилга мехрни шиор этиб!

Ярослав Гашек

ҚОЧОҚНИНГ ЎЛИМИ

Ҳикоя

Михаэл Питала қамоқхонадан қочди. Қуюқ ўрмонлар ва буғдойзорларда яшириниб у жануб томон юрди, тоққа яқинлашди. Деҳқонлар унинг қорнини тўйғизишди, йўл учун озиқ-овқат ва кийим-бош беришди. Кеч тушди. Оппоқ илонизи йўл тоғ ёнбағирлаб буралиб кетган эди. Довонда хоч турарди. Қочоқ чанг йўлдан аста кўтарила бошлади. У Галициянинг Тарновск ўлкасилик деҳқонлар қиядиган узун, чанг босган кўйлагига тиришган қалтироқ қўли билан ул-бул егулик солинган кичкина тугун қистириб олганди.

У атрофни қўрқа-писа кузатди, унинг юзида соқчи кўриниши биланоқ ўзини тик қиялиқдан водийга ташлаш журъати намоён эди. Ва ниҳоят у этагида яримчириган ўриндиқ турган, ёғоч хоч жойлашган довонга етиб келди. Михаэл Питала чўқинди ва ўриндиққа ҳорғин утирди. Тугунни ёнига, майсага қўйди ва атрофга назар ташлади. Икки томондан ҳам йўл нишабликка қараб кетарди. Унинг кўз ўнгида ўрмонли водий гавдаланди. Атроф қандай гўзал! Узоқда, кулранг чўққилар орасида азим Боботоғ қад кўтариб турибди. Ундан нарироқда Тақиртоғ, унинг ён-верида эса Михаэлнинг ота жойлари... Шунча йиллардан кейин, икки-уч кун ўтиб у ўрмоннинг ёқасига қадар ёйилган кўралар, мўъжаз ибодатхона жойлашган она қишлоғини кўради.

Тоғлар орасига аста ботаётган қуёшнинг нурлари сўниб борарди. Қочоқ оппоқ қиров қўнган бошини қуйи эгганича кечмиш ҳаётини эслади. Кўп йиллар аввал у

иш қидириб хотини ва бола-чақасини олиб Германияга отланди. У ерда тер тўкиб ҳолдан тойгунча меҳнат қилишди, ҳаётнинг аччиқ-чучугига сабр қилишди. Қиш ойларида бирида у ишсиз қолди ва бутун оила очлик домида қолди. У яқинларининг қийналганларига чидай олмади ва аввал уларни, сўнг ўзини заҳарлаб ўлдиришни ўйлаб қолди. Оғуни тайёрлаб, мудҳиш режасини амалга оширди. Хотини ва болалари ўлди, лекин у тирик қолди. Тузалиб кетганидан сўнг уни узоқ йилга озодликдан маҳрум этишди. Кўп йиллар иш давомида олисдаги булутли тоғларга ҳавас ила қараб, яна ўша ерга боришни орзу қиларди. Ниҳоят, у қамоқдан қочишга эришди. Мана, ҳозир шу ерда...

Михаэл Питала яна атрофга назар солди. Куёш тобора пастлаб ботиб борарди. Боботоғ чўққиси шафақ бағрига сингиб кетди. Шафақ. Мағриб томонда тўқ-қизил оловли шар аста тоғ ортига ботди. Кечки қизил шуълалар тоғ бағрида эриб кетди. Ундан кейин гоҳ парчаланиб, гоҳ яна қўшилиб туман пардаси кўтарилди. Қандайдир ўзгача ғира-шира қоронгулик ўрмонни буркаб олди. Илиқ шамол эса игнабарг ҳидини атрофга сочди. Пастда катта тошлари замбуруғ билан қопланган тоғ нишаблиги ястаниб ётибди. Сершовқин сой тошдан тошга ва илдизи билан кўпорилган дарахтларга урилиб оқар, баланд тилоғоч ва қарағайлар орасида кўринмай кетарди.

Қочоқ соқол қоплаган юзини қўйи индирган қўйи пинакка кетди. Тушига уйи кирибди. Лекин у оқсоқол қария эмас, навқирон йигитча эди. У ҳозиргина ўрмондан қайтганди. Мана, ўчоқдан чиқаётган тутун ўрлаган кулбадаги ўзининг кичкина хоначаси. Мана, отаси, онаси, бутун оиласи. «Михалек, сен қаерда бунча кўп қолиб кетдинг?» деб сўрашяпти. Сўнг ҳаммалари хонтахтага ўтириб овқатланишади, гурунглашиб ўтириб қўй

сутидан ичишади. Қўшнилар чиқади. Ўрмонда ўртоғи Коничкани айиқ қандай кўрқитганини айтиб беришади. У ўчоққа ўтин ташлайди. Ўтин чарсиллаб ёниб, курум босган хонани ёритади. Ташқаридаги кўрага қайтаётган молларнинг маърашини эшитиб ўтириш қанчалик ёқимли. Ибодатхона кўнғироғи чалинади. Ҳаммалари туришади, чўққиниб, баланд овозда ибодат қилишади. Олов эса чарсиллаб ёнади... Бирдан оғир қадамлар қочоқнинг тушини бузиб юборади.

Ўрнидан тураркан, ердан чикдими, осмондан тушдими, қаердандир пайдо бўлган миршабни кўрди. Унинг милтиқ найзаси туннинг сўнгги шуълаларида даҳшатли ялтирарди. Михаэл Питала тугунини олиб, бир сакрашда нариги йўлга ўтиб, тоғ нишабли-

гига қараб югурди. Уч марта «Тўхта, тўхта, тўхта!» буйруғидан сўнг ғира-шира ўрмоннинг тун сокинлигида кўп марта ўқ овози аксадо берди. Ўқ еган бошини эганича қочоқ олдинга ва юқорига интиларди. Охирги марта ботаётган куёшни ва тоғлар тизмасини кўриб қолишга ҳаракат қиларди. Куёш ботди.

Водийнинг аллақаерида кечки ибодатга чақирувчи черков кўнғироғи чалинди. Юқорида, йўлдаги ёғоч хоч ёнида турган миршаб қалпоғини ечди ва ибодат қила бошлади: «Тангри малаклари...»

Милтиқнинг оғзидан осмонга кўтарилаётган тутун сўроқ белгиси шаклини эслатарди. Ўрмон осмонида ой чиқиб, қияликда ётган қочоқнинг мурдасини хира нурлари билан ёритаётганда, унинг кўкарган лаблари аста пичирлади: «Ватан! Ватан!»

1902 йил.

Рус тилидан Давронбек Тожиалиев таржимаси

МУАЛЛИФ ҲАҚИДА

Машҳур чех ёзувчиси Ярослав Гашек 1883 йили Прагада туғилган. Унинг ижодида ижтимоий сатира асосий ўринни эгаллайди. У ўзидан 1500 дан ортиқ ҳикоя, фельетон ва бошқа асарларни қолдирган.

«Қотил суд олдида» (1907), «Шахтадаги фалокат» (1908) ҳажвий асарлари машҳур.

Биринчи жаҳон уруши арафасида «Шоввоз аскар Швейк ва бошқа ажойиб воқеалар» (1911) ҳикоялар тўплами унга катта шухрат келтиради. «Шоввоз аскар Швейкнинг жаҳон урушидаги саргузаштлари» ҳажвий-реалистик романи (1921—23, асар тугалланмай қолган) урушга ва миллий зулмга қарши ёзилган. Унда халқнинг оғир турмуши ёрқин образларда акс эттирилган. Бу асар кўплаб хорижий тилларга, шунингдек «Шоввоз Швейкнинг бошидан кечирганлари» номи билан ўзбек тилига таржима қилинган (1971).

Ярослав Гашек 1923 йили Липницеда вафот этган.

Гўзалхон ЭРГАШЕВА

Шамол аллалаган Бешикларимни

Согиниш

Дарахтдан япроқлар узилиб тушиди,
Ёмғирлар осмондан тизилиб тушиди.
Богда шафтолилар эзилиб пишиди,
Воҳ, мени согинди шекилли онам.

Қувада анорлар ёрилди тарс-тарс,
Деразам чертади согинч ва араз.
Қуёш ҳам қилади бошқача қараши,
Воҳ, мени согинди шекилли онам.

Тушимга киради пахта, бугдойлар,
Ялпизнинг ҳидидан маст оққан сойлар.
Куйдирар тилимни совуган чойлар,
Воҳ, мени согинди шекилли онам.

Пахса деворларни нур ўтган ёриб,
Эҳ, ёш ниҳоллар ҳам қолгандир қариб.
Тупроқни сийпалар қўли қавариб,
Воҳ, мени согинди шекилли онам.

Қишлоғимга селдек ёғилиб кетгум,
Согинчдан ҳовлиқиб оғриниб кетгум.
Онамни бунчалар согиниб кетдим,
Қанчалар согиниб кетдийкин онам.

* * *

Қуёш тупроғинга нур сочиб бахтли,
Юлдузлар бағринга тўкилмоқ истар.
Онамнинг исини сеза бошлайман,
Ватаним, тонгларинг отганда маҳтал.

Юксак чўққиларда бедордир руҳим,
Богларинг ёритар тунда оқ ятак.
Қўкни қучган қадди баланд тоғларинг,
Отам қоматидан бўй олса керак.

Гулинг кўзларимда уйғотган меҳр,
Шамол аллалаган бешикларимни.
Куйлайман мен энди то сўнги қадар,
Ватан деб англаган қўшиқларимни.

Гулларни согиндим...

Гулларни согиндим, ишқим билинди,
Қалбга нина санчган тиканлар синди,
Бу тонг кипригимга қуёш илинди,
Нигоҳимни чўғда улғайтдим яна.

Тарновни титратган товушлар энди,
Бўрон шиддатига қовушар энди.
Узр, лой босмаган ковушлар энди,
Отам этигига сир айтдим яна.

Кўксимга бостирган мажнунтолларни,
Осмонга дўст турган мажнунтолларни,
Гурурлар ўстирган мажнунтолларни,
Илдизини кесиб, сўнг қайтдим яна.

Қаҳратон боглари қолди хувуллаб,
Қирнинг кўкси ёнар ана ловиллаб.
Барг ёзди ялтираб ўрикдек гуллаб,
Юракка экилган дарахтим яна.

Мен фақат гулларга бўламан насиб,
Гул менга муносиб, гунча муносиб.
Кафтдек осмонларни бағримга босиб,
Тупроққа қўяман дастхатим яна.

БАДИЙ АДАБИЁТ... МОДАДАН ҚОЛДИМИ?

Мутолаага берилиш – турмушда содир бўлиб турадиган зеркиш соатларини чексиз ҳузур-ҳаловат соатларига айлантиришдир.

Ш.МОНТЕСКЬЕ

Инсон учун моддий неъматлар кундалик эҳтиёжга айланган бўлса, китоб ўқиш, ундан баҳра олиш, завқланиш, маъно-мазмунини англаш, бир сўз билан айтганда, қалбни ҳар куни маънавий-руҳий жиҳатдан тўйинтириб бориш шу даражада ҳаётини зарурат бўлмоғи лозим. Китоб бу инсондаги инсонийликка нозик бир тарзда ҳамоҳанг бўлган биздаги кўз илғамас силжишларга ҳамиша жавоб берувчи алланечук бир тилсим.

Энди, асосий фикр китоб ҳақида юритилар экан, уни энг азиз, энг яқин дўст десак хато бўлмайди. Унга қанчалик кўп мурожаат қилсак, шунчалик мустаҳкам боғланиб, суяниб, ундан маънавий озуқа олиб, у бизнинг энг яқин сирдошимизга айланиб боради.

Китобга ўзинг сезмаган ҳолда боғланиб қоласан, бутун ғаму ташвишларингни бир зумда унутасан ва ўша китоб қаҳрамонига айланиб, у билан яшай бошлайсан. Ўша оламга кириб, ҳаёт кечира бошлайсан.

Афсуски, бугунги кунда баъзи ёшлар бадий адабиётга кам мурожаат қилаётгандек назаримда. Кўча-куйда кузатган тенгдошларимнинг аксарияти кўлида кундалик газеталар (“Футбол”, “Ҳордик”, “Даракчи”...), фильм ёки ўйин дисклари бўлса, озчилик қисмининггина кўлида китоб. Балки, мулоҳазаларим холис эмасдир. Бу билан газеталар инсонга янгилик, маънавий озуқа бермайди, деган фикрдан йироқман, уларнинг ҳам ўз ўрни бор. Инсониятнинг ибтидоий ҳаётдан бугунги тараққиёт, илм-фан ва техника тараққиётига етишишда китобнинг ўрни беқиёслиги айна ҳақиқат. Аммо бугунги кундалик ишларимизда

китобхонлик, бадий адабиёт тўғрисида сўз борганда “Ёшлар китоб ўқимайди”, “Ёшларнинг китобга муносабати суст” деган гаплар қулоққа чалинади. Тўғри, инсон китобни ўзи учун ўқийди. Лекин “китобнинг даври ўтди, интернет замонида яшаяпмиз” деган иддао-чи?!

Бугунги кунда олимларнинг таъкидлашича, компьютер ўйинлари кўпчилик ёшлар руҳиятига кучли таъсир этиши оқибатида, уларнинг характерида салбий (агрессив, жиззаки, қизиққон...) психик ҳолатлар юзага келиб, ҳаттоки бу ўйинлар кечаси тушида ҳам давом этади. Шу ўринда бугунги кунда нашр этилаётган бадий адабиётлар ёшлар онги, маънавияти ва эртанги камолоти учун қанчалик хизмат қиляпти? Ҳозирги турли хил бадий адабиётлар ёшларнинг тарбиявий аҳамиятига қанчалик даражада таъсир кўрсатади?

Юқорида келтирилган саволларнинг жавоби бир қадар мураккаб ва жиддий. Ёшлар келажак давомчилари, қайсидир маънода буюк келажак барпо этувчилардир. Шундай экан, уларнинг баркамол шахс бўлиб шаклланишида китоб ва бадий адабиётга бўлган муносабатини ўрганиш мақсадида Ўзбекистон Миллий Университети қошидаги С.Ҳ.Сирожиiddинов номи академик лицейда 5 та гуруҳнинг 2-босқич ўқувчиларидан ва 4 та гуруҳнинг 3-босқич ўқувчиларидан, жами 350 нафари билан сўров ўтказилди. Тадқиқот сўровномасидаги 25 та савол ўқувчининг ёши ва қизиқишларини инобатга олган ҳолда тузилди. Социологик тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, ўқувчи ёшларнинг 42% кундалик дарслиқдан ташқари бадий қизиқишларини билдириб, кўпроқ адабиёт фани дарслигидаги ёзувчи ва адибларнинг асарларини ўқишларини таъкидлаб, ҳар бир ўқиган асар қаҳрамонидан ўзи учун керакли бўлган тарбиявий жиҳатни, ҳаттоки ўзидаги баъзи камчиликларни топишини айтиб ўтган. “Қайси жанрдаги асарларни севиб ўқийсиз?” деган саволга респон-

дентларнинг 10,2% детектив, 10,8% драматик жанрдаги адабиётларни, 10,2% эса жанр танламасликларини кўрсатишган. Энг яхши кўрган асар ва ёзувчингиз деган саволга 15,2% “Ўтган кунлар”, “Қутлуғ қон”, “Икки эшик ораси” ва “Шайтанат”, 12,8% “Юлдузли тунлар”, “Уфқ”, “Уч илдиз”, “Оқ кема”, 22% респондентлар жаҳон адабиётига қизиқишини билдириб, жаҳон адабиёти дурдоналаридан Мапасаннинг “Азизим”, Т.Драйзернинг “Опа-сингил Керри”, “Женни Герхард”, А.Камюнинг “Бегона”, Л.Толстойнинг “Уруш ва тинчлик”, Маркеснинг “Ёлғизликнинг юз йили” каби романларини кўрсатишган. Қолган респондентларнинг 35% эса, бадий адабиёт ўқимасликларини таъкидлаб, бунга сабаб қилиб, вақтлари йўқлигини, қизиқмасликларини, унинг ўрнига эса, бадий фильм кўришни ва Интернетдан ўзига керакли қисқа маълумотларни олишини билдиришган. “Агар сизга ўқитувчингиз мажбуран бирор-бир асар ўқишни талаб қилса, ўқийсизми?” – деган саволга 22% ўқувчи “Ҳа” деб, 6,2% “билмадим, бундай вазиятга тушмаганман”, 6,2% эса “Кундалик баҳоларимга таъсир қилса, ўқиган бўлардим”, деб жавоб беришган. Умумий мажмуадаги респондентларнинг 23% эса қисман бадий адабиёт мутолаа қилишини, қизиқарли асар бўлса гоҳ-гоҳида ўқишини айтишган.

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонасига бир кунда келадиган 200-250 нафар китобхонлардан 80-85 нафари ёшлар бўлиб, шундан 50% ўқувчи драматик асарларни, 40% детектив жанрдаги адабиётларни, 10% эса, турли жанрлардаги адабиётларни сўраб мурожаат қилишганлиги аниқланди. Ўтказилган сўровнома ва кузатиш хулосаларига кўра, юқоридаги саволларга бир оз жавоб топгандай бўлди. Бугунги кун ёшлари бадий адабиётни ўқишмоқда, кимдир бир асарни қайта-қайта ўқиб ҳам ҳар гал ўзгача таассурот олса, кимдир янги асарларни қидириб топиб ўқияпти, кимдир китобларнинг электрон вариантини топиб мутолаа қиляпти. Аммо китобни қўлда тутиб, варақлаб ўқишдаги ҳаяжон, ҳиссиёт ўзгача. Қанча берилиб ўқиманг, компьютер ёки бошқа замонавий тех-

никалар китобдаги воқеа-ҳодисаларни, сўзнинг таъсирчанлигини акс эттиролмайди. Шундай экан, бадий адабиёт намуналари маънавий мерос сифатида авлоддан авлодга ўтиб, инсон маънавиятини бойитади, маърифатини зиё билан тўлдиради. Ёшларга фақат унинг мўъжизакорлигини кўрсата олиш аҳамиятлидир.

Ёшларнинг китобга бўлган қизиқишини орттириш мақсадида қуйидаги амалий таклиф ва тавсиялар ижобий натижалар беради деб ўйлайман:

ёшларни болаликдан китоб дўконларига саёҳатга олиб бориш;

оилада фарзандларнинг туғилган кунларида китоблар совға қилиш;

оилада фарзандларга эртақлар сўзлаб бериб, китобга қизиқишини орттириш;

китобхонлик кечаларини ўтказиш;

ёзувчи ва шоирлар билан учрашув кечаларини ташкил этиш;

таълим муассасаларида бадий адабиётлар кўргазмаларини ташкил этиш;

“инсоннинг нутқ маданиятини ривожлантиришда бадий адабиётнинг роли” мавзусида ижодий ишлар кўрик-танловини ўтказиш;

“мен севган бадий қаҳрамон” мавзусида иншо-лар кўрик-танловини ўтказиш;

ўқитувчи томонидан ўқувчиларни рағбатлантириб бориш.

Бугунги кунда илмий-техника тараққий этиб, турли техник воситалар, жумладан, радио, телевизор, компьютер, интернет, уяли телефонлар ва бошқалар китобнинг ўрнини босиб кетди, деган фикрлар ўринсиз. Ҳеч қачон ва ҳеч нарса китобнинг беқиёс ўрнини эгаллай олмайди. Чунки у беқиёс ва чексиз уммон, ундан қанчалик кўп сипқорсак, яна шунчалик тез чанқайверамиз. Уни ҳеч нарса билан тенглаштириб бўлмайди.

Рашидбек НОРҚУЛОВ,
ЎзДЖТУ талабаси

Наима АБДУРАХМОНОВА

Дунё менга суюниб қолди...

* * *

Кетолмайман ўзимдан нари,
Ўзимдан-да, соям оғирроқ.
Яшайди ўрнимга ўйларим бари,
Умрим асли бир сиқим титроқ.

Қисмат кулди улуғ хотамдай,
Узатилган қўлларим толди.
Тун-кун бедор кекса отамдай,
Дунё менга суюниб қолди.

КЕЧИККАН ҚИЗ

Қари, қари, қариқиз,
Муҳаббатдан нари қиз.
Севги – сароб, севги – рўё,
Ўтар-кетар бари, қиз.

Майин-майин қулган қиз,
Шаббодадек елган қиз.
Юлдузларни етаклаб,
Кўкдан тушиб келган қиз.

Фамлардан тўлишган қиз,
Ишқ билан уришган қиз.
Сени дунё тушунмайди,
Ой билан ўпишган қиз.

Кўнгилга гул эккан қиз,
Кимгадир ичккан қиз.

Бахт билан учрашувга,
Озгина кечиккан қиз.

Қари, қари, қариқиз,
Муҳаббатдан нари қиз.
Севги – сароб, севги – рўё,
Ўтар-кетар бари, қиз.

АВФ ЭТ

Авф эт!
Хаёл измидаги бандиман.
Кўнгил борур Арига қараб,
Ҳаёт берганга бандаман.

Авф эт!
Дунё надир?
Дунё – сабр.
Ютиб юборгум сени,
Юрагим улкан қабр.

Авф эт!
Адам саҳросига санчилган
нурман.
Тутолмайман сенинг қўлингдан,
Ҳамон пари, ҳамон ҳурман.

Авф эт!
Сабримнинг тош косаси синган.
Заминдан зериккан фалакман,
Минг бор ўлиб яшашга кўнган.

Авф эт!
Хаёл измидаги бандиман.
Кўнгил борур Арига қараб
Ҳаёт берганга бандаман.

САРОБ

Алдаяпти тушларим,
Келмаяпсан-ку.
Ўзимдамас ҳушларим,
Билмаяпсан-ку.

Йиғлаяпман осмондек,
Кулаяпсан-ку.
Тўқияпман хазондек,
Гуллаяпсан-ку.

Мен йиқилган кунора,
Ўша чоҳдексан.
Нураяпман тобора,
Сен-чи, тоғдексан.

Кўнглим хушлаб юргувчи
Рўёмидинг Сен?!
Мени суюб тургувчи
Дунёмидинг Сен?!

Муҳаббат ҳақида мутойибалар

Ишқий саргузашт — ёлғиз одамнинг орзуси,
ёлғизлик — ишқий саргузашт бошига тушган одам-
нинг орзуси.

Юлиан Тувим

Бахтимизга, муҳаббат маҳсули сифати ўша
муҳаббатнинг сифатига боғлиқ эмас.

Лешек Кумар

Муҳаббат бобида аёллар устомон, эркаклар эса
ҳаваскордир.

Франсуа Трюффо

Аёллар фикри эркакларникидан тозароқ бўлади,
чунки у тез-тез ўзгариб туради.

Оливер Херфорд

Аёллар қаҳрамонларни эмас, голибларни севади-
лар.

Робер Кумор

Аёллар ҳамма нарсани кечирадилар, аммо кечир-
ганини тез-тез писанда қилиб турадилар.

Симона де Бовуар

Аёлни эркакнинг зулми эмас, унинг бепарволиги
азоблайди.

Жюль Мишле

Севимли аёлдан жудо бўлишдай изтиробли ва
қисқа жудолик йўқ.

Люк де Вовенарг

Севган аёл ҳамма нарсани кечиради, аммо ҳеч
нарсани унутмайди.

Ҳалил Жаброн

Келажаги бор қиз ўтмиши бор эркакдан йироқроқ
юргани маъқул.

Қадимги ҳикмат

Эркакни уйдан ҳайдаш номаъқул иш. Эсдан чи-
қарманг, у қайтиб келмаслиги мумкин.

Е.Васина

Агар эркак аёлга сўраган ҳамма нарсасини
муҳайё қилса, демак, у кўп нарса сўрамаган бўлади.

Янина Ипхорская

Эркак қучоғига ўзни ташлаш – ундан қутулиш-
нинг энг самарали йўли.

Луиза де Вильморен

Бўйдоқ бўлиб қолиш учун аёлни жуда кучли
севмоқ керак.

Александр Ратнер

Севгида ва об-ҳаво маълумотида ёлғон эмас,
фақат хатоликлар бўлиши мумкин.

Иоанна Вилинская

Шодмон ОТАБЕК тўплаган.